

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАРУЩАК ЯРОСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 347.721(477+4).001.36

ДИСЕРТАЦІЯ
КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ
УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право
Галузь знань «081-Право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ /Я.С. Марущак/
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник

Бігняк Олександр Валентинович,
кандидат юридичних наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Марущак Я. С. Корпоративні права та обов'язки за законодавством України та Європейського Союзу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081-Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

У роботі здійснено комплексне дослідження корпоративних прав та обов'язків за законодавством України та ЄС, на основі якого обґрунтовано нові наукові положення та розроблено деякі пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Сформульовано авторське визначення корпоративних правовідносин як урегульованих нормами права внутрішніх відносин, які складаються між юридичною особою корпоративного типу та її учасниками, а також між учасниками (засновниками) такої юридичної особи у зв'язку зі створенням, управлінням та припиненням діяльності такої юридичної особи, здійсненням корпоративних прав та обов'язків учасниками, а також інших відносин за участю юридичної особи корпоративного права або її учасника, спрямованих на реалізацію корпоративних прав. Набуло подальшого розвитку обґрунтування доцільності використання для визначення кола корпоративних правовідносин, окрім основного критерію – суб'єктний склад, також додаткового критерію — спрямованість на реалізацію корпоративних прав учасників.

Шляхом аналізу положень чинного законодавства, юридичної доктрини, а також з урахуванням зарубіжного розуміння поняття корпорації та усталеної практики вживання цього терміна, набула подальшого розвитку позиція щодо визнання можливості створення юридичних осіб корпоративного типу в

Україні в таких організаційно-правових формах: господарські товариства (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства) та виробничі кооперативи, приватні підприємства та фермерські господарства, що діють на основі приватної власності кількох осіб, підприємства споживчої кооперації, утворені декількома споживчими товариствами.

Задля забезпечення єдності термінології та усунення неузгодженостей щодо визначення організаційно-правових форм, у яких можуть виникати корпоративні права, запропоновано внести зміни до частини першої статті 167 ГК України, доповнивши її абзацом другим такого змісту: «Корпоративними правами наділяються учасники юридичних осіб, створених відповідно до Цивільного кодексу України у формі підприємницьких товариств, а також інших підприємств, створених відповідно до частини п'ятої статті 63 цього Кодексу».

Запропоновано розгорнуту структуру змісту суб'єктивного права участі в управлінні юридичною особою корпоративного типу, до складу якого незалежно від організаційно-правової форми включаються такі правомочності: право брати участь у загальних зборах учасників; право вимагати скликання позачергових загальних зборів; право самостійно скликати загальні збори; право бути завчасно (у строк визначений законом) та в передбачений статутом спосіб повідомленим про час і місце проведення загальних зборів та порядок денний; право знайомитися з документами, необхідними для прийняття рішень із питань порядку денного; право вносити пропозиції щодо питань, включених до порядку денного протягом строку, визначеного законом; право голосу при вирішенні питань загальними зборами; право обирати й бути обраним в органи управління й контролю; право на контроль за діяльністю органів управління; право на внесення пропозицій щодо поліпшення роботи та усунення недоліків у роботі органів та посадових осіб.

Обґрунтовано, що корпоративні права та обов'язки учасників юридичних осіб корпоративного типу, створюваних у державах-членах ЄС, є предметом гармонізації законодавства ЄС у сфері права компаній лише тією мірою, наскільки це необхідно для забезпечення еквівалентного ступеня захисту їхніх інтересів у межах Співтовариства та створення сприятливого середовища для укладання транскордонних угод. Переважно йдеться про певні права учасників окремих організаційно-правових форм, а саме права на інформацію та права на управління в лістингових компаніях, акції яких допускаються до торгівлі на регульованому ринку.

Доведено, що найбільш детальну регламентацію на рівні законодавства ЄС здобули корпоративні права та обов'язки учасників наднаціональних організаційно-правових форм корпорацій (Європейського об'єднання за економічними інтересами, Європейського кооперативного товариства та меншою мірою — Європейської компанії). Будучи однією з наднаціональних організаційно-правових форм корпорацій ЄС, Європейське об'єднання за економічними інтересами поєднує в собі риси повних товариств та кооперативних форм організацій (переважно обслуговуючих кооперативів), що визначає зміст корпоративних прав та обов'язків його учасників.

На підставі узагальнення положень Директив ЄС та національних законодавств держав-членів ЄС, які стосуються питань створення й діяльності акціонерних товариств, виокремлено основні корпоративні права їх учасників.

Досліджено положення Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною в частині взятих Україною зобов'язань щодо наближення корпоративного законодавства до законодавства ЄС у сфері права компаній та корпоративного управління. Проаналізовано сучасний стан та перспективи узгодження національного корпоративного законодавства з правом ЄС.

З метою узгодження національного корпоративного законодавства з правом ЄС запропоновано доповнити частину першу статті 34 Закону України «Про акціонерні товариства» положенням такого змісту: «Право акціонера на

участь у загальних зборах акціонерів не може бути обмежене відчуженням належних йому акцій до дати проведення загальних зборів, але після дати складання переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах».

У світлі положень права ЄС та з метою підвищення захисту прав міноритарних акціонерів запропоновано викласти п. 4 ч. 1 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства» в такій редакції: «на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства».

Ключові слова: корпоративні правовідносини, корпоративні права; корпоративні обов'язки; корпорація; корпоративне управління; право ЄС; правове регулювання; імплементація.

Список публікацій здобувача.

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Марущак Я. С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки //Часопис цивілістики. 2016. Вип. 20. С. 63–67.

2. Марущак Я. Корпоративні суб'єктивні права в комерційних товариствах //Evropskypolitickyapravnidiskurz. 2016.Vol. 3, Iss. 5. С. 123–127.

3. Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорський, Російський імперії та СРСР //Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. №9. С. 90–95.

4. Марущак Я. С. Корпоративне право України ХХ століття як передумова сучасного етапу його розвитку //Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 58. С. 266–275.

5. Марущак Я. С. Суб'єктивні корпоративні обов'язки в Україні //Правова держава. 2016. Вип. 24. С. 121–124.

6. Марущак Я. С. Товариства в Європейському Союзі: права та обов'язки учасників //Підприємництво, господарство і право. 2017. С. 43–48.

7. Марущак Я. С. Нові організаційно-правові форми товариств в Європейському Союзі //Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №3. С. 46–48.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Марущак Я. С. Суб'єкти корпоративних відносин //Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І. В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС»: матер. інтернет-конф. (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.). С. 154–156.

2. Марущак Я. С. Ліквідація підприємства як підстава припинення корпоративних відносин //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. Міжнар. наук. - практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 548–549.

3. Марущак Я. С. Зародження основ корпоративного права в Римській Імперії //Римське право як підґрунтя сучасного права Європи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Римське право і сучасність»: актуальна проблема (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). С. 29–31.

4. Марущак Я. С. Корпоративні права та обов'язки учасників інвестиційного товариства в Швейцарії //Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.): у 2 т. Т. 2. Одеса, 2017. С. 623–625.

SUMMARY

Maruschak Ya. S. Corporate rights and responsibilities under the legislation of Ukraine and the European Union. - Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the candidate of legal sciences (doctor of philosophy) in specialty 12.00.03 "Civil law and civil process; family law; international Private Law "(081-Law). – The National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2018.

In this work a comprehensive study of corporate rights and responsibilities under the legislation of Ukraine and the EU is made, on the basis of which new scientific provisions are substantiated and some suggestions on improving the legal regulation in this area are made.

Author's definition of corporate legal relations is formulated as regulated by the rules of the law of internal relations, which are formed between a corporate entity and its participants, as well as between the participants (founders) of such a legal entity in connection with the creation, management and termination of the activity of such a legal entity, the implementation of corporate rights and obligations of the participants, as well as other relations involving the legal entity of a corporate law or its participant, aimed at the implementation of corporate rights. The justification of the feasibility of using for the determination of the circle of corporate legal relations has got further development – in addition to the main criterion - the subject structure, the additional criterion - the focus on the implementation of corporate rights of the participants, should be used.

By analyzing the provisions of the current legislation, the legal doctrine, as well as taking into account the foreign understanding of the essence of the corporation and the established practice of using this term, the position on the recognition of the possibility of establishing corporate entities in Ukraine in the following organizational and legal forms is further developed: economic partnerships

(joint stock companies, limited liability companies, subsidiary companies, full and limited partnerships) and production cooperatives, private enterprises and farms operating on the basis of private ownership of several persons, enterprises of consumer co-operation, formed by several consumer societies.

In order to ensure the unity of terminology and eliminate inconsistencies in determining the organizational and legal forms in which corporate rights may arise, it is proposed to amend the first part of Article 167 of the Commercial Code of Ukraine, adding to its second paragraph the following contents: "Corporate rights are granted to legal entities established respectively to the Civil Code of Ukraine in the form of business associations, as well as other enterprises created in accordance with part five of Article 63 of this Code".

The extended structure of the content of the subjective right to participate in the management of a corporate entity of a corporate type is proposed, which, regardless of the organizational and legal form, includes the following competences: the right to participate in the general meeting of participants; the right to demand the convening of an extraordinary general meeting; the right to convene a general meeting independently; the right to be informed of the time and place of the general meeting and the agenda in a manner prescribed by the charter in advance (within the term specified by law); the right to get acquainted with the documents necessary for decision making on the agenda issues; the right to make suggestions on issues included in the agenda within the timeframe prescribed by law; the right to vote when dealing with issues by general meeting; the right to elect and be elected to the bodies of control and control; the right to control the activities of management bodies; the right to make suggestions on improving the work and eliminating disadvantages in the work of bodies and officials.

It is substantiated that corporate rights and obligations of corporate-type legal entities established in the EU member states are subject to harmonization of EU law in the field of company law only to the extent that it is necessary to ensure an equivalent level of protection of their interests within the Community and creating an

enabling environment for cross-border transactions. Mostly it is about individual rights of participants of certain organizational and legal forms, namely rights to information and management rights in listed companies whose shares are admitted to trading on a regulated market.

It is proved that the most detailed regulation at the level of EU legislation has gained corporate rights and obligations of participants in supranational organizational and legal forms of corporations (the European Economic Interest Organization, the European Cooperative Society and, to a lesser extent, the European Company). Being one of the supranational organizational and legal forms of EU corporations, the European Association for Economic Interests combines the features of full societies and cooperative forms of organizations (mainly service cooperatives) that defines the content of corporate rights and responsibilities of its members.

On the basis of the generalization of the provisions of the EU Directives and national legislation concerning the issues of the creation and operation of joint stock companies, the main corporate rights of their participants are identified.

The provisions of the Association Agreement between the European Union and Ukraine are explored as part of the commitments undertaken by Ukraine to bring corporate law closer to the EU legislation in the field of corporate law and corporate governance. The present state and perspectives of the dissociation of national corporate legislation with the EU law are analyzed.

In order to harmonize national corporate law with EU law, it is proposed to supplement part one of Article 34 of the Law of Ukraine "On Joint Stock Companies" with the provisions of the following: "The shareholder's right to participate in the general meeting of shareholders may not be limited to the alienation of shares belonging to him until the date of the general meeting, but after the date of drawing up the list of shareholders entitled to participate in the general meeting".

In the light of the provisions of EU law and in order to enhance the protection of the rights of minority shareholders, it is proposed to lay down clause 4 of Part 1 of Art. 47 of the Law of Ukraine "On Joint Stock Companies" in the following wording:

"at the request of shareholders (shareholder) who, on the date of filing a claim, collectively hold 5% or more of the voting shares of the company".

Key words: corporate legal relations, corporate rights; corporate responsibilities; corporation; corporative management; EU law; legal regulation; implementation.

Список публікацій здобувача.

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Марущак Я.С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки //Часопис цивілістики. 2016. Вип. 20. С. 63–67.
2. Марущак Я. Корпоративні суб'єктивні права в комерційних товариствах //Evropskypolitickyapравnidiskurz. 2016.Vol. 3, Iss. 5. С. 123–127.
3. Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорський, Російський імперії та СРСР //Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. №9. С. 90–95.
4. Марущак Я. С. Корпоративне право України ХХ століття як передумова сучасного етапу його розвитку //Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 58. С. 266–275.
5. Марущак Я. С. Суб'єктивні корпоративні обов'язки в Україні //Правова держава. 2016. Вип. 24. С. 121–124.
6. Марущак Я. С. Товариства в Європейському Союзі: права та обов'язки учасників //Підприємництво, господарство і право. 2017. С. 43–48.
7. Марущак Я. С. Нові організаційно-правові форми товариств в Європейському Союзі //Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №3. С. 46–48.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Марущак Я. С. Суб'єкти корпоративних відносин //Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І. В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС»: матер. інтернет-конф. (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.). С. 154–156.
2. Марущак Я. С. Ліквідація підприємства як підстава припинення корпоративних відносин //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. Міжнар. наук. - практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 548–549.
3. Марущак Я. С. Зародження основ корпоративного права в Римській Імперії //Римське право як підґрунтя сучасного права Європи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Римське право і сучасність»: актуальна проблема (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). С. 29–31.
4. Марущак Я. С. Корпоративні права та обов'язки учасників інвестиційного товариства в Швейцарії //Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.): у 2 т. Т. 2. Одеса, 2017. С. 623–625.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	12
1.1. Генезис корпоративних прав та обов'язків.....	12
1.2. Юридичні особи корпоративного типу в Україні.....	37
1.3 Корпоративні права та обов'язки як складові змісту корпоративних правовідносин.....	56
РОЗДІЛ 2. ЗАКОНОДАВСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ПРАВА КОМПАНІЙ. КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ В ЄС.....	102
2.1 Загальні засади законодавства ЄС у сфері права компаній.....	102
2.2. Національні організаційно-правові форми корпорацій у ЄС. Корпоративні права та обов'язки їх учасників.....	125
2.3. Наднаціональні організаційно-правові форми корпорацій у ЄС. Корпоративні права та обов'язки їх учасників.....	152
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	165
3.1. Процес адаптації вітчизняного корпоративного законодавства до норм законодавства ЄС у сфері права компаній.....	165
3.2. Сучасний стан та перспективи узгодження корпоративного законодавства України з правом компаній ЄС.....	177
ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:.....	194
ДОДАТКИ	213

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі, у якому ринкові відносини явно превалюють та доводять свою ефективність, корпорації, будучи основною формою ведення бізнесу та виступаючи засобом розв'язання різноманітних суспільно-політичних та соціальних питань, відіграють дуже важливу роль. Зі здобуттям Україною незалежності юридичні особи корпоративного типу також набули статусу переважної форми господарювання. Усередині таких юридичних осіб виникають особливі відносини, зміст яких, перш за все, складають корпоративні права та обов'язки їх учасників. Останні виступають ключовою категорією для розуміння змісту та правової природи корпоративних відносин.

Показовим є те, що з перших років незалежності України було закладено правове підґрунтя для відносин між нею та Європейським Союзом (далі – ЄС) шляхом підписання Угоди про партнерство та співробітництво. У подальшому офіційно взятий курс на європейську інтеграцію зумовив необхідність поступового наближення українського законодавства до *Acquis Communautaire* ЄС, у тому числі й у сфері регулювання корпоративних відносин.

На шляху до адаптації корпоративного законодавства України до законодавства ЄС було зроблено чимало кроків (установлення законодавчих вимог щодо розкриття інформації про юридичну особу, зокрема її фінансовий стан, прийняття Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», Закону України «Про акціонерні товариства» тощо). Попри очевидні здобутки, регулювання зазначеної сфери суспільних відносин в Україні досі містить низку істотних та системних недоліків: роз'єднаність джерел, дублювання норм, наявність значної кількості застарілих норм, приписів та прогалин.

Новим поштовхом до модернізації та подальшого реформування корпоративного законодавства України стало підписання в 2014 році Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, відповідно до якої наша

держава зобов'язалася привести своє законодавство у відповідність до вимог права ЄС, у тому числі у сфері законодавства про заснування та діяльність компаній і корпоративне управління. У зв'язку з цим виникла потреба в імплементації додаткових норм і стандартів з метою досягнення необхідного рівня узгодженості українського законодавства із законодавством ЄС про компанії.

Забезпечення належного правового регулювання корпоративних прав і обов'язків в Україні та приведення його у повну відповідність до європейських стандартів є пріоритетним з точки зору сприяння економічного розвитку нашої держави та залучення іноземних інвестицій в її економіку.

Викладене свідчить про актуальність здійснення наукового аналізу правового регулювання корпоративних прав і обов'язків учасників відповідних організаційно-правових форм юридичних осіб в Україні та ЄС.

У науковій літературі правові проблеми, які частково стосувалися корпоративних прав та обов'язків, розглядалися у працях О. Блюмхардта (2002 р.), О. М. Переверзева (2004 р.), О. А. Воловик (2005 р.), О. Р. Кібенко (2006 р.), В. В. Ряботи (2008 р.), О. Р. Ковалишина (2013 р.), І. В. Лукач (2016 р.), Ю. М. Жорнокуя (2016 р.).

Важливе науково-теоретичне значення для дослідження правових проблем корпоративних прав та обов'язків мають праці таких учених: О. А. Беяневич, В. І. Борисової, В. А. Васильєвої, В. В. Васильєвої, О. М. Вінник, О. П. Віхрова, О. В. Гарагонича, Н. С. Глусь, С. М. Грудницької, Ю. М. Жорнокуя, Д. В. Задихайла, Г. Л. Знаменського, О. Р. Кібенко, К. О. Кочергіної, І. М. Кравець, В. М. Кравчука, В. К. Мамутова, О. Р. Ковалишина, В. В. Луця, О. П. Подцерковного, Г. В. Пронської, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Т. Б. Штим, В. В. Щербакова, В. С. Щербини, О. С. Яворської та ін.

Утім окреслена проблематика потребує проведення комплексного дослідження з урахуванням сучасних соціально-економічних та правових реалій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права «Корпоративне право в умовах сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 рр. (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права «Корпоративне право в умовах інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення засад правового регулювання корпоративних прав та обов'язків учасників юридичних осіб корпоративного типу в Україні та ЄС і внесення пропозицій щодо їх узгодження у світлі процесу гармонізації вітчизняного корпоративного законодавства із законодавством ЄС у сфері права компаній.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

розглянути в ретроспективному розрізі економіко-правові передумови виникнення та становлення корпоративних прав та обов'язків;

визначити коло організаційно-правових форм юридичних осіб за законодавством України, учасники яких наділяються корпоративними правами та обов'язками;

з'ясувати правову природу корпоративних відносин;

розглянути корпоративні права та обов'язки як складові змісту корпоративних правовідносин та надати їм характеристику;

визначити особливості національних організаційно-правових форм корпорацій у державах-членах ЄС та притаманні їх учасникам корпоративні права та обов'язки;

визначити особливості наднаціональних організаційно-правових форм корпорацій у ЄС та притаманні їх учасникам корпоративні права та обов'язки;

розглянути процеси адаптації вітчизняного корпоративного законодавства до законодавства ЄС у сфері права компаній на сучасному етапі європейської інтеграції України;

розробити науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо узгодження правового регулювання корпоративних прав та обов'язків в Україні з правом компаній ЄС.

Об'єктом дослідження є корпоративні правовідносини, змістом яких є корпоративні права та обов'язки.

Предметом дослідження є корпоративні права та обов'язки за законодавством України та Європейського Союзу.

Методи дослідження. Методологічну основу наукового дослідження становить низка загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, серед яких: діалектичний, формально-логічний, логіко-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, структурно-функціональний, метод системного аналізу, соціологічний, статистичний та інші методи.

Зокрема, історико-правовий метод надав можливість виявити основні закономірності та особливості виникнення й розвитку корпоративних прав та обов'язків (підрозділ 1.1); порівняльно-правовий застосовувався для виявлення спільного та відмінного у корпоративному законодавстві України та деяких зарубіжних країн (розділ 3); статистичний – при узагальненні матеріалів опублікованої судової практики та статистичних даних (розділи 1, 2, 3); метод

абстрагування – для визначення та уточнення окремих понять, зокрема, поняття корпоративних правовідносин, корпоративних прав, корпоративних обов’язків, юридичної особи корпоративного типу (підрозділи 1.2, 1.3). За допомогою системно-функціонального методу визначено коло організаційно-правових форм корпорацій, надано характеристику прав і обов’язків їх учасників (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2). Формально-логічний і логіко-юридичний методи використовувалися для виявлення недоліків чинного законодавства й обґрунтування напрямів його вдосконалення (підрозділи 1.2, 1.3, 3.2).

Нормативною основою дисертації є міжнародно-правові акти, акти Європейського Союзу, акти цивільного та господарського законодавства України та законодавства деяких зарубіжних держав. Емпіричну основу дослідження становлять судова практика ЄСПЛ, матеріали судової практики, а також постанови Пленуму Верховного Суду України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці цивільно-правовим дослідженням правового регулювання корпоративних прав та обов’язків в Україні та ЄС.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, які мають наукову новизну:

уперше:

сформульовано авторське визначення корпоративних правовідносин як урегульованих нормами права внутрішніх відносин, які складаються між юридичною особою корпоративного типу та її учасниками, а також між учасниками (засновниками) такої юридичної особи у зв’язку зі створенням, управлінням та припиненням діяльності такої юридичної особи, здійсненням корпоративних прав та обов’язків учасниками, а також інших відносин за участю юридичної особи корпоративного права або її учасника, спрямованих на реалізацію корпоративних прав;

запропоновано розгорнуту структуру змісту суб’єктивного права участі в управлінні юридичною особою корпоративного типу, до складу якого

незалежно від організаційно-правової форми включаються такі правомочності: право брати участь у загальних зборах учасників; право вимагати скликання позачергових загальних зборів; право самостійно скликати загальні збори; право бути завчасно (у строк, визначений законом) та в передбачений статутом спосіб повідомленим про час і місце проведення загальних зборів та порядок денний; право знайомитися з документами, необхідними для прийняття рішень із питань порядку денного; право вносити пропозиції щодо питань, включених до порядку денного протягом строку, визначеного законом; право голосу при вирішенні питань загальними зборами; право обирати й бути обраним в органи управління й контролю; право на контроль за діяльністю органів управління; право на внесення пропозицій щодо поліпшення роботи та усунення недоліків у роботі органів та посадових осіб;

обґрунтовано, що корпоративні права та обов'язки учасників юридичних осіб корпоративного типу, створюваних у державах-членах ЄС, є предметом гармонізації законодавства ЄС у сфері права компаній лише в тій мірі, яка необхідна для забезпечення еквівалентного ступеню захисту їх інтересів у межах Спільноти, створення сприятливого середовища для укладення транскордонних угод. Переважно йдеться про окремі права учасників окремих організаційно-правових форм, а саме право на інформацію та право на управління в лістингових компаніях, акції яких допускаються до торгівлі на регульованому ринку;

доведено, що найбільш детальну регламентацію за законодавством ЄС здобули корпоративні права та обов'язки учасників наднаціональних організаційно-правових форм корпорацій (Європейського об'єднання за економічними інтересами (ЄОЕІ), Європейського кооперативного товариства (SCE) та в меншій мірі – Європейської компанії (SE);

встановлено, що, будучи однією з наднаціональних організаційно-правових форм корпорацій ЄС, Європейське об'єднання за економічними інтересами (ЄОЕІ) поєднує в собі риси повних товариств та кооперативних

форм організацій (переважно обслуговуючих кооперативів), що визначає зміст корпоративних прав та обов'язків його учасників;

удосконалено:

визначення корпоративних прав як сукупності суб'єктивних майнових та немайнових прав, якими наділяється особа через володіння часткою в статутному капіталі, акціями або правом на пай та які включають у себе право на участь в управлінні юридичною особою корпоративного типу, право на інформацію про її діяльність, право на отримання частини прибутку (дивідендів), а також частини активів у разі ліквідації юридичної особи, та інші права, передбачені законом та статутними документами товариства;

положення Господарського кодексу України щодо визначення кола суб'єктів, наділених корпоративними правами;

положення Закону України «Про акціонерні товариства» щодо права акціонерів брати участь у загальних зборах у разі продажу акцій до моменту проведення загальних зборів, але після включення їх до переліку акціонерів, які беруть участь у зборах; щодо визначення міноритарного пакету акцій;

набуло подальшого розвитку:

обґрунтування можливості створення та існування юридичної особи корпоративного типу за законодавством України в організаційно-правових формах підприємницького товариства за Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) та інших можливих формах корпоративних підприємств за Господарським кодексом України, таких, як приватні підприємства і фермерські господарства, що діють на основі приватної власності кількох осіб, підприємства споживчої кооперації, утворені декількома споживчими товариствами;

обґрунтування доцільності використання для визначення кола корпоративних правовідносин, окрім основного критерію – суб'єктного складу, також додаткового критерію – спрямованості на реалізацію корпоративних прав учасників;

теоретичні положення про цивілістичну природу корпоративних правовідносин, які включають у себе майнові (переважно зобов'язальні) та немайнові організаційні правовідносини.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого наукового дослідження правового регулювання корпоративних прав та обов'язків;

правотворчій сфері – для вдосконалення чинного цивільного та господарського законодавства в частині регулювання корпоративних прав та обов'язків;

правозастосовній діяльності – для правильного розуміння змісту правових норм, їх тлумачення, вирішення питань, не врегульованих нормами права;

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Господарське право», «Корпоративне право», «Право Європейського Союзу», «Корпоративне право зарубіжних країн», «Корпоративне право Європейського Союзу», а також підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Викладені в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, отримані автором самостійно. Усі праці виконані автором без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія», міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Інтернет-конференції, присвяченій пам'яті І. В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (11 грудня

2015 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (20 травня 2016 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право як підґрунтя сучасного права Європи» (27 травня 2016 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (19 травня 2017 р., м. Одеса).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 11 наукових працях, у тому числі 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений Міністерством освіти і науки України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, а також висновків і списку використаних джерел (176 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з яких основного тексту – 193 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

1.1. Генезис корпоративних прав та обов'язків

Зародження корпоративного права в Україні, так само як і в інших країнах світу було зумовлено розвитком певних суспільних відносин. Йдеться про відносини, спрямовані на отримання прибутку, в умовах яких економічна спрямованість діяльності людства ставала свого роду рушійною силою для становлення корпоративних відносин. З давніх-давен люди зрозуміли, що необхідно об'єднувати власні ресурси (матеріальні, особисті трудові тощо) задля отримання в кінцевому підсумку прибутку, який потім підлягав розподілу між усіма членами таких спілок. У зв'язку з цим виникала й необхідність створення відповідних норм, які б регулювали різноманітні аспекти такої діяльності, розподіл прав та обов'язків членів таких організацій та слугували б вирішенню конфліктів між ними.

Зауважимо, що в межах обраного нами предмета дослідження навряд чи можливо дати вичерпну та ґрунтовну характеристику процесу історичного розвитку корпоративних прав та обов'язків, що цілком може стати самостійним об'єктом наукових досліджень. Тому, не претендуючи на завершеність і повноту викладення, вважаємо за можливе висвітлити деякі аспекти зародження та розвитку корпоративних прав та обов'язків у світі та на території України, зокрема.

Усесвітня історія містить деякі приклади зародження корпорації та системи відносин між їхніми членами. Слід зазначити, що термін «корпорація» походить від латинського «corporatio», що в перекладі означає об'єднання, товариство. Водночас у літературі трапляється й інше трактування етимології слова «корпорація», відповідно до якого воно походить від латинських слів

corpus habere, якими позначалися права (правовий статус) юридичної особи в Стародавньому Римі¹. Енциклопедичний словник Ф.А. Брокгауза й І.А. Ефрона визначає корпорацію як вид суспільних союзів, який відрізняється від інших особливою внутрішньою організацією, об'єднанням членів в одне ціле (corpus, як говорили римські юристи) і тому займає в громадянському суспільстві та обігу становище самостійного суб'єкта прав і обов'язків, «юридичної особи»².

Налагодження торговельних зв'язків між різними державами зумовило створення торгових гільдій. Це явище бере початок у середньовічній Західній Європі. Торгові гільдії утворювалися як об'єднання купців, головною метою яких було просування свого товару в інші країни. Саме в цей час, на думку істориків, з'явилося таке поняття як корпорація.

Заради захисту свого майна від нападу розбійників та ворогуючих держав люди об'єднувалися у вищезгадані організації, для вступу в які необхідно було підпорядковуватися правилам гільдії та вносити платіж, який міг виражатись, як у грошовому, так і в іншому еквіваленті (наприклад, тканиною або зерном). Даний платіж регулювався або державною, або громадською повинністю. Необхідно звернути увагу на те, що гільдії несли відповідальність за борги своїх членів. Звісно, такі гільдії не були тотожними сучасним юридичним особам. Проте деякі риси сучасних корпорацій усе ж таки можна побачити в цих об'єднаннях.

Цікавим історичним прикладом зародження об'єднання корпоративного типу був Орден Тамплієрів, який засновувався спочатку як орден рицарів, які захищали християн від нападів під час походів на територію сучасного Ізраїлю для поклоніння святим місцям, де за Біблією перебував Ісус Христос. Згодом під впливом певних недоведених історичних обставин орден тримав у своїх руках величезний капітал та владу над багатьма монархами тогочасної Західної

¹Крупчан О. Публічні і приватні засади в корпоративному праві України: правові питання //Вісник Академії правових наук України.2004.№2 (37). С. 73.

² Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Т. XVI (1895): Конкорд — Коялович. СПб., 1890—1907. С. 329—332.

Європи. Спрямованість діяльності ордену змінилася: її основною стала торгівля та видання грошових коштів у борг під проценти. Така діяльність ордену здійснювалася майже на всій території Західної Європи: в кожній країні функціонували їхні «філіали» з керівним центром у Парижі, у якому акумулювався весь зароблений членами ордену капітал. З цієї причини історики вважають, що тамплієри були першим прообразом міжнародної кредитної спілки³.

Наразі першою у світі корпорацією прийнято вважати мідний рудник «Stora Kopparberget». Його місцезонашуванням була Швейцарія, місто Фалун. Рудник отримав статут від короля Магнуса Ерікссона в 1347 році.

Починаючи із сімнадцятого століття компанії багатьох країн Європи отримали право здійснювати свій бізнес із колоніями. Саме ці організації вважають прообразом сучасних корпорацій. Як приклад можна навести такі компанії: англійська Ост-Індська компанія (1600 р.), голландська Ост-Індська компанія (1602 р.) і Компанія Гудзонової затоки (1670 р.). У 1602 р. з кількох морських компаній було створено Об'єднану Ост-Індську компанію, яка вважається першою акціонерною компанією, акції якої регулярно купувались і продавались на біржі, та, відповідно, першим великим емітентом цінних паперів⁴.

Отже, зародження корпоративних прав та обов'язків безпосередньо пов'язано з виникненням та розвитком первісних організаційних форм об'єднання осіб задля провадження спільної діяльності та отримання економічної вигоди. Існування подібних організацій є необхідною умовою наявності корпоративних відносин та, відповідно, виникнення корпоративних прав та обов'язків.

Вагомий у методологічному плані системно-структурний підхід до з'ясування організаційно-правових форм юридичних осіб, якими саме і є

³ Советская историческая энциклопедия. М., 1976. Т. 14. С. 101.

⁴ Шелудько В. М. Фінансовий ринок. К., 2008. С. 183.

корпорації, на думку К. О. Кочергіної, полягає в тому, що вони формуються внаслідок, по-перше, вимог функціонування в рамках певного соціально-економічного укладу, по-друге, специфіки вимог відповідного стану економічного розвитку національної економіки і, по-третє, правових традицій, рівня розвитку правових доктрин і національного законодавчого регулювання в цій сфері, глибини процесу міжнародно-правової уніфікації, а також адаптації відповідних правових норм⁵.

Важливий вплив на правовий розвиток Стародавнього світу та, зокрема, на розвиток правового регулювання цивільних відносин на українських землях справило римське право. Значна кількість положень римського цивільного права дійшла до нашого часу, що позначилося на законодавстві багатьох країн світу. Корпоративне законодавство так само ґрунтується на окремих вихідних фундаментальних положеннях, закладених ще в римському цивільному праві. Тому звернення до першоджерел римського приватного права під час його вивчення є неминучим⁶. На думку Є. О. Харитонова, рецепція римського приватного права полягає в його відродженні, сприйнятті духу й головних засад та основних положень тією чи іншою цивілізацією на певному етапі⁷.

Уперше подібні до сучасних юридичних осіб утворення почали з'являтися в Стародавньому Римі. За часів республіки всім громадянам дозволялося створювати нові об'єднання, чіткої процедури їхньої легалізації водночас не було. Основним правилом було лише одне — статут компанії не мав суперечити чинним на той час законам. За часів імперії для створення компанії необхідно було отримати спеціальний дозвіл від сенату. Учасники компаній обирали осіб, які вели справи компанії. У тих випадках, коли

⁵Кочергина Е. А. Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовые средства: монография. Х., 2005. С. 51.

⁶ Корпоративне право України: підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. К., 2010. С. 19.

⁷ Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права: теоретичні та історико-правові аспекти. Одеса, 1997. — С. 24.

компанія припиняла своє функціонування, її власність підлягала розподілу між усіма учасниками компанії.

Уже тоді римляни вважали за загальне економічне правило те, що краще мати участь невеликими частками в декількох спекуляціях, ніж здійснювати самостійні спекуляції на свій власний ризик. Катон радив капіталісту не споряджати на свій власний рахунок окремий корабель, а разом із 49 капіталістами відправити в море 50 кораблів і мати в кожному з них п'ятдесяту частку⁸.

Крім того, у той час з'являються різноманітні релігійні спілки та спілки ремісників, які отримали правове регулювання на законодавчому рівні. Так, наприклад, у Законах XII таблиць зазначалось, що члени таких союзів мали право створювати свої статuti та правила, але вони повинні були відповідати закону. Оскільки розвиток подібних союзів набирав значного розвитку, імператор Августин видав закон «Lex Julia de sociis», у якому було визначено процедуру запиту в сенату дозволу на створення союзів⁹.

Важливе значення для розвитку корпоративних відносин у Римській імперії мали положення Інституцій Гая, у яких було закладено початок сучасного розуміння «права на частку (пай) у статутному фонді». Адже саме модернізоване поняття майна призвело до використання концепції «безтілесного майна», згідно з якою реальні речі виступають у юридичному житті тільки за посередністю прав, які визначаються відповідно до цих же речей. В Інституціях згадується, що «безтілесні речі» — це речі, які не можуть бути досягнуті. До них належать зобов'язання. Відповідно, право на частку можна розглядати як безтілесну річ¹⁰.

⁸ Моммзен Т. История Рима. В 5 т. Т. 1. Кн. 3. До битвы при Пидне: пер. с нем. М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2001. С. 420.

⁹ Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорській, Російській імперії та СРСР // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. №9. С. 91.

¹⁰ Корпоративне право України: підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. К., 2010. С. 20.

Отже, римське право заклало підвалини для формування сучасного корпоративного права. Створювані в той час спілки були прообразом сучасних юридичних осіб, члени яких на законодавчому рівні наділялися низкою прав, у тому числі правом на затвердження власних статутів, що по суті означало можливість самостійно регулювати внутрішні відносини на локальному рівні з дотриманням водночас вимог закону.

Говорячи про генезис корпоративних відносин на території України, слід враховувати те, що українські землі в різні історичні періоди перебували в складі іноземних держав.

Однією з визначальних рис розвитку Київської Русі було те, що її діяльність як зовнішньоекономічна, так і внутрішньо-економічна була досить комерційно спрямованою. Багато дослідників історії звертають особливу увагу на той факт, що навіть князі Київської Русі займалися торговельною діяльністю та вважали її цілком природною для себе. Зовсім протилежне ставлення до комерційної діяльності прослідковувалося у монархів та титулованих осіб інших країн стародавньої Європи, які вважали торгіву діяльністю не гідною їхніх титулів і нехтували нею¹¹.

З огляду на інтенсивний розвиток торговельних відносин у Київській Русі виникла необхідність в об'єднанні діяльності та капіталу тогочасних купців.

Проведені історичні дослідження вченим Г.В. Вернадським дали змогу ознайомитися з такими, не менш важливими для нас, фактами. Для прикладу, ним було виявлено, що Новгородські купці об'єднувалися в певні товариства, які на той час носили назву «Сотні». Заможні купці, які вели активну зовнішню торгівлю, утворили своє власне товариство, яке мало назву «Іванов сто». Звертає на себе увагу наявність певних умов прийому до складу купців зазначеного товариства. Так, задля набуття статусу члена цього товариства

¹¹ Субтельний О. Україна. Історія: Пер. с англ. К., 1993. 718 с.

необхідно було зробити вступний внесок, який складав до п'ятдесяти гривень сріблом та певну кількість полотна¹².

Як відомо з історії, на зміну історичної доби розквіту Київської Русі прийшов період політичної роздробленості та, врешті-решт, розпаду могутньої держави на окремі землі та князівства. У подальшому території сучасної України опинилися в складі Австрійської імперії (з 1867 року — Австро-Угорщини) та Російської імперії.

Говорячи про правове регулювання торговельних відносин в Австрійській імперії, слід зазначити, що в 1812 році владою було введено в дію Загальне цивільне уложення Австрійської імперії. Основним джерелом цього нормативного акту, як і в інших Європейських країнах було римське право, яке на той час було перероблене, систематизоване та пристосоване до капіталістичних відносин.

Розділ XXVII Цивільного уложення містив положення про договір спільного майна. Зокрема, передбачалося, що у випадку, коли декілька осіб погоджуються договором, у якому йдеться про об'єднання свого майна та праці для спільного досягнення комерційної вигоди, створюється товариство. Водночас Кодекс на той час не містив чіткого поділу товариств на окремі види. Хоча в статті 1176 Цивільного уложення зазначалися різні види товариства¹³.

Взагалі норми Загального цивільного уложення Австрійської імперії були значним проривом у напряму розвитку правового регулювання корпоративних відносин у сучасному розумінні. Насамперед йдеться про регламентацію на законодавчому рівні низки питань, пов'язаних зі здійсненням корпоративних прав та обов'язків учасниками тогочасних товариств. Це цілком відповідало вимогам стрімкого розвитку комерційних відносин. Зокрема, у Кодексі було приділено увагу регулюванню таких питань, як:

внесення вкладів;

¹² Вернадский Г. В., Карпович М. М. История России. Ч. 2. Киевская Русь: Пер. с англ. М., 1996. С. 142.

¹³ Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорській, Російській імперії та СРСР // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. №9. С. 91.

- розподіл прибутку товариства;
- управління справами товариства;
- відповідальність за шкоду, завдану товариству його учасником або учасниками;
- вихід з товариства;
- поділ майна товариства в разі припинення його діяльності.

Вже на той час у законодавців було розуміння того, що регулювання зазначених питань в одному Цивільному уложенні буде неповним та недостатньо ефективним. Тому в подальшому було прийнято низку інших законодавчих актів, спрямованих на регулювання комерційних відносин, з поміж яких можна виділити Вексельний статут, який був введений у дію в 1850 році, та Торгове уложення 1862 року.

Проте з часом випереджувальний розвиток комерційних відносин зробив Цивільне уложення недостатньою мірою ефективним та таким, що перестав відповідати вимогам тогочасних економічних відносин у суспільстві, а тому потребував швидкого оновлення. Зважаючи на ці обставини, уряд прийняв рішення про створення спеціальної комісії з удосконалення положень законодавства, які б задовольняли потреби тогочасної комерційної діяльності. Результатом роботи комісії стало видання урядових новелу період з 1914 по 1916 рр.

Важливим документом, який був прийнятий законодавчою владою Австро-Угорщини у сфері регулювання корпоративних відносин, став Закон «Про виробничі та господарські товариства» (1873 р.). З плином часу, який стрімко розкривав нові тенденції в комерційній діяльності, вищезгаданий закон також потребував оновлення положень, що і відбулося в 1911 році. Законодавець створив новий проект закону, у якому було приділено значної уваги та вдосконалено такі аспекти функціонування товариств: діяльність

правління; загальні збори; спостережні ради; питання розподілу чистого прибутку за звітний період; набуття та припинення членства в товаристві¹⁴.

У 1875 році було прийнято Угорське торгове уложення, яке передбачало наступний поділ товариств:

повне товариство;

товариство на акціях;

артільне товариство.

У зазначеному торговому уложенні надавалося визначення артільного товариства, відповідно до якого ним визнавалося товариство, яке за необмеженої кількості членів засновується для сприяння кредиту, виробництву чи господарству своїх членів, при чому такі товариства утворюються на засадах здійснення спільних операцій чи на засадах взаємності¹⁵.

Говорячи про розвиток правового регулювання корпоративних відносин у Російській імперії, так само слід відзначити його обумовленість стрімким розвитком комерційних відносин, який потребував законодавчої регламентації. З огляду на ведення царською Росією активної торгової діяльності з іншими країнами, у країні з'являється значна кількість осіб, зацікавлених у здійсненні комерційної діяльності. Як наслідок, зростає кількість торгових об'єднань та промислових виробництв. Позитивним моментом такого розвитку для держави було те, що багато громадян мали змогу працевлаштуватися на подібні виробництва, а значні прибутки, отримувані підприємствами, підлягали оподаткуванню та поповнювали державну казну. Зазначені обставини та відповідні їм відносини потребували свого оформлення на законодавчому рівні.

Реакція на ці явища послідувала в XIX ст. У цей період законодавець почав приділяти увагу комерційним об'єднанням. Так, з'явилися перші нормативні акти, які стосувалися діяльності акціонерних компаній. Одним із

¹⁴Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорській, Російській імперії та СРСР //Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. №9. С. 92.

¹⁵Корпоративне право України: підручник /[В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. К., 2010. С. 25.

найвідоміших був Указ від 1805 р., у якому розтлумачувалася суть обмеженої відповідальності учасників торгової компанії. Основним чинником, який змусив законодавця звернути увагу на цю проблематику, стала гучна справа про банкрутство відомої не тільки в Росії, а й поза її межами Петербурзької компанії з будівництва кораблів¹⁶.

У 1750 році з'являються господарські товариства в зовсім новому для того часу вигляді. Це були перші акціонерні товариства— Персидська, Темерніковська та Середньоазіатська компанії. Досить унікальним, але цілком логічним явищем для Російської Імперії кінця XVIII —початку XIX ст. стало заснування Російсько-Американської компанії в 1799 році. Цікавим було те, що, маючи схожі риси з акціонерним товариством, зазначена компанія виконувала також державно-адміністративні функції¹⁷.

У 20-х рр. XIX ст. акціонерна форма товариств була дуже розповсюдженою. Особливою популярністю такі товариства стали користуватися після Кримської війни, охоплюючи різні галузі народногосподарської діяльності. У той час навіть з'явився вислів «акціонерна гарячка», яка активно супроводжувала тогочасну господарську діяльність¹⁸. Маніфестом імператора Олександра I від 1 січня 1807 року «Про даровані купецтву нові вигоди, відмінності, переваги й нові способи до поширення й посилення торговельних підприємств» купцям були надані певні привілеї. Цей документ уперше в історії Росії закріплював такі види товариств:

товариства на вірі;

повні товариства;

товариства по територіях (або товариства, які мають складений капітал).

Попри це, сутність та особливості діяльності вищезазначених товариств не було розкрито в цьому нормативно-правовому акті. У ньому лише зазначалося, що до участі в зазначених товариствах можуть бути допущені всі

¹⁶ Кашанина Т. В. Корпоративное право: право хозяйственных товариществ и обществ М., 1998. С. 85.

¹⁷ Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). М., 1994. С. 102.

¹⁸ Вернадский Г. В., Карпович М. М. История России. Ч. 2. Киевская Русь: Пер. с англ. М., 1996. С. 144.

учасники, а не тільки купці. Крім того, в 1805 та 1807 рр. законодавцем було видано декілька постанов, присвячених регулюванню певних аспектів діяльності компаній, проте суттєвого впливу на зміну в правовому статусі товариств вони не мали.

Визначною подією для розвитку корпоративних відносин у Російській імперії стало прийняття Положення про акціонерні компанії. Цей нормативно-правовий акт був включений до складу Зводу законів Російської імперії як друга частина глави «Про товариства» й мала назву «Про товариства з часток та компанії на акціях». У ньому розглядалися важливі питання, які були поставлені тогочасним розвитком комерційної діяльності. Законодавець звернув увагу на такі чинники: розмір капіталу, необхідного для створення компанії, розподіл даного капіталу на акції, способи оплати капіталу; у законі чітко визначалося поняття обмеженої відповідальності (яке до того часу взагалі не розглядалося); зазначалися й межі розміру акцій. Незважаючи на позитивні аспекти зазначеного документу, у ньому була і значна кількість недоліків. Наприклад, питання управління компаніями та внутрішньо-організаційні питання розглядалися досить поверхнево.

Через неповну регламентацію діяльності компаній на законодавчому рівні, корпоративна нормотворчість здійснювалася самими компаніями. Це призвело до того, що така нормотворча діяльність часто відхилялася від положень загального Закону. Компанії фактично дозволяли обіг акцій на пред'явника, але за умови, що їх не будуть називати частками. Всередині компаній почалося обмеження свобод акціонерів щодо вільного розпорядження належним їм акціям. Акціонерам почали погрожувати необхідністю здійснення додаткових платежів. На практиці зазнало змін і поняття засновників. Відповідно до статуту багатьох компаній засновниками визнавалися не ті особи, які внесли більшу частку капіталу, а ті, хто порушив клопотання про

затвердження статуту. Засновники по суті, як правило, відмежовувалися від відповідальності¹⁹.

Розуміючи той факт, що Закон про акціонерні компанії 1836 року мав багато недоліків та недопрацювань, царський уряд прийняв рішення про необхідність створення нового проекту. Робота над ним була завершена в 1861 році, але цей законопроект був досить невдалим, що спричинило негайну потребу у розробленні нового проекту з урахуванням недоліків попереднього. Проте останній спіткала така сама доля. У 1872 році був запропонований інший законопроект, якому також не судилося стати законом.

Отже, уряд робив численні спроби з виявлення, доопрацювання та усунення недоліків у діяльності корпорацій, але всі зусилля закінчувалися тим, що Державна рада постійно знаходила причини для відхилення або повернення відповідних законопроектів на доопрацювання. Звісна річ, вищезгадані проекти законів були дуже далекі від ідеальних. У них досить безсистемно визначалося правове становище корпорацій. Проте необхідно зазначити, що розбіжності між ними не мали правового характеру. Підхід до регулювання окремих сторін діяльності корпорацій подекуди був несправедливим. Для прикладу можна навести те, що права засновників і тих осіб, які здійснювали управління товариствами, були досить широкими, у той час як звичайні акціонери практично залишалися без права голосу. Залишалися поза уваги й такі важливі питання, як: керівництво товариством, загальні збори, органи контролю, кримінальна відповідальність за шахрайство. Зазначені законопроекти не розглядали й питання запобігання спекуляцій з акціями, а тим паче не встановлювали за це жодних заходів відповідальності. Важливу роль відігравало те, що уряд завжди ставав на бік засновників, знижував підприємницьку ініціативу та не забезпечував належний захист прав простих вкладників. Загалом, можна констатувати те, що всі законопроекти

¹⁹Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорській, Російській імперії та СРСР //Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. №9. С. 93

переслідували одну мету – обмежити розвиток акціонерних товариств, а не сприяти йому. Виходячи з цього, мабуть не слід жалкувати з приводу того, що жоден із цих проектів не став законом²⁰.

Значним здобутком на шляху розвитку правового регулювання корпоративних відносин було прийняття Торгового статуту (1903 р.). У цьому законодавчому акті вже розглядалися питання про види товариства. Зокрема, у статті 55 Торгового статуту зазначалися такі види:

- повне товариство;
- акціонерне товариство;
- товариство на вірі.

На першому етапі революції Маніфестом від 17 жовтня 1905 року було проголошено свободу спілок, у зв'язку з чим Указом Миколи II від 23 квітня 1906 р. вносилися зміни до Основних державних законів. У статті 38 глави другої «Про права та обов'язки російських підданих» було закріплено право російських підданих організовувати товариства і спілки з метою, яка не суперечить законам. Умови створення товариств і спілок, порядок їхніх дій, умови й порядок надання їм прав юридичної особи, а також порядок їх закриття мали визначатися законом. Такі законодавчі зміни зумовили бурхливий процес створення різноманітних політичних партій, профспілок та інших громадських організацій і товариств, що викликало необхідність розробки законопроекту про товариства і спілки²¹. Згодом такий законопроект був схвалений Радою міністрів і переданий на розгляд Державної Думи під назвою «Тимчасові правила про товариства і спілки». Проте після вилучення низки демократичних елементів із нього, зокрема судовий порядок реєстрації організації й закриття товариств було замінено на адміністративний, вони були затверджені Державною Думою 4 березня 1906 р. Отже, фактично досягнута восени 1905 р.

²⁰ Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины: учеб. пособ. Х., 2001. С. 23.

²¹ Позова Д. Д. Правове становище житлово-будівельних кооперативів за законодавством України: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Позова Діна Дмитрівна. О., 2012. С. 21.

свобода спілок була значно обмежена прийнятим законом як одним із наслідків спаду революції²².

У 1910 р. законодавець ухвалив Звід цивільних законів, у якому частково було врегульовано питання, пов'язані з діяльністю товариств. Крім того, було прийнято низку спеціальних законів, у яких визначалися правила організації і скликання загальних зборів та ревізійних комісій акціонерних кредитних установ, торгово-промислових товариств і пайових товариств.

Говорячи про генезис корпоративних прав та обов'язків, не можна не зазначити, що напочатку ХХ ст., завдяки працям О. П. Башилова, А. Х. Гольмстена, О. Ф. Федорова, П. П. Цитовича та Г. Ф. Шершеневича, було розроблено теорію юридичної особи²³. Після детального вивчення тогочасного законодавства та практики Сенату, Г. Ф. Шершеневич здійснив поділ товариств на такі види: артільне, повне, командитне, акціонерне, товариство на паях (близький аналог нинішнього товариства з обмеженою відповідальністю).

У своїх працях Г. Ф. Шершеневич зазначав про падіння корпоративних підвалин купецтва, вказуючи на його розмивання як суспільного стану. Це було зумовлено вищезазначеним нормативно-правовим актом від 1898 р.²⁴ Водночас відомий цивіліст відзначав те, що товариства на паях є початком утворення нового виду господарських товариств — товариства з обмеженою відповідальністю: «в останній час виникає в нас немало товариств на паях, які за своєю юридичною природою нічим не відрізняються від акціонерних товариств»²⁵. На думку вченого, розбіжності між ними зводилися до наступного:

²² Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций /под общ. ред. О.И. Чистякова. М., 1994. С. 203–204.

²³ Кравцов О. В. Генезис і розвиток корпоративного права на території України: від давньоруського права до законодавства початку ХХ століття //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. №6–1. Том 2. С. 48–51.

²⁴ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) /Вступительная статья, Е. А. Суханов. М., 1995. С. 103.

²⁵ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) /Вступительная статья, Е. А. Суханов. М.: Фирма «СПАРК», 1995. С. 103.

а) якщо в акціонерних товариствах вклад мав форму акції, то в товариствах на паях він обліковувався по книгах;

б) якщо в акціонерних товариствах ціна акції булане перевищувала 500 руб., то в товариствах на паях розмір вкладу досягав декількох тисяч;

с) на відміну від акціонерних товариств, число учасників у товариствах на паях було невеликим. Водночас Г. Ф. Шершеневич погоджувався з тезою про те, що в основі як пайового товариства, так і акціонерної компанії, лежить обмежена відповідальність, яка і зумовлює побудову й організацію товариства. Тому жодної різниці між тими й іншими з точки зору закону немає: «... це один вид товариства по основам, формі й по характеру»²⁶.

Наступний історичний період для характеризувався як період занепаду. Це стосувалося не лише корпоративного права, але й багатьох інших галузей права.

З переходом до нової економічної політики (НЕП) на території СРСР почали активно створюватися та функціонувати різні товариства й кооперативи, що також було зумовлено й наявністю відповідного законодавчого регулювання. До 1923 року діяльність акціонерних товариств регламентувалася Тимчасовими правилами про порядок утворення та відкриття дій акціонерного товариства та про відповідальність засновників і членів правління від 1922 року, а з прийняттям Цивільного кодексу УРСР 1922 року²⁷, введеного в дію з 1 лютого 1923 року, — положеннями останнього.

Зокрема, Цивільний кодекс УРСР містив розділ Х «Товариства», у якому на рівні окремих підрозділів висвітлювалися питання створення, діяльності та ліквідації таких організаційно-правових форм товариств, як просте товариство, повне товариство, товариство на віру, товариство з обмеженою відповідальністю та акціонерне (пайове) товариство. Водночас вирішення багатьох питань, пов'язаних зі здійсненням управління товариством та

²⁶ Там само.

²⁷ Про надання чинності Цивільному кодексу УРСР: Постанова ЦВК УРСР від 16 грудня 1922 р. //ЗУ УРСР. 1922. №55. Ст. 780.

реалізацією корпоративних прав (порядок і строки скликання загальних зборів, предмет їх відання, порядок розгляду справ на загальних зборах, порядок здійснення учасником права участі в управлінні діяльністю товариством тощо), було передано на локальний рівень нормотворчості.

Що стосується прав акціонера, то окремо зазначалося, що акціонер має право на отримання дивіденду з залишку чистого прибутку, який утворюється шляхом відрахування з нього встановлених на підставі закону, статуту або постанови загальних зборів відрахувань у розмірі, який визначається статутом або загальними зборами акціонерів. Кожна акція надає її власнику право участі в загальних зборах та право голосу. Акціонери користуються правом голосу співрозмірно з кількістю акцій, які їм належать. У статуті може бути встановлено найменша кількість акцій, які дають право голосу, або обмеження кількості голосів, які надаються одному акціонеру. Право голосу може бути передане шляхом письмової заяви на ім'я правління або голови загальних зборів іншому акціонеру²⁸.

З другої половини 1920-х років почалися перші спроби згортання НЕПу. У подальшому правовий статус акціонерних товариств був більш детально врегульований у союзному нормативному-правовому акті – Положенні про акціонерні товариства від 17 серпня 1927 року, у зв'язку з чим відповідні положення Цивільного кодексу УРСР втратили чинність. На відміну від останнього, прийняте Положення більш детально та ґрунтовно регулювало діяльність акціонерних товариств. Попри це, зазначений законодавчий акт зовсім не мав на меті розвиток та вдосконалення комерційних відносин, які почали з'являтися того часу. Метою законодавців було зовсім інше: цей документ був один із перших пунктів у плані переходу з приватної власності до державної. З нього почалося згортання корпоративних відносин, тому що панівною формою власності ставала державна власність. У Положенні від 1927 року декларувалося, що метою державних товариств є не формування капіталу,

²⁸Там само.

а господарська діяльність. Щодо акцій зазначалося, що вони не могли передаватися з рук у руки як товар. Акції в більшій мірі відігравали роль паїв, метою яких було об'єднання суб'єктів. Ще одним важливим моментом було те, що акції не котирувалися на біржі. Доволі цікавим аспектом, про що зазначалося в нормативно-правовому акті, було те, що державні і змішані акціонерні товариства тільки за формою були акціонерними товариствами, а по суті вони зберігали риси державного підприємства. Змішані товариства в ньому розглядалися лише як перехідна сходинка до державних товариств²⁹.

Починаючи з кінця 1920-х рр. корпоративні відносини згорталися, кульмінація чого особливо проявилася в 1930-х рр. На початку 1930-х років НЕП було фактично згорнуто, що також супроводжувалося обмеженням діяльності акціонерних товариств. Єдиною та головною формою власності стала державна власність, а єдиним суб'єктом господарських відносин — державне підприємство. У цей період активно ліквідовувалися господарські товариства, відбувалося перетворення промислових кооперацій у державні підприємства, а пізніше – в одержавлені колгоспи.

Показовим є те, що в період з 1930 по 1985 рр. у Радянському Союзі функціонували лише три акціонерних товариства, які були створені ще в 1924 р., а саме: Банк для зовнішньої торгівлі СРСР (пізніше – Зовнішекономбанк СРСР), Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист», Акціонерне товариство СРСР з іноземного страхування (Індержстрах). Зазначені товариства з усіх рис акціонерної форми мали тільки назву «акціонерні», і більше нічого спільного в них не було. Фактично за своєю природою ці товариства були унітарними державними підприємствами.

Кінець 1980-х рр. ознаменувався перебудовою в політичній та економічній системах країни, поступовим переходом останньої на засади вільного ринкового регулювання та конкуренції.

²⁹ Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины: учеб. пособ. Х., 2001. С. 26.

З 1985 року почалося поступове відродження підприємницьких корпорацій, яких зазвичай не було в радянські часи³⁰. Упродовж 1987–1989 рр. на підставі постанов Ради Міністрів СРСР створювалися підприємства, які об'єднували вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності. Такі підприємства мали ознаки, притаманні господарським товариствам, але тогочасне вітчизняне законодавство закріплювало їх як окрему організаційно-правову форму підприємницької діяльності.

У 1986–1988 рр. низка суб'єктів господарювання (наприклад, Львівське виробниче об'єднання «Конвеєр» та ін.) розпочали випуск і реалізацію так званих акцій трудового колективу й акцій підприємств. Задля впорядкування випуску акцій 15 жовтня 1988 року Рада міністрів СРСР прийняла постанову «Про випуск підприємствами та організаціями цінних паперів», у якій підприємствам і організаціям, що перейшли на госпрозрахунок і самофінансування, надавалося право випускати такі акції. Проте правовий статус суб'єктів господарювання за таких умов не змінювався — вони, як і раніше, залишалися державними підприємствами³¹.

Одним із напрямів реформ, які проводилися, було відродження кооперації та її роздержавлення. Введений у дію 1 липня 1988 року Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР» регламентував створення в країні самостійного сектору соціалістичної економіки, покликаного з огляду на свою органічну динамічність доповнити державний сектор, створюючи здорову соціалістичну конкуренцію й заповнюючи ті пустоти у сфері виробництва й послуг, які не освоїли державні підприємства, установи, організації³².

Згодом було прийнято ще декілька нормативно-правових актів, які регулювали комерційну діяльність. З цього моменту починається масове створення підприємницьких структур. На той час вони ще не були

³⁰Алексеев С. В. Формування та розвиток корпоративних форм підприємництва в промисловості України у 1991-2004 рр.: історичний аспект //Наука. Релігія. Суспільство. 2009. №3. С. 4.

³¹ Там само.

³²Скибицкий К. В. Кооперативы: правовые основы организации и деятельности К., 1988. С. 44. (Серия 11 «Правовое воспитание»; 12/88).

господарськими товариствами та функціонували у вигляді окремих форм кооперативів та малих підприємств.

Примітним є те, що за часів Радянського Союзу термін «корпоративні права» було вперше використано у текстах міжнародних угод, укладених між СРСР та іноземними країнами із приводу запобігання подвійному оподаткуванню доходів. Так, у частині третій статті сьомої Конвенції, укладеної між Урядом СРСР та Урядом Японії, про уникнення подвійного оподаткування щодо податків на доходи від 18 січня 1986 року³³ згадувався термін «дивіденди». Під останнім розумівся дохід від акцій або інших прав, які не є борговими вимогами, що дають право на участь у прибутках. Водночас містилася згадка про дохід від інших корпоративних прав, зміст яких не розкривався. У раніше укладеній аналогічній угоді між СРСР та ФРН про уникнення подвійного оподаткування податків та майна від 24 листопада 1981 року, ратифікованій Указом Президіума Верховної Ради СРСР від 21 квітня 1983 року³⁴, містилося визначення лише терміну «дивіденди» як доходів від акцій, засновницьких паїв та інших прав (за винятком боргових зобов'язань), які передбачають участь у прибутках, а також доходів від інших паїв, прирівняних щодо оподаткування до доходів від акцій відповідно до податкового законодавства Держави, у якій юридична особа, що сплачує дивіденди, має постійне місцеперебування.

У 1990 році Радою Міністрів СРСР було прийнято рішення про перехід державних підприємств на акціонерну форму власності. Зокрема, 19 червня 1990 року Рада Міністрів СРСР своєю постановою № 590 затвердила Положення про акціонерні товариства й товариства з обмеженою відповідальністю та Положення про цінні папери, які заклали правове підґрунтя для розвитку корпорацій та пов'язаних із ними економічних відносин.

³³Про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи [Електронний ресурс]: Конвенція між Урядом СРСР та Урядом Японії від 18.01.1986 р. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/392_007.

³⁴Соглашение СССР и ФРГ об избежании двойного налогообложения доходов и имущества [Електронний ресурс] от 24 ноября 1981 г. Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/9043551>.

Після прийняття цих актів у країнах СРСР почали активно створюватися та функціонувати господарські товариства. Усього за один рік, що пройшов після прийняття даної постанови, в Україні було створено 166 господарських товариств, з яких 27 були акціонерними, а 139 — товариствами з обмеженою відповідальністю³⁵.

Після розпаду Радянського Союзу і здобуття незалежності Україною, перед новоствореною державою постало важке завдання переходу від одного економічного устрою до іншого. Значною мірою це стосувалося і сфери корпоративних відносин, тому на порядку денному законодавчого органу постало питання — забезпечити належне правове підґрунтя для розвитку цих відносин на нових суспільно-економічних засадах та розробити оновлене корпоративне законодавство. Напочатку 1990-х рр. було прийнято низку нормативно-правових актів: Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р.; Закон України «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 р.; Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р.; Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» від 18 червня 1991 р.; Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» від 30 жовтня 1996 р. та ін.

Ухвалені закони заклали, зокрема, правове підґрунтя для здійснення підприємницької діяльності громадянами та юридичними особами на території України, визначивши види і організаційні форми підприємств, правовий статус товариств, правила їх створення, реєстрації, реорганізації і ліквідації, організаційний механізм здійснення ними підприємницької діяльності в умовах переходу до ринкової економіки. Крім того, ці акти закріпили корпоративні права учасників товариств. У статті 1 Закону України «Про підприємництво» містилося важливе положення про те, що створення юридичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності, а також володіння корпоративними

³⁵Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Х., 2001. С. 30.

правами не є підприємницькою діяльністю, крім випадків, передбачених законодавством.

Законодавцем були прийняті також і інші не менш важливі нормативно-правові акти, поміж яких: Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р., яким було визначено правий режим власності з урахуванням її суб'єктного складу; Закон України «Про споживчу кооперацію» від 10 квітня 1992 р.; Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. тощо, які визначали правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації, режим майна споживчих товариств та кооперативів.

На шляху до трансформування відносин власності та роздержавлення було прийнято Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р.; Закон України «Про приватизаційні папери» від 6 березня 1992 р.; Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 6 березня 1992 р., Указ Президента України «Про корпоратизацію підприємств» від 15 червня 1993 р. № 210/93, які започаткували приватизаційні та корпоратизаційні процеси в Україні. Як наслідок, на базі майна колишніх державних підприємств було утворено акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю. Багато середніх і великих державних підприємств були перетворені у відкриті акціонерні товариства, акції яких належали державі й засновником яких виступав орган, уповноважений управляти державним майном, з їх подальшою приватизацією шляхом використання приватизаційних паперів.

Принагідно зазначимо, що в умовах ринкової трансформації вітчизняної економіки корпоративний сектор став основним серед нових організаційно-правових форм господарювання. Так, якщо в 1991 р. в Україні налічувалося 38 акціонерних товариств, то в 1993 р. їхня кількість зросла до 3342, тобто майже

в 88 разів. Збільшення кількості акціонерних товариств тривало до 1997 р. і зупинилося тільки з уповільненням темпів приватизації³⁶.

Узагальнюючи процеси становлення та розвитку корпоративного сектору в Україні в першій половині 90-х рр., можна зазначити, що вони характеризувалися нерозвинутістю традицій вітчизняної підприємницької діяльності; виникненням нових корпоративних структур не лише завдяки створенню нових підприємств, але і приватизації та корпоратизації раніше діючих підприємств; численними зловживаннями у сфері корпоративного управління; недосконалістю правового регулювання корпоративних відносин, що виявлялося в наявності законодавчих прогалин та неповноті окремих законодавчих положень. Як справедливо відзначається в літературі, під час формування корпоративного законодавства в Україні не було враховано досвід дореволюційної Росії й зарубіжних країн у галузі правового регулювання корпоративних відносин, наслідком чого стали традиційні хвороби підприємницьких корпорацій (шахрайство, зловживання, розорення дрібних акціонерів тощо), які повною мірою мали місце і в Україні³⁷.

Наступний період розвитку вітчизняного корпоративного законодавства, який тривав з 1997 по 2004 рр., супроводжувався істотним переглядом його норм. Зокрема, були внесені суттєві зміни до Закону України «Про підприємництво», Закону України «Про господарські товариства», Закону України «Про цінні папери та фондову біржу». Так, Законом України від 23 грудня 1997 р. «Про внесення змін до Закону України «Про господарські товариства» було скасовано положення, відповідно до якого в статуті акціонерного товариства могла бути встановлена мінімальна кількість акцій, що надає право голосу, або обмеження кількості голосів, які надаються одному акціонеру, а також внесено низку інших істотних змін до зазначеного закону.

³⁶Алексеев С. В. Формування та розвиток корпоративних форм підприємництва в промисловості України у 1991-2004 рр.: історичний аспект //Наука. Релігія. Суспільство. 2009. №3. С. 6.

³⁷ Там само. С. 4.

Подальший етап розвитку правового регулювання корпоративних відносин ознаменувався прийняттям нових Цивільного та Господарського кодексів України³⁸ (надалі – ЦК України та ГК України). З набранням чинності 1 січня 2004 року ГК України втратили чинність Закон України «Про підприємництво» та Закон України «Про підприємства в Україні».

Зауважимо, що ще на стадії розгляду обидва законопроекти ЦК та ГК України були повернуті для суттєвого доопрацювання з урахуванням висловлених Президентом України письмових пропозицій від 14 лютого 2002 року³⁹. Зокрема, у пропозиціях зазначалося, що одночасно прийняті два кодифікаційних акти в частині певних відносин приватно-правового характеру мають спільний предмет правового регулювання. Водночас кодекси пропонують два кардинально протилежних підходи до вирішення одних і тих самих питань, у зв'язку з чим неминуче виникатимуть численні колізії, питання й непорозуміння, переважно у сфері підприємництва, пов'язані з тим, що паралельно існують два шляхи їх розв'язання⁴⁰.

Попри висловлені вмотивовані зауваження, не всі недоліки та суперечності були усунуті та погоджені в ході доопрацювання, та 16 січня 2003 року обидва кодекси були повторно прийняті Верховною Радою України і згодом підписані Президентом.

Поміж основних неузгодженостей між нормами ЦК та ГК України можна зазначити такі: різні підходи до визначення системи класифікації суб'єктів (юридичних осіб), їх організаційно-правових форм, порядку їх утворення; за ГК України основною організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання визнано підприємство, за ЦК України – товариство; різне бачення концепції

³⁸Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV //Відомості Верховної Ради України. 2003. №40. Ст. 356; Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №436-IV //Відомості Верховної Ради. 2003. №18. Ст. 144.

³⁹Пропозиції Президента України до Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України, а також до Закону України “Про порядок введення в дію Господарського кодексу України”, Закону України “Про порядок введення в дію Цивільного кодексу України” №0935 від 14.02.2002 р. [Електронний ресурс] //Сектор реєстрації законопроектів Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=8467&pf35401=20806>.

⁴⁰Там само.

підприємства (як суб'єкт права за ГК України та об'єкт права за ЦК України); розбіжності у формулюванні обов'язкового змісту установчих документів юридичних осіб; неузгодженість понятійного апарату, використання різних термінів для позначення тотожних понять (наприклад, статутний фонд за ГК України та статутний капітал за ЦК України; право участі в товаристві за ЦК України та корпоративні права за ГК України тощо).

Крім того, як видно зі змісту положень про господарські товариства і виробничі кооперативи, закріплених у ЦК і ГК України, ці положення переважно дублюють одне одного. У статті 92 ГК зазначено, що порядок створення та діяльності окремих видів господарських товариств регулюється ГК України, ЦК України та іншими законами⁴¹.

Звісно, прийняття зазначених кодифікованих актів дозволило певною мірою врегулювати приватні відносини в економічній сфері. Проте наявність зазначених вище неузгодженостей, надто в частині регулювання корпоративних відносин, не сприяє формуванню усталеної правозастосовної практики та породжує багато непорозумінь та наукових дискусій.

Як справедливо зазначалося в запропонованій О.Р. Кібенко у 2006 році Концепції розвитку корпоративного законодавства України, «сучасне корпоративне законодавство України являє собою украй суперечливий конгломерат правових норм, які безсистемно розкидані по декільком основним джерелам ...»⁴². Зазначене твердження не втратило своєї актуальності до сьогодні.

У подальшому, розуміючи важливість та необхідність регулювання корпоративних відносин, законодавець прийняв низьку нормативно-правових актів, які увійшли в історію української правової науки як рішучі позитивні кроки в регулюванні корпоративних відносин. Зокрема, було ухвалено Закон

⁴¹ Корпоративне право України: підручник /[В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко та ін.]; за заг. ред.: В. В. Луць. К., 2010. С. 25.

⁴² Концепція розвитку корпоративного законодавства України [Електронний ресурс]: затв. рішенням Ради комітету корпоративного права Асоціації правників України від 03.10.2007 р. Режим доступу: <http://uba.ua/documents/text/koncepcia.doc>.

України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р., який урегулював відносини щодо розміщення цінних паперів, їх обігу і провадження професійної діяльності на фондовому ринку. До низки законодавчих актів, які регулювали корпоративну діяльність, було внесено зміни.

Визначальною подією для розвитку вітчизняного корпоративного законодавства стало прийняття довгоочікуваного Закону України «Про акціонерні товариства» від 19 вересня 2008 року, яким було регламентовано порядок створення і припинення діяльності акціонерних товариств, їх правовий статус, права й обов'язки акціонерів тощо. Необхідність прийняття цього закону назріла вже давно, адже до того часу норми Закону України «Про господарські товариства» вже давно перестали відповідати сучасним вимогам і тенденціям регулювання відповідних корпоративних відносин.

Прикінцевими та перехідними положеннями Закону України «Про акціонерні товариства» було передбачено, що низка статей Закону України «Про господарські товариства» втрачають чинність у частині, що стосується акціонерних товариств, через два роки з дня набрання Законом чинності, тобто з 29 квітня 2011 року. Самі акціонерні товариства до цієї дати мали привести у відповідність до вимог Закону статuti та інші внутрішні положення.

У 2014 році було підписано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (надалі — Угода про асоціацію між Україною та ЄС). Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбувалося у два етапи. 21 березня 2014 р. під час позачергового саміту Україна — ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт саміту. 27 червня 2014 р. в ході засідання Ради ЄС було підписано економічну частину Угоди — розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля й питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та

галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством»⁴³.

Зазначена Угода ознаменувала перехід від партнерства і співробітництва між Україною та ЄС до політичної асоціації та економічної інтеграції України до ЄС. Зазначені процеси потребують значного оновлення законодавчої бази та прийняття змін до наявних нормативно-правових актів, що повною мірою стосується і сфери корпоративних відносин.

Зазначимо, що перші кроки на шляху до реформування корпоративного законодавства вже зроблені та мають позитивні результати для нашого сьогодення. Для прикладу можна навести ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12 лютого 2015 року, спрямованого на знешкодження багатьох бюрократичних перешкод, які раніше, на жаль, були одним з основних чинників відмови від зайняття комерційною діяльністю в Україні.

1.2. Юридичні особи корпоративного типу в Україні

Одним із найбільш дискусійних питань у доктрині корпоративного права залишається визначення ключового поняття корпорації, що має не лише теоретичне, але і практичне значення. Невирішеність цього питання зумовлює існування різних точок зору щодо предмета регулювання корпоративного права — чи це суспільні відносини, які виникають у зв'язку зі створенням, діяльністю та ліквідацією будь-яких юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми або лише певних організаційно-правових форм юридичних осіб: всіх господарських товариств, або лише акціонерних товариств, або лише товариств з обмеженою відповідальністю, товариств із додатковою відповідальністю та акціонерних товариств тощо.

⁴³Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association>.

Складність вирішення цього питання здебільшого зумовлена відсутністю відповідного легального визначення корпорації та корпоративних відносин на законодавчому рівні. Проблема розуміння сутності корпорації ускладнюється ще й тими неузгодженостями та суперечностями ЦК та ГК України, про які зазначалося в попередньому підрозділі.

Так, в основі класифікації юридичних осіб за ЦК України передбачено їхній поділ залежно від порядку створення на юридичні особи приватного права, організаційно-правові форми, порядок створення й діяльності яких регулюються цим Кодексом, та юридичні особи публічного права. Відповідно до частин другої та третьої статті 81 ЦК України юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до статті 87 цього Кодексу. Юридична особа приватного права може створюватися та діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. Порядок їх створення, організаційно-правові форми та правовий статус визначаються ЦК України. Натомість правовий статус та порядок утворення юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом.

Як зазначає Є. О. Харитонов, критерієм для наведеної в ЦК України класифікації слід вважати не порядок, а цілі створення й галузь, у якій має діяти та чи інша особа. Якщо юридична особа має діяти в галузі публічного права і виконувати відповідні адміністративні, освітні функції, то вона є суб'єктом публічного права й має створюватися в порядку, визначеному для таких осіб. Якщо юридична особа має функціонувати в галузі приватного права як його суб'єкт, то вона повинна створюватись у порядку, встановленому для юридичних осіб приватного права⁴⁴.

Звертає на себе увагу те, що в юридичній доктрині не вироблено єдиного підходу до визначення поняття та системи організаційно-правових форм юридичної особи. Визначення організаційно-правової форми господарювання

⁴⁴ Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Цивільне право України: підручник. Вид. 2-е, переробл. і доп. К., 2009. С. 154.

надається в Державному класифікаторі України⁴⁵, відповідно до п. 2.1 якого це форма здійснювання господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо. У вітчизняній доктрині цивільного права зазначена проблематика комплексно досліджувалася І. М. Кучеренко. За визначенням вченої, організаційно-правова форма юридичної особи є видовою характеристикою юридичної особи, в основі виділення якої лежить визначена в законі сукупність пов'язаних між собою ознак (суттєвих і несуттєвих), які дають підставу відрізнити одну юридичну особу від іншої в зовнішньому прояві⁴⁶.

Повертаючись безпосередньо до положень ЦК України, зазначимо, що відповідно до ч. 1 ст. 83 ЦК України юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Отже, основними організаційно-правовими формами юридичних осіб приватного права ЦК України визначає товариства й установи. Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Натомість установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

⁴⁵ Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004» [Електронний ресурс]: затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. №97. – Режим доступу до наказу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/fin10242.html.

⁴⁶ Кучеренко І. Н. Гражданско-правовые проблемы создания системы организационно-правовых форм юридических лиц // Альманах цивилистики. 2008. Вып. 1. С. 240.

Залежно від наявності мети одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками, ЦК України запровадив поділ товариств на підприємницькі та непідприємницькі. До перших віднесено господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) і виробничі кооперативи, до других — споживчі кооперативи, об'єднання громадян та ін. Відповідно до ст. 86 ЦК України непідприємницькі товариства можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність за умови, якщо це не заборонено законом і якщо така діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Що стосується положень ГК України, то, як уже зазначалося, у ньому використовується категорія «підприємство» як основна організаційно-правова форма господарської організації. Відповідно до ч. 1 ст. 62 ГК України підприємство являє собою самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами. Водночас господарські товариства за ГК України визнаються однією з форм підприємств (ст. 79 ГК України), що також можна вважати даниною положенням раніше чинного Закону України «Про підприємства в Україні». До речі, у ст. 1 Закону України «Про господарські товариства»⁴⁷ до цього часу зберіглося положення про те, що господарськими товариствами відповідно до цього Закону визнаються підприємства, установи, організації, які створені юридичними особами і громадянами на засадах угоди шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

⁴⁷Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. №1576-XII //Відомості Верховної Ради України. 1991. №49. Ст. 682.

Крім того, у ст. 63 ГК України запроваджено поділ підприємств залежно від способу утворення (заснування) і формування статутного капіталу на унітарні та корпоративні. При цьому серед ознак корпоративного підприємства наведено такі: утворення, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором); об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників); спільне управління справами на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються; участь засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

До корпоративних підприємств ГК України відносить кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб. Зауважимо, що зважаючи на зміст ч. 2 ст. 94 ГК України кооперативні підприємства та виробничі кооперативи є тотожними поняттями. На підставі аналізу положень ГК України можна зробити висновок, що до числа інших підприємств, які можуть створені як корпоративні, належать приватні підприємства, які діють на основі приватної власності кількох фізичних осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства) (ч. 1 ст. 113 ГК України); підприємства споживчої кооперації, утворені споживчими товариствами (ч. 8 ст. 111 ГК України); фермерські господарства, які діють на основі приватної власності кількох громадян (ч. 1 ст. 114 ГК України).

Аналіз наведеного вище визначення дозволяє виокремити такі характерні риси корпоративних підприємств, як: 1) утворення шляхом об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників, 2) за загальним правилом кількість засновників — дві або більше осіб, проте допускається можливість створення однією особою, 3) учасники наділяються низкою прав — «корпоративних прав».

За цими ознаками корпоративне підприємство можна зіставити з підприємницьким товариством за ЦК України, які так само створюються однією чи кількома особами (залежно від організаційно-правової форми)

завдяки їх майнової та/або трудової участі (наприклад, у виробничих кооперативах) та учасники яких так само наділяються правами щодо участі в управлінні, розподілі прибутку тощо.

Водночас положення ГК України все ж таки не є послідовними у визначенні організаційно-правових форм господарських організацій, у яких виникають корпоративні права. Так, у наведеному в ч. 1 ст. 167 ГК України визначенні корпоративних прав зазначається, що це права особи, частка якої визначається в статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають в себе правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Звертаючись до інших легальних визначень корпоративних прав, які зустрічаються в чинному законодавстві (зокрема, підпункт 14.1.90. Податкового кодексу України⁴⁸; ст. 2 Закону України «Про режим іноземного інвестування»⁴⁹), також можна зробити висновок, що коло юридичних осіб, учасники яких наділені корпоративними правами, не обмежується певними організаційно-правовими формами.

Що стосується доктринальних розробок з окресленої проблематики, то шляхом узагальнення всіх висловлюваних точок із цього приводу можна виділити два основних підходи до визначення кола організаційно-правових форм юридичних осіб, у яких виникають та існують корпоративні права, — широкий і вузький.

⁴⁸Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI //Відомості Верховної Ради України. 2011. №13. Ст. 112.

⁴⁹ Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. №93/96-ВР //Відомості Верховної Ради України. 1996. №19. Ст. 80.

У рамках широкого підходу такі юридичні особи можуть включати в себе як підприємницькі, так і непідприємницькі товариства. Такого підходу дотримуються, зокрема, вчені Н. Н. Пахомова⁵⁰, У. Цікало⁵¹, І. С. Шиткіна⁵² та ін.

Проте в межах зазначеного підходу можна відзначити існування ще більш широкого тлумачення корпорації.

Так, на думку В. М. Кравчука, «...недоцільно звужувати сферу регулювання корпоративного права лише певними організаційно-правовими формами юридичних осіб, наприклад, господарськими товариствами або корпораціями. Це б призвело до неврегульованості аналогічних за своєю правовою суттю відносин за участю інших юридичних осіб. Принципова схожість відносин між учасниками і юридичними особами існує незалежно від їх виду.... Тому справедливим буде твердження, що корпоративне право — це право юридичних осіб»⁵³.

Подібного погляду дотримується В. А. Васильєва, зазначаючи, що традиційно до юридичних осіб корпоративного типу належать підприємства, які володіють такими ознаками: союз осіб; наявність складеного капіталу; спільна мета. На переконання вченої, організаційно-правова форма створеної юридичної особи не буде впливати на факт існування корпоративного зв'язку, а тільки визначати зміст корпоративних прав того чи іншого суб'єкта корпоративних відносин⁵⁴.

Крім того, низка науковців, піддаючи поняття корпорації душе поширеному тлумаченню, включають до його складу всі колективні утворення,

⁵⁰ Пахомова Н. Н. Цивилистическая теория корпоративных отношений: монография. Екб., 2005. С. 44.

Режимдоступу до кн.:

http://forum.yurclub.ru/index.php?app=downloads&module=display§ion=download&do=confirm_download&id=2383.

⁵¹ Цікало У. Поняття, ознаки та організаційно-правові форми юридичних осіб корпоративного типу за чинним законодавством України // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2010. №51. С. 224.

⁵² Корпоративное право: учеб. для вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» /отв. ред. И.С. Шиткина. М., 2007. С. 12.

⁵³ Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. К., 2005. С. 12.

⁵⁴ Васильєва В. А. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин // Методологія приватного права: зб. наук. пр. за матеріалами наук.-теорет. конф. (м. Київ, 30 трав. 2003 р.). К., 2003. С. 282–286.

засновані на корпоративних засадах. Такого погляду дотримується, зокрема, В. І. Борисова, роблячи лише одне застереження: повні та командитні товариства не є корпораціями. За визначенням вченої, «корпорація — це колективне утворення, засноване на засадах членства (участі) з метою ведення його учасниками сумісно певної діяльності». Вона може створюватися в межах однієї організації — юридичної особи, зокрема у формі господарських товариств, виробничих кооперативів, та на рівні групи організацій (у формі холдингів, інвестиційних та пайових фондів, промислово-фінансових груп тощо, являючи собою систему залежних осіб)⁵⁵.

На думку Н. В. Козлової, корпораціями можна називати всі види господарських товариств, кооперативи, суспільні та релігійні організації, некомерційні партнерства, об'єднання юридичних осіб та інші юридичні особи, засновані на корпоративних засадах (принципах членства, участі та ін.)⁵⁶.

Між представниками вузького підходу до визначення сутності корпорації так само немає виробленої одностайної позиції, у зв'язку з чим висловлюються точки зору, які так чи інакше різняться між собою.

Наприклад, такі вчені, як, О. Р. Кібенко, Н. С. Кузнєцова відносять до корпорацій лише юридичні особи, засновані у формі господарського товариства. Піддаючи аналізу можливий суб'єктний склад корпоративного спору, Н. С. Кузнєцова зазначає, що навряд чи доцільно розширювати тлумачення поняття «корпорація» аж до приватних або колективних підприємств. На думку вченої, кооперативи, у тому числі виробничі, так само не слід відносити до корпорацій⁵⁷.

⁵⁵Борисова В. І. Корпорація – організаційно-правова форма корпоративних відносин //Право та інновації. 2015. Вип. 4. С. 10.

⁵⁶Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: учеб. пособие. М., 2003. С. 215.

⁵⁷Кузнєцова Н. С. Корпоративні спори: поняття, ознаки, зміст та визначення підвідомчості //Вісник Верховного Суду України. 2008. №2. С. 34–39.

Дехто з науковців, окрім господарських товариств, відносить до корпорацій і виробничі кооперативи⁵⁸.

Взагалі зазначимо, що в основу вузького підходу до розуміння сутності корпорації покладено її бачення насамперед як об'єднання капіталів. Зауважимо, що на противагу об'єднанням капіталів прийнято виділяти персональні об'єднання. Водночас подібний поділ корпорацій, запроваджений за ознакою домінування майнових чи персональних елементів в організації та діяльності корпорації, склався історично й широко відомий у зарубіжному комерційному праві.

С. М. Братусь справедливо зазначає, що чим ширше коло осіб, які залучаються до корпорації, тим слабкіші зв'язки між окремим членом та корпорацією загалом тим сильніше обособлюється зазначене суспільне утворення в якості суб'єкта права. Єдність поведінки кола осіб, яке поширюється та змінюється, об'єктивується як сфера суб'єктивних прав постійного та незмінюваного за своїми спеціальними цілями та задачами цілого. Натомість чим вужче коло осіб, які складають корпорацію, тим сильніше зв'язки між ним та цілим, тим ясніше рухомі сили, що утворюють феномен юридичної особи, і тим легше державі відмовити у визнанні правосуб'єктності за таким поєднанням осіб⁵⁹.

З огляду на викладені міркування низка дослідників корпоративного права виключають із числа корпорацій командитні й повні товариства.

На переконання П. В. Степанова, корпорацією є організація, яка заснована на принципі членства (участі) із властивою їй системою органів управління, яка включає в себе волеутворюючі органи (орган), вищим із яких є загальні збори учасників, і волевиявляючий орган, тобто виконавчий орган юридичної особи. Компанія однієї особи також є корпорацією, оскільки володіє

⁵⁸ Луць В. В. Деякі питання здійснення та захисту корпоративних прав в Україні // Вісник господарського судочинства. 2008. №1. С. 126.

⁵⁹ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица. М., 1947. С. 53. (Ученые труды; вып. 12).

всіма ознаками та може в будь-який час прийняти до свого складу декількох членів. Проте повні та командитні товариства не є корпораціями, оскільки їх органами виступають самі товариші, та являють собою форму, перехідну від простого товариства до корпорації⁶⁰.

Н. В. Козлова зазначає, що повні та прості командитні товариства як об'єднання саме особистого характеру, що використовуються у сфері мілкового та середнього бізнесу, далеко не завжди визнаються повноправними юридичними особами. Заразом, очевидно, що в тих правопорядках, де повні та командитні товариства розглядаються як суб'єкти права, їх слід із впевненістю відносити до юридичних осіб — корпорацій⁶¹.

Цілком погоджуючись із такою тезою, додамо лише те, що аргументи щодо невключення до числа корпорацій персональних об'єднань на кшталт командитних та повних товариств є спроможними лише щодо тих країн, за законодавством яких вони не визнаються юридичними особами та не мають відповідного правового статусу. Проте в умовах вітчизняної системи права такі твердження будуть справедливими лише щодо простих товариств, які не мають статусу юридичної особи, а також інших форм ведення спільної діяльності без створення юридичної особи (глава 77 ЦК України).

Крім того, у межах зазначеного «вузького» підходу до визначення змісту корпорації також трапляється зведення організаційно-правової форми корпорації виключно до акціонерного товариства⁶², у зв'язку з чим корпоративне право ототожнюється з акціонерним правом.

Говорячи про зарубіжне розуміння змісту корпорації та усталену практику вживання цього терміну, слід зазначити таке. Термін «корпорація» переважно вживається на доктринальному рівні в зарубіжних країнах. Проте в законодавстві низки європейських країн, як-от: Німеччина, Швейцарія тощо,

⁶⁰ Степанов П. В. Корпорации в Российском гражданском праве // Законодательство. 1999. №4. С. 11–15.

⁶¹ Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: учеб. пособие М., 2003. С. 215.

⁶² Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. К., 2001. С. 12.

корпорація виділяється як певний тип юридичної особи, що представляє собою об'єднання осіб. У такий спосіб корпорація протиставляється іншій поширеній організаційно-правовій формі юридичної особи — установі. Остання позиціонується як об'єднання майна⁶³.

Порівняймо: у країнах англосаксонської системи права установа взагалі не виокремлюється, унаслідок чого корпорація ототожнюється з юридичною особою.

У США прийнято поділяти корпорації на публічні (урядові), непідприємницькі (non-profit corporations) та підприємницькі (business corporations). Разом з цим у праві США є більш вузьке трактування корпорацій. Під ними розуміють тільки комерційні юридичні особи, учасники яких несуть обмежену відповідальність за зобов'язаннями⁶⁴.

Водночас організаційно-правові форми, у яких може створюватися та існувати корпорація в континентальній системі права, в різних країнах різні. Так, у Швейцарії найбільш поширеними типами корпорацій є акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю та повне товариство. Найбільшою популярністю при цьому користується така правова структура, як акціонерне товариство.

Розглядаючи поняття корпорації у світлі законодавства країн континентальної системи права, Д. Д. Позова робить висновок, що в усіх великих юрисдикціях зазвичай існує принаймні одна незаперечна законом спеціалізована форма для формування закритих корпорацій. До них належать французький SARL, німецький GmbH, італійський Srl, японська закрита корпорація, американська закрита корпорація й рідше — корпорація з обмеженою відповідальністю, а також приватна компанія у Великобританії. В усіх них відображено традиційні риси корпоративної форми. Відрізняються такі корпорації від відкритих компаній головним чином тим, що діє презумпція, а в

⁶³Позова Д. Д. Правове становище житлово-будівельних кооперативів за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Позова Діна Дмитрівна. О., 2012. С. 114.

⁶⁴ Кибенко Е. Р. Корпоративное право: учеб. пособие. Х., 1999. С. 11.

деяких випадках прямо передбачено неможливість здійснювати вільну торгівлю їхніми акціями на публічному ринку⁶⁵.

Слід також зазначити, що в ГК України також вживається термін «корпорація», а саме в ч. 3 ст. 120 ГК України, відповідно до якої корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації. Тобто йдеться про одну з організаційно-правових форм договірного об'єднання юридичних осіб (господарських об'єднань). Справді, у деяких країнах термін «корпорація» також уживається в наближеному до наведеного в ГК України значенні — як об'єднання підприємств за тією чи тією ознакою суб'єктів господарювання та виробництва. Проте більш усталеним для зарубіжного праворозуміння є все ж таки уявлення про корпорацію як юридичну особу, щодо якої в учасників виникають корпоративні права.

Піддаючи аналізу поняття корпорації за ГК України в порівнянні із зазначенням, яке надається йому за законодавством США, де він набув найширшого використання, Р. Б. Прилуцький виокремлює низку істотних відмінностей: 1) у США корпорація створюється як підприємствами, так і фізичними особами, вітчизняна корпорація — виключно шляхом об'єднання підприємств; 2) мета створення корпорації — здійснення нею господарської діяльності, у тому числі підприємницької з метою отримання прибутку, мета української корпорації полягає в об'єднанні виробничої, наукової та іншої діяльності підприємств-учасників із делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації; 3) учасники корпорації формують статутний фонд, передаючи гроші та майно у її власність; учасники об'єднання можуть робити

⁶⁵Позова Д. Д. Щодо поняття корпорації у світлі законодавства країн континентальної системи права /Д. Д. Позова //Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації: зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 2-3 жовт. 2015 р.). – С. 198–202.

майнові внески (вступні, членські, цільові тощо) відповідно до установчих документів, передаючи водночас майно в господарське відання або в оперативне управління; 4) якщо між учасниками корпорації виникають корпоративні відносини, то між учасниками об'єднання – організаційно-господарські відносини; 5) учасники корпорації не відповідають за її зобов'язаннями та мають ризик втрати своїх внесків (акцій); підприємства-учасники корпорації-об'єднання не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчими документами об'єднання; 6) корпорація має право випускати акції з метою формування статутного фонду чи його збільшення, корпорація-об'єднання — ні⁶⁶.

З огляду на викладене, нами ще спочатку було вжито термін «юридична особа корпоративного типу» для уникнення можливої термінологічної плутанини. Проте варто зауважити, що цей термін не є нашим надбанням та використовувався в працях інших учених, які займаються дослідженням проблем корпоративного права⁶⁷. Окрім зазначеного терміну, пропонувалося також увести в науковий обіг термін *«корпоративне товариство»* на *противагу* поняттю *«корпорація»*⁶⁸. Проте, на нашу думку, використання терміну «корпоративне товариство» є не зовсім удалим з погляду *закладених у ЦК та ГК України різних підходів до визначення системи юридичних осіб, і не сприятиме узгодженню наявних розбіжностей між ними, адже категорія «товариство» властива саме для ЦК України.*

⁶⁶Прилуцький Р. Б., Шатило В. С. Про визначення поняття «корпорація» у правових системах України та США //Юридична наука. 2013. №2. С. 58–59.

⁶⁷Цікало У. Поняття, ознаки та організаційно-правові форми юридичних осіб корпоративного типу за чинним законодавством України //Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2010. №51. С. 223; Корпоративне право України: підручник /[В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. – К., 2010. – С. 18.

⁶⁸Цікало В. Корпоративне товариство: поняття, ознаки, організаційно-правові форми //Право України.2006. №6. С.50.

Повертаючись до розв'язання питання про те, у яких організаційно-правових формах може створюватись юридична особа корпоративного типу згідно з чинним законодавством, зазначимо таке.

Як зазначалося нами раніше, ЦК України передбачає поділ усіх юридичних осіб приватного права на товариства й установи. Відповідно до ч. 1 ст. 81 ЦК України, юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Зважаючи на зміст ст. 83 ЦК України, товариство створюється шляхом об'єднання осіб, у той час як установа — шляхом об'єднання (виділення) засновниками майна.

Дехто з прихильників вузького підходу до розуміння корпорацій, убачаючи в них об'єднання капіталів, робить спроби окреслити коло можливих організаційно-правових форм, у яких вони можуть створюватися та існувати, керуючись водночас критеріями диференціації ступеня концентрації капіталу і значення особистої участі в діяльності організації. У зв'язку з цим не всі вчені поділяють погляди на визначення товариства саме як об'єднання осіб. Наприклад, акціонерні товариства, товариства з обмеженою й додатковою відповідальністю відносять до об'єднань майна, а виробничі кооперативи, повні й командитні товариства — до об'єднань осіб і майна⁶⁹.

В основі зазначеної позиції так само лежить поділ товариств на персональні об'єднання та об'єднання капіталу. Указуючи на непослідовність застосування класифікації юридичних осіб у ЦК України за критерієм поділу — участь (членство) у ній особи або майна, О. О. Кравчук справедливо звертає увагу на те, що під час створення товариства, відповідно до ч. 2 ст. 88, ст. 113 ЦК України йому також передається майно — в основному як внесок до статутного фонду (капіталу)⁷⁰. Справді, незалежно від форми товариства під час

⁶⁹Цікало У. Поняття, ознаки та організаційно-правові форми юридичних осіб корпоративного типу за чинним законодавством України //Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2010. №51. С. 223–230.

⁷⁰ Кравчук О. Проблеми класифікації юридичних осіб за новим законодавством України //Право України. 2004. №6. С. 103.

його заснування за рахунок внесків засновників формується статутний капітал (у кооперативах – пайовий фонд).

Як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, самі по собі поняття «союз осіб», «союз капіталів», «об'єднання осіб і капіталів» є умовними, через це слід виходити з їх органічної єдності, що традиційно покладено в основу будь-якого товариства (корпорації)⁷¹. Тому вважаємо, що позиціонування певних організаційно-правових форм господарських товариств (акціонерні товариства, товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю) виключно як об'єднань майна, а інших — як об'єднань осіб (повне та командитне товариства) є не зовсім правильним та не відповідає реаліям створення й діяльності зазначених юридичних осіб.

Тому цілком справедливою є теза О. Р. Кібенко про те, що товариство — це і є корпорація в традиційному розумінні⁷². Підсумовуючи викладене, можна виокремити низку ознак, які дозволяють протиставити товариство установі як об'єднанню майна і водночас свідчать про його корпоративний устрій.

По-перше, засновники (учасники) товариства передають йому майно як вклад до статутного (складеного) капіталу на праві власності, набуваючи в обмін на це низку прав з участі в управлінні, отримання частки прибутку, активів тощо, які є корпоративними правами. Водночас засновники установи передають їй майно на правах господарського відання або оперативного управління, залишаючи за собою право власності.

По-друге, учасники товариства здійснюють управління його діяльністю на підставі належних їм корпоративних прав, що не передбачено в установі.

До наведених ознак розмежування товариств і установ також слід додати такі:

⁷¹Спасибо-Фатеева И. Корпоративное управление: монография / [Спасибо-Фатеева И., Кибенко О., Борисова В.]; за ред. проф. И. Спасибо-Фатеевой. – Х.: Право, 2007. – С. 28.

⁷² Кибенко Е. Р. Корпоративное право: учеб. пособие /Кибенко Е. Р. – Х.: Эспада, 1999. – С. 11.

корпорації діють в інтересах своїх членів, установи — в інтересах користувачів (визначеність складу корпорації й невизначеність користувачів установи);

мета та зміст діяльності корпорації визначаються спільною волею засновників, а мета діяльності установи заведена ззовні і визначається адміністрацією⁷³.

На підставі аналізу правової літератури Н. В. Козлова виокремлює такі ознаки корпорації:

корпорація є союзом визначених фізичних та/або юридичних осіб, які називаються учасниками (членами);

корпорація створюється й припиняється на підставі акту спільної волі її засновників (учасників, членів);

корпорація діє в інтересах своїх учасників, переслідуючи визначену ними мету;

корпорація як юридична особа незалежна від змін у складі її учасників;

між корпорацією та її учасниками, а також між самими учасниками виникає корпоративне правовідношення, яке породжує в кожного з її учасників корпоративні права та обов'язки;

реалізуючи свої корпоративні права, учасники корпорації можуть у визначеному обсязі управляти корпорацією та її майном, впливати на формування її волі як юридичної особи;

корпорація має внутрішню структуру, що забезпечує організаційну єдність;

керівні органи корпорації обираються її членами, яким вони підзвітні;

вищим органом корпорації є загальні збори, рішення яких приймаються більшістю голосів⁷⁴.

⁷³Васильєва В. Проблеми розвитку корпоративного права //Приватне право. 2013. №1. С. 138.

⁷⁴ Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: учеб. пособие; науч. ред. В. С. Ем. М., 2003. С. 213–214.

З огляду на проведений нами аналіз доктрини, положень чинного законодавства та зважаючи на традиційне розуміння сутності корпорацій в інших правових системах, уважаємо переконливою позицією тих дослідників, які відносять до юридичних осіб корпоративного типу організаційно-правові форми підприємницьких товариств — господарські товариства (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства) та виробничі кооперативи, з додаванням до інших можливих організаційно-правові форми корпоративних підприємств, про які йдеться в ГК України — приватних підприємств та фермерських господарств, які діють на основі приватної власності кількох осіб, підприємств споживчої кооперації, утворених декількома споживчими товариствами.

Утім у літературі можна натрапити на погляд, що приватні підприємства та підприємства споживчої кооперації з кількома засновниками як корпоративні підприємства є, значною мірою, «маргінальними» формами, оскільки їх діяльність не забезпечена належним правовим регулюванням. Крім того, зазначається, що норми Закону України «Про фермерські господарства» передбачають у край ффрагментарне регулювання діяльності фермерських господарств-юридичних осіб із кількома членами, що також, значною мірою, маргіналізує їх як можливий вид корпоративних підприємств⁷⁵. Навряд чи можна погодитися з цим твердженням, адже можливість створення таких видів підприємств саме на корпоративних засадах передбачена законом, відсутність детального регулювання побудови внутрішніх відносин у таких підприємствах не виводить їх за межі правового поля, оскільки йдеться про корпоративні відносини, одним з основних джерел регулювання яких виступають локальні нормативні акти. Останні, між іншим, покликані сприяти подоланню наявних прогалин у правовому регулюванні.

⁷⁵Корпоративне право у схемах: навчальний посібник /А. В. Смітюх. Одеса, 2017. С. 15.

Варто зазначити, що на користь подібного підходу щодо визначення кола організаційно-правових форм юридичних осіб корпоративного типу свідчать і відповідні тенденції змін у законодавчому регулюванні питання визначення підвідомчості корпоративних спорів.

Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України)⁷⁶ в редакції статті, що діяла до 28 березня 2014 року, до підвідомчості господарських судів належали справи, що виникали із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів. Проте вже на той час у підготовленому Верховним Судом України узагальненні практики розгляду корпоративних спорів висловлювалася позиція про те, що спори, пов'язані з діяльністю інших, окрім господарських товариств, юридичних осіб, близькі за своїм змістом до спорів, які виникають із корпоративних відносин. У зв'язку з цим з метою формування єдиної судової практики розв'язання корпоративних спорів та запобігання маніпулювання їх підвідомчістю пропонувалося віднести до підвідомчості господарських судів спори, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності не лише господарських товариств, а й юридичних осіб інших організаційно-правових форм⁷⁷. Звертає на себе увагу правовий висновок, сформульований Верховним Судом України у постанові від 19 лютого 2008 р. за наслідками перегляду постанови Вищого господарського суду України в справі за позовом Миколаївської обласної спілки споживчих товариств «Облспоживспілка» до ТОВ «Озон-Юг» та К. про визнання недійсним рішення загальних зборів кооперативного підприємства

⁷⁶Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. №1798-XII //Відомості Верховної Ради України. 1992. №6. Ст. 56.

⁷⁷Верховний Суд України. Практика розгляду судами корпоративних спорів //Нотаріат для Вас. 2008. №10. С. 101–126.

«Готель «Колос»»⁷⁸. Зокрема, у постанові зазначалося, що невідповідність між організаційною формою господарювання кооперативного підприємства і формою господарського товариства не є підставою для відмови в прийнятті позовної заяви на підставі п. 4 ст. 12 ГПК України. Водночас шляхом тлумаченням норм ГК України Верховний суд України дійшов висновку про те, що виробничий кооператив споживчої кооперації є господарським товариством у розумінні статей 79 та 93 цього Кодексу.

Законом України від 10.10.2013 № 642–VII⁷⁹, пункт 4 частини першої статті 12 ГПК України було викладено в такій редакції: «справи, що виникають із корпоративних відносин у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів». Отже, законодавець відійшов від визначення суб'єктного складу корпоративного спору із прив'язкою до організаційно-правової форми господарського товариства. В абзаці другому пункту 1.1 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають із корпоративних правовідносин» зазначається про те, що при визначенні підвідомчості справ цієї категорії судам слід враховувати, що з огляду на системний аналіз положень статті 84 ЦК України, частини п'ятої статті 63, частин першої та третьої статті 167 ГК України, Закону України «Про господарські товариства», Закону України «Про акціонерні товариства», статей 1, 19 і частин першої, шостої статті 20 Закону України «Про фермерське господарство», статей 6, 8, 19 та 21 Закону України «Про кооперацію»

⁷⁸Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 19 лютого 2008 р. (Витяг) [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/BD4D9574C25C3456C225754D002BA509?OpenDocument>.

⁷⁹Провнесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців [Електронний ресурс]: Закон України від 10.10.2013 № 642–VII. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/642-18>.

корпоративні відносини виникають, зокрема, у господарських товариствах, виробничих кооперативах, фермерських господарствах, приватних підприємствах, на власності двох або більше осіб.

На підставі викладеного, вважаємо, що задля забезпечення єдності термінології та усунення неузгодженостей щодо визначення організаційно-правових форм, у яких можуть виникати корпоративні права, доцільно внести зміни до частини першої статті 167 ГК України, доповнивши її абзацом другим такого змісту: «Корпоративними правами наділяються учасники юридичних осіб, створених відповідно до Цивільного кодексу України у формі підприємницьких товариств, а також інших підприємств, створених відповідно до частини п'ятої статті 63 цього Кодексу».

1.3 Корпоративні права та обов'язки як складові змісту корпоративних правовідносин

Дослідження корпоративних прав доцільно розпочати з ретроспективного аналізу законодавчих актів, у яких закріплювалося їх визначення.

Уперше згадку про корпоративні права містив Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р., у статті 1 якого зазначалося про те, що володіння корпоративними правами не є підприємницькою діяльністю, крім випадків, передбачених законодавством. Це положення здобуло подальшу деталізацію в Декреті Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1992 року № 24–92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств». Відповідно до пункту 5 Декрету керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів, органів місцевого й регіонального самоврядування забороняється безпосередньо займатися підприємницькою діяльністю. Водночас міститься застереження про те, що така заборона не виключає їхнього права отримувати дивіденди від акцій, а також доходи від інших корпоративних прав. У наданих

Кабінетом Міністрів України роз'ясненнях щодо застосування положень Декрету наводилося визначення корпоративних прав як права громадян на управління суб'єктами підприємницької діяльності та отримання дивідендів відповідно до своєї частки майна⁸⁰.

У подальшому поняття корпоративних прав здобуло закріплення в податковому законодавстві. Так, у п. 1.10 статті 1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»⁸¹ від 28 грудня 1994 року корпоративні права визначалися як права власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства про господарські товариства, включаючи право на управління та отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи. Таким чином, зміст корпоративних прав обмежувався лише двома правомочностями – правом на управління та правом на отримання дивідендів.

Варто зауважити, що подібне визначення корпоративних прав було закріплено й у Законі України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 року, який дотепер є чинним. Зокрема, цим Законом передбачено те, що іноземні інвестиції можуть здійснюватися у вигляді корпоративних права, виражених у конвертованій валюті, під якими розуміються право власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн.

З ухваленням Закону N 283/97-ВР від 22 травня 1997 року⁸² Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» було викладено в новій редакції. Зокрема, відповідно до пункту 1.8 статті 1 цього Закону корпоративні права визначалися як право власності на частку (пай) у статутному фонді (капіталі)

⁸⁰Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств: Роз'яснення Кабінету Міністрів України щодо застосування Декрету Кабінету Міністрів України №24-92 від 31.12.1992 року // Урядовий кур'єр. 1993. №33–34.

⁸¹Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. №2755-VI // Відомості Верховної Ради України. 1995. №4. Ст. 28.

⁸² Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [Електронний ресурс]: Закон України від 22.05.1997 р. №283/97-ВР. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/283/97-%D0%B2%D1%80/ed19970701>.

юридичної особи, включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також частки активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства. Отже, зміст корпоративних прав було доповнено правом на отримання частини активів при ліквідації юридичної особи.

Згодом у редакції Закону N 1523–III⁸³ від 2 березня 2000 року вищезазначений пункт 1.8 статті 1 зазнав істотних змін. Так, корпоративні права розглядалися вже як право власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай). Водночас до їх змісту було включено право на управління, право на отримання відповідної частки прибутку юридичної особи, а також право на одержання активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства, незалежно від того, чи створена така юридична особа у формі господарського товариства, підприємства, заснованого на власності однієї юридичної або фізичної особи, або в інших організаційно-правових формах. Суть цих змін полягала в ось у чому: по-перше, законодавцем допускалася можливість збігу корпоративних прав та права власності на статутний капітал юридичної особи; по-друге, коло юридичних осіб корпоративного типу зазнало більш розширеного тлумачення: від господарських товариств до будь-яких інших організаційно-правових форм юридичної особи.

Аналіз наведених вище визначень корпоративних прав дозволяє зробити висновок про те, що первісно законодавець пішов шляхом визначення правової природи корпоративних прав як абсолютного речового права. Звісно, такий підхід не узгоджувався з усталеним уявленням про юридичну особу як суб'єкта права, майно якого відособлене від майна його учасників, що знайшло відображення й на законодавчому рівні. Так, відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про господарські товариства», ч. 1 ст. 15 ЦК України товариству на

⁸³Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування: Закон України від 02.03.2000 р. №1523-III //Відомості Верховної Ради України. 2000. №20. Ст. 149.

праві власності належить майно, передане йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу; вироблена товариством у результаті господарської діяльності продукція; одержані доходи та інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом. Таким чином, ототожнення корпоративних прав із правом власності на статутний капітал призводило до виникнення подвійного суб'єкта права власності на один той самий об'єкт — товариства, з одного боку, та кожного з його учасників, з іншого боку, що є неприйнятним. Крім того, за наведеного визначення корпоративних прав через категорію «право власності», до змісту останнього включаються невластиві йому правомочності.

До того ж саме визначення статутного капіталу як об'єкта прав викликає заперечення. Має рацію І. В. Спасибо-Фатєєва, стверджуючи, що статутний капітал не існує окремо як об'єкт цивільного права, він є лише бухгалтерсько-правовим засобом та не підлягає відчуженню, як такий. На думку вченої, не можна позначати право власності на статутний капітал, як і накладати на нього стягнення. Оскільки статутний капітал поділений на частки, то його частка повинна мати такий самий правовий режим. Тоді за законами логіки частка не може бути об'єктом права власності, не може відчужуватися, тобто перебувати в обігу⁸⁴.

Що стосується визначення корпоративних прав через право власності на частку, то слід додати, що такий підхід обґрунтовано піддавався критиці в науковій літературі⁸⁵. У зв'язку з цим заслуговує на увагу визначення частки як обороноздатного субстрату корпоративних прав, що покликаний забезпечити

⁸⁴Спасибо-Фатєєва І. В. Проблематика поняття статутного капіталу та пов'язаних з ним об'єктів і прав учасників господарських товариств //Проблеми виникнення та припинення корпоративних відносин: зб. пр. наук.-практ. семінару. Л., 2006. С. 9–10.

⁸⁵Смітюх А. В. Щодо правової природи частки у статутному капіталі господарського товариства //Правова держава. 2015. №19. С. 89–93; Оцел В. Поняття та правова природа частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю //Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2016. №5. С. 95–99.

корпоративний характер підприємства через можливість множинності учасників їх заміни⁸⁶.

Із прийняттям ГК України суттєво змінився законодавчий підхід до визначення поняття корпоративних прав. Так, відповідно до ч. 1 ст. 167 ГК України корпоративні права — це права особи, частка якої визначається в статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) такої організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Аналогічне визначення корпоративних прав було відтворено й у підпункті 14.1.90. Податкового кодексу України, з набуттям чинності якого втратив силу Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств».

Подібне до цього визначення було надано корпоративним правам у Законі України «Про акціонерні товариства». Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 2 цього Закону, корпоративні права — сукупність майнових і немайнових прав акціонера — власника акцій товариства, які впливають із права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства в разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами⁸⁷.

Водночас, аналізуючи поняття корпоративних прав за ГК України та Законом України «Про акціонерні товариства», можна побачити певні відмінності між ними. Так, за ГК України корпоративні права являють собою суб'єктивне право, до змісту якого включається низка правомочностей, а саме: на участь особи в управлінні господарською організацією, на отримання певної

⁸⁶ Смітюх А. В. Щодо правової природи частки у статутному капіталі господарського товариства //Правова держава. 2015.№19. С. 90.

⁸⁷Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. №514-VI //Відомості Верховної Ради України. 2008. №№50–51. Ст. 384.

частки прибутку (дивідендів) певної організації, на одержання активів у разі ліквідації господарської організації та інші. Наявність цих прав у особи закон пов'язує із визначення її частки в статутному капіталі господарської організації. Що стосується положень Закону України «Про акціонерні товариства», то відповідно до них корпоративні права визначено як сукупність окремих суб'єктивних прав — права на участь в управлінні акціонерним товариством, права на отримання дивідендів, права на отримання активів акціонерного товариства в разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності. Водночас виникнення цих прав зумовлено володінням на праві власності акціями товариства.

У зв'язку з викладеним доцільно розглянути корпоративні права крізь призму положень загальної теорії права. Справді, корпоративні права за своєю природою є суб'єктивними правами, що виникають у рамках конкретних відносин. Як слідує з наданих у законі визначень корпоративних прав, їх виникнення пов'язано з певними умовами й тому не має характеру властивості, наявної в усіх.

Водночас необхідно чітко розмежовувати правоздатність та суб'єктивне право. Як справедливо зазначається в літературі, неприпустимо ототожнювати (прямо чи опосередковано) такі правові явища: зміст поняття правоздатності полягає не в праві, а в здатності до володіння правами, якою закон наділяє осіб⁸⁸. Ґрунтується такий підхід на традиційному визначенні правоздатності як абстрактної можливості мати права та обов'язки, не позбавленої конкретного змісту. Такого підходу до визначення поняття правоздатності дотримується більшість науковців, як-от: О. В. Дзера, А. С. Довгерт, В. М. Самойленко, Н. С. Кузнецова, А. П. Сергєєв, Ю. К. Толстой, Є. О. Харитонов та ін.

М. І. Матузов підкреслює те, що головне — не змішувати здатність до правоволодіння із самим володінням, та виділяє такі відмінні риси правоздатності від суб'єктивного права: а) невід'ємність від особистості, «не

⁸⁸Советское гражданское право. — Т. 1 /Под ред. О. А. Красавчикова. Изд. третье, испр. и доп. М., 1985. С. 98.

можна людину позбавити правоздатності, «відібрати», «відняти» її в неї чи обмежити»; б) незалежність від статі, віку, професії, національності, місця проживання, майнового стану та інших життєвих обставин; в) невідчужуваність, її не можна делегувати іншим; г) по відношенню до суб'єктивного права вона первинна, вихідна, служить передумовою; д) суб'єктивне право конкретне, а правоздатність абстрактна⁸⁹.

Окрім загальної абстрактної можливості виступати засновником (учасником) юридичної особи, яка охоплюється змістом цивільної правоздатності, іншою необхідною умовою участі особи в цивільних відносинах щодо заснування юридичної особи є наявність у неї необхідного обсягу дієздатності для самостійної реалізації зазначеного права та набуття відповідних обов'язків. Так, згідно з ч. 1 ст. 32 ЦК України, фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи.

Як зазначає В. М. Кравчук, право на створення юридичної особи — це передбачена законом можливість суб'єкта вчинити дії, передбачені законом, що матимуть наслідком створення юридичної особи. До змісту цього права пропонується включати низку елементарних прав (фактичних можливостей): право заснувати організацію самостійно або спільно з іншими суб'єктами; право обрати організаційно-правову форму; право найменування організації; право обрати місцезнаходження юридичної особи; право сформувати органи юридичної особи; право звернутися до державного реєстратора й вимагати проведення державної реєстрації; право оскаржити відмову в державній реєстрації⁹⁰.

Водночас об'єктивне право не породжує безпосередньо суб'єктивні права, а є лише базою для їх виникнення. Процес виникнення будь-якого

⁸⁹ Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учебник. М., 2004. С. 208.

⁹⁰ Кравчук В. М. Корпоративне право: наук.-практ. комент. законодавства та суд. практики. К., 2008. С. 171.

суб'єктивного права обов'язково проходить стадію юридичного факту. Реалізуючи свою правоздатність, суб'єкти права вступають у конкретні правовідносини й таким чином стають носіями як суб'єктивних прав, так і юридичних обов'язків, оскільки не може бути прав без обов'язків без прав, а прав — без обов'язків.

Отже, унаслідок реалізації права на заснування юридичної особи корпоративного типу і внесення вкладу до статутного (складеного) капіталу особа-засновник набуває статусу учасника новоствореної юридичної особи та відповідно бере участь у відносинах із цією юридичною особою. У зв'язку з цим зауважимо, що всі правовідносини, суб'єктом яких виступають юридичні особи, у доктрині цивільного й корпоративного права, прийнято поділяти на дві групи — зовнішні та внутрішні. Разом з тим серед науковців немає єдності щодо визначення змісту поняття «внутрішні відносини». У юридичних особах, які вважаються корпораціями, внутрішні відносини або ототожнюють із корпоративними відносинами⁹¹, або останні розглядаються як один із їх різновидів⁹². В основі поглядів на внутрішні відносини як більш широку, ніж корпоративні відносини, за змістом категорію лежить поширений у західній юридичній літературі підхід, відповідно до якого виділяється ще одна група внутрішніх відносин — відносини директорів з акціонерами й компанією (фідуціарні відносини), що пов'язано з принципом відокремлення володіння (ownership), яке належить акціонерам, від контролю, який належить управляючим⁹³.

Щодо окреслення сфери внутрішніх та зовнішніх відносин за участю корпорацій так само немає одностайної позиції науковців, що пояснюється застосуванням ними різних критеріїв для проведення такого розмежування.

⁹¹Лазарев В. В., Потапов В. А. Корпорации и их виды в российской правовой системе //Внешнеторговое право. 2006. №2. С. 44–47; Рожкова М. А. Корпоративные отношения и возникающие из них споры //Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2005. №9. С. 136–148.

⁹²Кононов В. С. Корпоративные правоотношения: понятие, признаки, сущность //Актуальные проблемы гражданского права. Сборник статей. 2005. Вып. 9. С. 81–82.

⁹³ Там само. С. 81.

Розв'язання зазначеного питання має не лише важливе теоретичне значення (з погляду правильного визначення предмета корпоративного права), але й практичне значення (при розв'язанні питання про підвідомчість спорів, пов'язаних з корпоративними правами та відносинами).

Так, М. А. Рожкова робить спробу розмежувати внутрішні й зовнішні відносини корпорації за критерієм їх змісту. До зовнішніх науковець відносить речові, зобов'язальні відносини, відносини у сфері інтелектуальної власності корпорації з іншими особами — фізичними і юридичними, а також публічні правовідносини корпорації — за участю податкових, митних, антимонопольних та інших державних органів, а також відносини між учасниками і юридичною особою, які виникають у зв'язку зі створенням юридичної особи і формуванням її майна. Натомість до внутрішніх (власне корпоративних) відносин включаються організація діяльності (розподіл збитків і прибутку, управління діяльністю корпорації тощо), реорганізація й ліквідація створюваної юридичної особи⁹⁴.

В. В. Долинська за основу такого поділу бере об'єкт правовідносин, розмежовуючи акціонерні правовідносини у власному розумінні, пов'язані з регулюванням організації та діяльності акціонерних товариств, і відносини, пов'язані з регулюванням діяльності акціонерних товариств та акціонерів (зовнішні акціонерні правовідносини)⁹⁵.

Проте більш поширеним у доктрині корпоративного права є підхід до розмежування внутрішніх та зовнішніх відносин за участю корпорації на підставі суб'єктного складу відносин. Але застосування зазначеного критерію подекуди носить непослідовний та неоднозначний характер, що призводить до існування чималого спектру варіантів визначення кола внутрішніх відносин. Наприклад, О. Р. Кібенко поділяє внутрішні відносини на три групи: 1) відносини між учасниками товариства; 2) відносини між господарським

⁹⁴Рожкова М. А. Корпоративные отношения и возникающие из них споры //Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2005. №9. С. 136–148.

⁹⁵Долинская В. В. Акционерное право: основные положения и тенденции: монография. М., 2006. С. 81.

товариством і його учасниками; 3) відносини між різними органами господарського товариства. До зовнішніх (тобто таких, що виникають у процесі здійснення підприємницької діяльності товариством) учена відносить відносини між товариством та особами, які не пов'язані з товариством відносинами участі. Останні можуть бути як приватноправового, так публічно-правового характеру. Основну масу приватноправових корпоративних відносин складають відносини цивільні й трудові; публічно-правові корпоративні відносини можуть проявлятися в адміністративних, фінансових, кримінально-правових та багатьох інших⁹⁶.

О. М. Переверзєв визначає корпоративні відносини як внутрішні організаційно-господарські відносини, що складаються в процесі управління господарською діяльністю між корпоративними суб'єктами господарювання й суб'єктами організаційно-господарських повноважень — засновниками (учасниками) й уповноваженими ними органами⁹⁷.

За визначенням О. О. Макарової, корпоративні відносини — це, насамперед, відносини всередині самої корпорації між різними групами учасників корпорації, між ними і професійним менеджментом, між директорами й менеджментом. Характер цих відносин різний: це відносини у сфері управління (які ширші, ніж відносини внутрішньо-організаційні), майнові відносини (наприклад, визначення розміру винагороди членам ради директорів)⁹⁸.

Шляхом узагальнення висловлених у доктрині поглядів можна виокремити декілька основних підходів до розв'язання порушеного питання, відповідно до яких внутрішні правовідносини можуть виникати:

1) між корпорацією (юридичною особою корпоративного типу) та її учасниками;

⁹⁶Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. Х., 1999. С. 46.

⁹⁷Переверзєв О. М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 /О. М Переверзєв. Донецьк, 2004. С. 5.

⁹⁸Макарова О. А. Корпоративное право: учебник. М., 2005. С. 10.

2) між юридичною особою корпоративного типу та її учасниками, а також між учасниками;

2) між учасниками юридичної особи корпоративного типу;

3) між юридичною особою корпоративного типу і її органами;

4) між учасниками та/або створюваними ними органами юридичної особи юридичної особи корпоративного типу.

Як бачимо, одним проблемних моментів на шляху до одностайного визначення сфери внутрішніх відносин є питання наділення органу юридичної особи властивостями самотійного суб'єкта права. Позицію щодо включення до складу суб'єктів корпоративних відносин органів корпоративного управління обстоюють здебільшого представники науки господарського (підприємницького) права⁹⁹. В основу такої позиції покладено тезу про те, що саме в корпоративних відносинах, з огляду на їх специфіку, органи корпоративного управління набувають статус самотійного суб'єкта, наділеного суб'єктивними правами й обов'язками, які забезпечені можливістю застосування до них заходів відповідальності. Проте, окрім здатності виступати носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, невід'ємною властивістю будь-якого самотійного суб'єкта права є здатність виробляти, виражати і здійснювати персоніфіковану волю. Тому визнання за органами управління юридичної особи статусу відокремленого суб'єкта права по суті допускає можливість існування у таких органів власної волі та інтересів, які можуть не збігатися з волею самої юридичної особи.

З огляду на усталені положення загальної теорії права й цивілістики органи юридичної особи не мають прав та обов'язків, відокремлених від прав та обов'язків самої юридичної особи. Завдяки науковим розробкам С. М. Братуся,

⁹⁹Кашанина Т. В. Корпоративное (внутрифирменное) право. М., 2005. 320 с.; Корпоративное право: учеб. для вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» /отв. ред. И. С. Шиткина. М., 2007. 648 с.; Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин //Українське комерційне право. 2006. №7. С. 10-14; Лукач І. В. Поняття та види суб'єктів корпоративних правовідносин //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013, №6-1. Т. 2. С. 61–64; Лукач І. В. Органи корпоративного управління як суб'єкти господарських правовідносин //Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право. 2013. Вип. 22, Ч. 2, Т. 2. С. 35–39. та ін.

сучасне цивільне, а також корпоративне законодавство виходять з того, що органи юридичної особи є її частиною, воля органів — це воля юридичної особи¹⁰⁰. Відповідно до ч. 3 ст. 92 ЦК України орган або особа, яка за установчими документами юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно й розумно та не перевищувати своїх повноважень. Щодо аргументів про забезпечення належного виконання прав і обов'язків органом управління юридичної особи заходами юридичної відповідальності, слід зауважити, що чинним законодавством передбачено можливість притягнення до відповідальності лише посадових осіб за збитки, завдані їх діями (або бездіяльністю) господарському товариству, шляхом пред'явлення до них «похідного» позову (ч. 2 ст. 89 ГК України, п. 4–1 ч. 1 ст. 12 ГПК України). Водночас коло таких посадових осіб на законодавчому рівні не визначено, а самі спори цієї категорії, зважаючи на ч. 1 ст. 12 ГПК України, не віднесено до числа корпоративних.

Варто зазначити, що питання визначення кола внутрішніх та зовнішніх відносин за участю корпорації тісно пов'язане з визначенням предмета корпоративного права.

Так, одні вчені¹⁰¹ включають до предмета корпоративного права лише внутрішні, або як їх ще називають «внутрішньо-фірмові», відносини, про які йшлося вище. Проте науковці здебільшого застосовують широкий підхід до тлумачення предмета корпоративного права та включають до нього, окрім внутрішніх відносин, також зовнішні, у яких бере участь корпорація (у всьому їх різноманітті або лише в певній частині). Так, на думку О. М. Вінник, корпоративні правовідносини виникають під час створення, функціонування та припинення господарських товариств за участю безпосередніх та

¹⁰⁰ Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица. М., 1947. С. 66. (Ученые труды; вып. 12).

¹⁰¹ Рожкова М. А. Корпоративные отношения и возникающие из них споры // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2005. №9. С. 136–148; Переверзев О. М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / О. М. Переверзев. Донецьк, 2004. С. 5.; Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Н. С. Глусь. К., 2000. 23 с. та ін.

опосередкованих учасників і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб. До безпосередніх учасників вчена відносить засновників, учасників, саме товариство та його органи, а до опосередкованих – кредиторів, споживачів, найманих працівників, облігаціонерів товариства, територіальну громаду, державу в особі уповноважених органів¹⁰². Підтримуючи зазначену позицію, І. В. Лукач зазначає, що опосередковані учасники мають виконати певні дії, без яких суб'єкти корпоративних відносин просто не змогли б реалізувати свої права та обов'язки. На підтвердження цього вчена наводить такий приклад: згідно з ч. 6 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства», у випадку зменшення статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю кредитори повинні бути повідомлені та мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків¹⁰³.

Утім, піддаючи аналізу наведений вище приклад, можна побачити, що відносини, які в такому разі виникають між кредитором та товариством з обмеженою відповідальністю, не мають жодних особливостей, які б дозволяли їх виділити поміж інших аналогічних відносин, які виникають між кредитором та боржником, і давали б підстави включати їх до предмета регулювання корпоративного права.

Подібну позицію обстоює О. О. Макарова. Попри переконання вченої про те, що корпоративні відносини — це, насамперед, відносини всередині самої корпорації, вона також виокремлює іншу складову корпоративних відносин — зовнішні відносини корпорації з партнерами, кредиторами, персоналом, біржами, фахівцями фондового ринку, державними органами, які здійснюють контроль над діяльністю корпорації. Водночас робиться висновок про те, що в корпорації (акціонерному товаристві) складається ціла система відносин, у яких

¹⁰²Вінник О. М. Деякі питання здійснення та захисту корпоративних прав в Україні //Вісник господарського судочинства. 2008. №1. С. 120.

¹⁰³Лукач І. В. Поняття та види суб'єктів корпоративних правовідносин //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013, №6-1. Т. 2. С. 62.

кожний учасник має свій визначений інтерес, що не збігається з інтересами інших учасників:

між акціонерами — великими й міноритаріями;

між акціонерами та акціонерним товариством, від імені якого діють органи управління (рада директорів, правління, директор);

між акціонерним товариством — емітентом цінних паперів та інвесторами;

між акціонерним товариством та державними органами¹⁰⁴.

Уважаємо, що подібне розширення кола корпоративних відносин є не виправданим та призводить до включення до предмета корпоративного права цілого спектру відносин, у яких так чи інакше бере участь юридична особа корпоративного типу або учасник такої юридичної особи, але які при цьому не набувають жодних специфічних рис чи особливостей, що б зумовлювали потребу у їх спеціальному регулюванні та водночас виключення їх із предмета регулювання звичних для них галузей права (адміністративного, земельного, трудового тощо).

Уявляється, що абсолютизація такого критерію, як суб'єктний склад відносин та зосередження уваги на корпорації як ключовому суб'єкті породило такі підходи до визначення корпоративного права, як права корпорацій. Зокрема, корпоративне право визначається як сукупність норм або правил поведінки, що регулюють на основі поєднання приватних і публічних методів правового регулювання суспільні відносини, пов'язані з утворенням і діяльністю корпорації¹⁰⁵, або як система норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з утворенням, діяльністю та ліквідацією корпорації¹⁰⁶.

Подібні погляди на корпоративне право як право юридичних осіб поділяє В. М. Кравчук. Заразом науковець усе ж таки визнає те, що відносини, пов'язані

¹⁰⁴Макарова О. А. Корпоративное право: учебник. М., 2005. С. 9–11.

¹⁰⁵Корпоративное право: учеб. для вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» /отв. ред. И. С. Шиткина. М., 2007. С. 1, 15.

¹⁰⁶Кибенко Е. Р. Корпоративное право: учеб. пособие. Х., 1999. С. 13.

з діяльністю юридичної особи, узагалі недоречно відносити до якоїсь однієї галузі права, тим більше до корпоративного, що призвело б до невиправданого розширення предмета правового регулювання й розмило б його межі. Адже діяльність юридичних осіб — це багатоаспектне явище, яке не піддається визначенню якимись чіткими межами¹⁰⁷. З цього приводу в літературі також справедливо відзначалося те, що будь-яка корпорація бере участь у незліченній масі відносин; усі вони з цієї причини можуть бути названі корпораційними, але далеко не всі — корпоративними. Конкретне фактичне відношення не стає корпоративним тільки тому, що в ньому бере участь корпорація. Так, відносини покупця з продавцем, позичальника з позикодавцем або роботодавця з працівником ніколи не стануть корпоративними, навіть якщо на кожному боці буде брати участь з десяток корпорацій. Безперечним є й те, що займ акціонеру не породжує корпоративних відносин¹⁰⁸.

З огляду на викладене, вважаємо, що під час визначення кола корпоративних правовідносин визначальним має бути суб'єктний склад правовідносин: участь у них беруть учасники юридичної особи або інші (сторонні щодо юридичної особи корпоративного типу) особи. Утім, використання зазначеного критерію є недостатнім для повного з'ясування предмета регулювання корпоративного права. У зв'язку з цим слід погодитися з В. С. Кононовим, який пропонує використовувати як додаткового критерію спрямованість правовідношення на реалізацію корпоративних прав учасників¹⁰⁹.

Наприклад, зазначений критерій дозволяє зараховувати до числа корпоративних відносини щодо виплати дивідендів на користь акціонера, який здійснив відчуження акцій після дати складання переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, але раніше дати виплати дивідендів. Відповідно до ч. 4 ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства», право на отримання

¹⁰⁷Кравчук В. М. Корпоративне право: наук.-практ. комент. законодавства та суд. практики. К., 2008. С. 11.

¹⁰⁸Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики /под общ. ред. В. А. Белова. М., 2009. С. 42. (Актуальные проблемы теории и практики).

¹⁰⁹Кононов В. С. Корпоративные правоотношения: понятие, признаки, сущность //Актуальные проблемы гражданского права. Сборник статей. 2005. Вып. 9. С. 81.

дивідендів залишається в особи, зазначеної в такому переліку, тобто в акціонера, який вибув. У такому разі, у силу втрати акціонером статусу учасника товариства, відносини між ним та акціонерним товариством трансформуються в «зовнішні». Проте з огляду на спрямованість останніх на реалізацію корпоративних прав вони також визнаються корпоративними. Аналогічним чином розв'язується й питання про зарахування до корпоративних відносин щодо визначення та стягнення вартості частки майна юридичної особи, належної до сплати на користь учасника, який вибув зі складу юридичної особи (у разі виходу або виключення). До речі, спори між юридичною особою та учасником, який вибув, віднесені законодавцем до числа корпоративних. Йдеться, зокрема, про спори щодо визнання недійсними рішень про виключення учасника зі складу юридичної особи, а також про визнання недійсними інших рішень юридичної особи, якщо ці рішення прийняті в період до виходу (виключення) учасника, а відповідні вимоги обґрунтовуються порушенням його корпоративних прав на момент прийняття такого рішення¹¹⁰.

Уважаємо, що, послуговуючись якраз цим додатковим критерієм, із великого кола зовнішніх відносин за участю юридичних осіб корпоративного типу, можна виокремити саме тих їхніх учасників, які мають охоплюватися предметом регулювання корпоративного права.

З огляду на викладене, обґрунтованою видається позиція В. М. Кравчука, який поділяє корпоративні відносини за об'єктом на загальні (між учасником і товариством щодо участі в товаристві) та спеціальні. До останніх пропонується включати відносини, які виникають між учасником і товариством, між учасниками, а також за участю третіх осіб щодо реалізації окремих прав («елементарних»), пов'язаних з участю в товаристві: права на частку в статутному капіталі, права на одержання частини прибутку, права на участь в

¹¹⁰Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин [Електронний ресурс]: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. №4. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16>.

управлінні тощо¹¹¹. Такими, зокрема, є відносини між відчужувачем частки (учасником) і її набувачем — третьою особою; учасником та іншим із подружжя; учасником і заставодержателями частки; учасниками (чи товариством) і спадкоємцями іншого учасника; відносини щодо вступу до товариства. Характерною ознакою корпоративних правовідносин за участю третіх осіб є те, що іншим суб'єктом цих відносин є або учасник, або товариство¹¹². Піддаючи аналізу зміст цих правовідносин, можна побачити, що вони пов'язані зі здійсненням корпоративних прав, у зв'язку з чим для них так само виконується обґрунтований вище додатковий критерій, що дозволяє відносити ці «зовнішні» відносини до корпоративних.

У зв'язку з цим варто звернути увагу, що, на жаль, судова практика наразі йде шляхом невключення низки категорій спорів, які по суті виникають із корпоративних правовідносин, до числа корпоративних. Так, визнаються такими, що не належать до корпоративних спорів та вирішуються загальними або господарськими судами залежно від суб'єктного складу сторін (тобто застосовується загальний критерій):

спори, пов'язані зі вступом до юридичних осіб спадкоємців, правонаступників, осіб, яким було відчужено частку в статутному капіталі господарських товариств;

спори між набувачем права власності на частку в статутному капіталі та учасниками ТОВ або ТДВ про право власності на частку¹¹³.

Звісно, така ситуація не сприяє формуванню єдиної та узгодженої судової практики розв'язання корпоративних спорів, а віднесення розгляду цих справ частково до підвідомчості загальних судів не сприяє врахуванню їх специфіки при розв'язанні. Тому, на нашу думку, зазначені вище категорії спорів мають

¹¹¹ Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 /В. М. Кравчук; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2010. С. 10.

¹¹² Там само. С. 11.

¹¹³ Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин [Електронний ресурс]: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 р. №4. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16>.

бути віднесені саме до категорії корпоративних. Принагідно зазначимо, що у вже згаданому нами Узагальненні практики розгляду корпоративних спорів, проведеному Верховним Судом України, пропонувалося доповнити склад учасників корпоративних спорів особами, які на час звернення до суду ще не є учасниками (акціонерами) товариства, але в результаті розв'язання спору можуть стати такими — особи, які уклали договори, відповідно до яких можуть отримати корпоративні права, а також спадкоємці (правонаступники) учасників товариства¹¹⁴.

Отже, корпоративні правовідносини являють собою врегульовані нормами права внутрішні відносини, які складаються між юридичною особою корпоративного типу та її учасниками, а також між учасниками (засновниками) такої юридичної особи у зв'язку зі створенням, управлінням та припиненням діяльності такої юридичної особи, здійсненням корпоративних прав та обов'язків учасниками, а також інші відносини за участю юридичної особи корпоративного права або її учасника, спрямовані на реалізацію корпоративних прав.

Говорячи про правову природу корпоративних правовідносин, зазначимо, що це питання є не менш дискусійним у правовій доктрині, у зв'язку з чим склалося декілька підходів щодо сфери існування корпоративного права¹¹⁵.

На думку представників першого з них, корпоративні правовідносини мають комплексний характер, зміст якого складають цивільні, управлінські, трудові, адміністративні права та обов'язки. У правовій науці цей підхід умовно називають теорією «комплексного правовідношення». Позицію теорії «комплексного правовідношення» підтримує В. М. Кравчук, який вважає, що правова природа корпоративних відносин не може пояснюватися лише з позиції теорії цивільного права. Деякі з них є зобов'язальним, тобто цивільними

¹¹⁴Верховний Суд України. Практика розгляду судами корпоративних спорів //Нотаріат для Вас. 2008. №10. С. 126.

¹¹⁵Марущак Я. С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки //Часопис цивілістики. 2016. Вип. 20. С. 63.

(наприклад, відносини щодо сплати внесків до статутного капіталу), окремі — управлінськими (наприклад, відносини щодо скликання та проведення загальних зборів учасників), окремі — трудовими (наприклад, відносини між головою виконавчого органу й товариством), інші — фінансовими (наприклад, відносини щодо емісії цінних паперів)¹¹⁶. О. І. Харитонova зазначає, що поняття цивільних організаційних правовідносин не вичерпує поняття корпоративних правовідносин, так само як поняття корпоративних правовідносин не вичерпується поняттям цивільних правовідносин. Корпоративні правовідносини включають як організаційні цивільні правовідносини, так і деякі групи майнових та немайнових цивільних правовідносин, а також низку правовідносин іншої галузевої належності¹¹⁷.

Інша група вчених вважає, що корпоративні відносини є предметом правового регулювання господарського права. Ця теорія носить назву «підприємницького правовідношення». На думку Т. В. Кашаніної, корпоративні або внутрішньо-фірмові відносини посідають центральне місце в предметі підприємницького права, не обмежуючись лише відносинами між самостійними в майновому й господарському відношенні підрозділами (філіями, представництвами). До них, у першу чергу, належать відносини всередині корпорації як певного єдиного та цілісного утворення, у якому об'єднані такі різнопланові категорії, як власник, управлінці, наймані працівники»¹¹⁸. В. Щербина зазначає, що за своєю правовою природою корпоративні відносини є поєднанням взаємопов'язаних і взаємозумовлених організаційно-господарських та майново-господарських відносин¹¹⁹.

Відповідно до іншого підходу обстоюється цивілістична природа корпоративних відносин (Н. С. Глусь, В. В. Луць, І. В. Спасибо-Фатєєва,

¹¹⁶Кравчук В. М. Корпоративне право: наук.-практ. Коментар законодавства та судової практики. К., 2008. С. 9.

¹¹⁷ Харитонova О.І. Категорія корпоративних правовідносин у контексті цивільних організаційних правовідносин//Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 10 /Голов. ред. С. В. Ківалов; МОНмолодьспорт України, НУ "ОЮА". Одеса, 2011. С. 330.

¹¹⁸Кашанина Т. В. Корпоративное право: учебник. 5-е изд., перераб. и доп. М., 2010. С. 10–15.

¹¹⁹ Щербина В. Правова природа корпоративних відносин //Українське комерційне право. 2006.№7.С. 13.

Р. Б. Сивий, О. С. Яворська та ін.). Водночас наголошується на таких притаманних корпоративним правовідносинам ознаках, як рівність учасників, автономія волі, дозвільний підхід до їх регулювання, майнова самостійність, майновий, компенсаційний характер відповідальності тощо¹²⁰. Заразом серед представників цього підходу немає єдності щодо віднесення корпоративних відносин до речових або зобов'язальних цивільних відносин чи необхідності виокремлення їх в окрему групу цивільних відносин. Ця теорія вважається теорією «цивільного правовідношення».

Низка науковців (В. В. Луць, Р. Б. Сивий та О. С. Яворська) відносять корпоративні права до цивільних. На їхню думку, предмет об'єктивного корпоративного права становлять майнові та особисті (немайнові) відносини приватно-правового характеру. Критикуючи теорію «комплексного правовідношення», зазначені автори висувають два аргументи: «по-перше, корпоративне право — це сфера приватного права, тому невиправданим є віднесення публічних відносин до предмета його правового регулювання; по-друге, сучасна юридична наука критично оцінює ідею існування комплексних галузей права (як і правових інститутів)»¹²¹.

Як зазначає Н. С. Глузь, корпоративне право є інститутом цивільного права. Корпоративні правовідносини за своєю природою можуть бути як майнового, так і немайнового характеру, але пов'язаного з майновим¹²².

Таку позицію підтримує і В. А. Васильєва, розглядаючи корпоративне право розглядається як цивільно-правовий інститут, який входить до предмета регулювання цивільного права¹²³.

¹²⁰ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.03 /О. В. Щербина; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2000. 18 с.

¹²¹ Акціонерне право: навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. /В. В. Луць [та ін.]; ред. В. В. Луць, О. Д. Крупчан. К., 2004. 256 с.

¹²² Глузь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.03 /Н. С. Глузь; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2000. - с. 13.

¹²³ Васильєва В. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин //Юридична Україна. 2003. №10. С. 24–26.

Порівняно недавно в юридичній літературі почали вказувати на самостійний характер корпоративних правовідносин, який пов'язаний з управлінським аспектом. Цю теорію прийнято вважати теорією «самостійного (управлінського) правовідношення». На думку Б. О. Сердюка, корпоративні правовідносини не можна вважати різновидом цивільних, оскільки цивільне правовідношення базується на рівності його сторін, у той час як рівність сторін корпоративного правовідношення виключена у зв'язку з наявністю нетипового для цивільно-правових відносин управлінського елемента¹²⁴.

З огляду на визначене нами коло правовідносин, які слід визнавати корпоративними, вважаємо за доцільне приєднатися до прихильників цивілістичної природи зазначених відносин. Утім, необхідно зробити застереження, що специфіка цих правовідносин не дозволяє обмежитися традиційним поділом цивільних відносин на особисті немайнові та майнові. Адже чимало відносин, які виникають під час створення, управління та припинення юридичної особи корпоративного типу, носять організаційний характер.

Узагалі концепція немайнових організаційних відносин найбільш ґрунтовно була розроблена О. О. Красавчиковим, який виокремлював три групи немайнових правовідносин: а) особисті немайнові відносини; б) немайнові відносини, які формуються щодо об'єктів творчої діяльності (у зв'язку зі створенням та використанням); в) організаційні відносини¹²⁵. Подібний підхід, відповідно до якого коло відносин, які мають немайновий зміст і формуються на засадах, які відображають сутність методу цивільно-правового регулювання, не зводиться лише до особистих немайнових, знаходить підтримку й у сучасній

¹²⁴Сердюк Е. Б. Акционерные общества и акционеры: корпоративные и обязательственные правоотношения. М., 2005. 192 с.

¹²⁵Советское гражданское право. Т. 1: учебник /[Илларионова Т. И., Кириллова М. Я., Красавчиков О. А. и др.]; под ред. О. А. Красавчикова. 3-е изд., испр. и доп. М., 1985. 544 с.

доктрині цивільного права¹²⁶. За критерієм соціального змісту О. О. Красавичков поділяв організаційні відносини на декілька груп: організаційно-передумовні, організаційно-делегуючі, організаційно-контрольні, організаційно-інформаційні. До організаційно-делегуючих, зокрема, належать відносини, які опосередковують обрання виконавчих органів товариства. Як зазначає К. О. Кірсанов, перші дві групи відносин виступають як своєрідна передумова виникнення майнових правовідносин та мають своєю кінцевою метою створення належних умов для формування останніх. Як приклад автор наводить сукупність організаційних відносин, пов'язаних зі створенням юридичних осіб. Організаційно-контрольні та організаційно-інформаційні відносини виникають між сторонами вже наявного майнового правовідношення та виступають як елемент останнього¹²⁷.

Отже, корпоративні відносини є цивільно-правовими і включають у себе як майнові (переважно зобов'язальні) відносини (наприклад, щодо сплати внесків до статутного капіталу; виплати вартості частини майна, пропорційної частці учасника в статутному капіталі, при виході або виключенні учасника з товариства; передачі частини активів при ліквідації товариства тощо), та немайнові організаційні відносини (щодо скликання і проведення установчих зборів, учинення інших засновницьких дій, скликання та проведення загальних зборів, формування органів товариства та ін.). Говорячи про цивільно-правові засади корпоративних правовідносин, необхідно зазначити, що відносини з управління юридичною особою корпоративного типу не можна оцінювати з погляду відносин влади-підпорядкування, підкорення меншості учасників волі більшості. Адже в разі незгоди з рішенням, що ухвалюється загальними зборами, учасник має безумовне право виходу з товариства (за винятком

¹²⁶ Мельникова Т. В. К вопросу о характере внутренних отношений в юридическом лице // Российский юридический журнал. 2006. №2. С. 116–124; Кирсанов К. А. Гражданско-правовые организационные отношения (теоретический аспект) // Российский юридический журнал. 2003. №2. С. 9–13; Харитонов О. І. Цивільне законодавство і організаційні відносини // Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти): монографія / авт.. кол.; за заг. ред. Є. О. Харитонova. О., 2012. С. 252–265.

¹²⁷ Кирсанов К. А. Гражданско-правовые организационные отношения (теоретический аспект) // Российский юридический журнал. 2003. №2. С. 11–13.

акціонерних товариств) або відчуження належної йому частки в статутному капіталі чи акцій (щодо акціонерних товариств також передбачено випадки, за яких акціонер має право вимагати обов'язкового викупу належних йому акцій).

Отже, унаслідок реалізації права на заснування юридичної особи корпоративного типу і внесення вкладу до статутного (складеного) капіталу особа-засновник (в подальшому — учасник) набуває низку майнових і немайнових прав, пов'язаних з діяльністю та управлінням цією юридичною особою. Те саме відбувається в результаті набуття частки в статутному (складеному) капіталі чи акцій на підставі договору або в порядку успадкування (у випадках, визначених законом, за умови реалізації права на вступ до товариства).

Необхідно також зауважити, що визначення, надане корпоративним відносинам у ч. 3 ст. 167 ГК України, не можна вважати досконалим. Адже під корпоративними відносинами мають на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. За такого формулювання корпоративні права виступають як об'єкт, а не зміст корпоративних правовідносин. Подібне визначення не дозволяє повною мірою з'ясувати специфіку цих відносин, а також окреслити їх коло.

У загальній теорії права до структури будь-яких правовідносин прийнято включати такі елементи, як: суб'єкти, об'єкти та зміст. Об'єктами правовідносин позначають соціальні цінності та блага, через володіння якими суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої права та обов'язки¹²⁸. Іншими словами, це те, через що складаються та існують, змінюються та припиняються правовідносини. Як об'єкт правовідносин можуть виступати матеріальні та нематеріальні блага й цінності.

Що стосується змісту правовідносин, то його складають суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Суб'єктивні права — це офіційно визнані можливості, якими володіє фізична чи юридична особа. Це також міра

¹²⁸ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави та права: Елементарний курс. Х., 2008. С. 306.

юридично можливої поведінки особи. Суб'єктивні права завжди розуміються в конкретному значенні — право на життя, працю, освіту тощо. Вони виникають на основі об'єктивного права, але їх використання завжди залежить від особистого бажання й розсуду індивіда¹²⁹.

Н. М. Крестовська визначає суб'єктивне право як зумовлену об'єктивним правом міру дозволеної поведінки особи, що належить особі незалежно від перебування в правовідносинах, тобто може реалізовуватися як у правовідносинах, так і поза ними¹³⁰. В юридичній доктрині поширеним є погляд на внутрішню структуру суб'єктивного права як на тріаду правомочностей: а) права на позитивні дії (правомочність на власну поведінку); б) права вимоги (правомочність на чужу поведінку); в) правомочності на захист (претензія як можливість звернутися до сили державного примусу. Такої позиції дотримуються, зокрема, М. І. Авдеєнко, С. І. Вільнянський, Д. І. Мейєр, Ю. К. Толстой, Д. М. Чечот, А. А. Мельніков, М. І. Матузов та інші.

Юридичний обов'язок прийнято визначати як міру необхідної поведінки особи. Іншими словами, це зумовлена вимогою юридичної норми й забезпечена можливістю державного примусу необхідність певного поведінки, певних дій, яка є гарантією реалізації суб'єктами наданих їм прав.

Щодо інших елементів корпоративних правовідносин слід зазначити таке. В. М. Кравчук пропонує визначати як загальний об'єкт корпоративних правовідносин участь у товаристві, яка являє собою правовий зв'язок між товариством та його учасником, що полягає у взаємних майнових та немайнових правах та обов'язках із приводу задоволення учасниками своїх законних інтересів¹³¹. Схожим чином визначає поняття участі М. Г. Фроловський — як правовий зв'язок, що виникає й існує між корпоративною організацією та її учасниками щодо набуття ними благ у

¹²⁹Ківалов С. В., Музиченко П. П., Крестовська Н. М., Крижановський А. Ф. Основи правознавства України: навч. посіб. Х., 2002. С. 44.

¹³⁰Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Зазнач. твір. С. 307.

¹³¹Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2010. С. 10.

результаті її діяльності та виражається в наявності взаємних прав і обов'язків. Відповідно до обов'язків учасників учений виокремлює майнову (обов'язок сплати майнових внесків), особисту (обов'язок особисто брати участь у діяльності корпоративної організації — як робітник, підприємець тощо) і змішану (особиста та майнова) участь¹³².

Утім, вважаємо, що подібне визначення об'єкта корпоративних правовідносин також є не зовсім вдалим, адже поняття участі визначається як правовий зв'язок. А відповідно до загальної теорії права, будь-який правовий зв'язок, який характеризується наявністю кореспондуючих прав та обов'язків і виникає на підставі норм права і юридичних фактів, і є правовідношенням.

З огляду на наведені вище загальнотеоретичні положення, пропонуємо відносити до об'єктів корпоративних правовідносин відповідні матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких їхні учасники вступають у ці правовідносини. Поміж таких об'єктів можна назвати дивіденди, акції, частку в статутному капіталі, ліквідаційний залишок, інформацію, яка надається на вимогу учасника, дії щодо участі в управлінні тощо.

Отже, визначившись з основними загальнотеоретичними питаннями, що виникають у сфері корпоративного права, перейдемо безпосередньо до розгляду корпоративних прав і обов'язків, які включаються до змісту корпоративних правовідносин. Водночас корпоративні права та обов'язки визначають правовий статус учасника юридичної особи корпоративного типу, а їх зміст та наповнення залежить від організаційно-правової форми юридичної особи.

Шляхом аналізу актів чинного корпоративного законодавства, можна виділити низку основних корпоративних прав, якими держава наділяє учасників юридичних осіб корпоративного типу, для забезпечення їх цивільно-правових інтересів, а саме:

¹³²Фроловский Н. Г. Управление предпринимательскими корпорациями в Российской Федерации (Правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Белгород, 2004. С. 47.

право брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному установчими документами, за винятком випадків, передбачених законом;

право одержувати інформацію про діяльність товариства в порядку, передбаченому установчими документами;

право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частину (дивіденди);

право одержувати частину активів або вартість частини майна в разі ліквідації товариства відповідно до закону;

право здійснювати відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства або цінних паперів, які засвідчують участь у товаристві.

Зазначені права є притаманними для учасників будь-якої юридичної особи корпоративного типу незалежно від організаційно-правової форми. Утім, варто підкреслити, що перелік корпоративних прав визначений на законодавчому рівні (ст. 116 ЦК, ст. 167 ГК України, ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», ст.ст. 25–27 Закону України «Про акціонерні товариства», ст.ст. 5–6 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», прийнятий 06.02.2018 року та який набере чинності 17.06.2018 року) не є вичерпним та може доповнюватися положеннями локальних нормативних актів.

Одним з основоположних корпоративних прав є *право участі в управлінні юридичною особою корпоративного типу*. Управління — це процес упорядкування, регламентації певної діяльності. Управляти організацією означає визначати основні напрями її розвитку, ставити перед нею цілі і сприяти їх досягненню¹³³. Варто звернути увагу на те, що право участі в управлінні представляє собою не одну неподільну можливість, як-то впливає з буквального змісту ч. 1 ст. 167 ГК України, а є повноцінним суб'єктивним

¹³³ Ломакин Д. В. Акционерное правоотношение. М., 1997. С. 120.

правом, що включає в себе сукупність правомочностей, які не зводяться лише до можливостей голосування й участі у виборних органах управління.

Пропонуємо такий розгорнутий зміст суб'єктивного права участі в управлінні, до складу якого включаються низка правомочностей:

право брати участь у загальних зборах учасників, які визнаються вищим органом управління, особисто або через представника (ст. 58 Закону України «Про господарські товариства», ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства»);

право вимагати скликання позачергових загальних зборів: така правомочність надається кожному учаснику (акціонеру), проте реалізована вона може бути не поодинці, а спільно з іншими учасниками (акціонерами). Вимога про скликання позачергових загальних зборів повинна бути пред'явлена учасниками товариства, що володіють у сукупності більш як 20 відсотками голосів (для ТОВ, ТДВ), для акціонерних товариств — 10 і більше відсотків простих акцій (ч. 4 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства»). Аналогічне положення щодо товариств з обмеженою відповідальністю було закріплено і в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (п. 3 ч. 1 ст. 31);

право самостійно скликати загальні збори учасників у разі, якщо уповноважений орган або посадова особа (голова товариства, наглядова рада) не скликали їх протягом строку встановленого законом після пред'явлення учасниками (акціонерами) вимоги про скликання позачергових загальних зборів (ч. 4 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», ч. 6 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства»). Аналогічне положення щодо товариств з обмеженою відповідальністю було закріплено і в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (ч. 9 ст. 31);

право бути завчасно (у строк визначений законом) та в передбачений статутом спосіб повідомленим про час і місце проведення зборів та порядок

денний (ч. 3 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства», а також ст. 32 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);

право знайомитися з документами, необхідними для прийняття рішень із питань порядку денного (ч. 5 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», ч. 11 ст. 32 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», ст. 36 Закону України «Про акціонерні товариства»);

право вносити пропозиції щодо питань, включених до порядку денного загальних зборів протягом строку, визначеного законом (ч. 5 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», ст. 38 Закону України «Про акціонерні товариства»). У Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» в додатку до цих положень також було посилено гарантії прав учасників товариства, які в сукупності володіють 10-а або більше відсотками статутного капіталу товариства, а саме: передбачено, що пропозиції таких учасників підлягають обов'язковому включенню до порядку денного загальних зборів учасників. У такому разі це питання вважається автоматично включеним до порядку денного загальних зборів учасників;

право голосу при вирішенні питань загальними зборами: учасники товариства з обмеженою відповідальністю мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному капіталі (ч. 4 ст. 58 Закону України «Про акціонерні товариства»); в акціонерних товариствах одна акція, що голосує, надає акціонеру один голос для вирішення кожного з питань, винесених на голосування на загальних зборах акціонерного товариства, крім проведення кумулятивного голосування; власники привілейованих акцій, на відміну від власників простих акцій, можуть голосувати лише з питань, визначених законом (ст.ст. 26, 42 Закону України «Про акціонерні товариства»);

право обирати й бути обраним в органи управління й контролю, утворення яких належить до компетенції загальних зборів учасників (ст.ст. 62–63 Закону України «Про господарські товариства», ст.ст. 53, 58 Закону України «Про акціонерні товариства»);

право на контроль за діяльністю його органів з метою перевірки її відповідності нормам чинного законодавства і статуту, а також виявлення можливих фактів порушення прав та охоронних законом інтересів юридичної особи корпоративного типу та її учасників. Ця правомочність може бути реалізована шляхом заслуховування на загальних зборах звітів виконавчого органу; затвердження ними річного звіту та розгляду скарг на його дії або бездіяльність; дострокове припинення повноважень членів наглядової ради у випадках, визначених законом та статутом; проведення ревізій фінансово-господарської діяльності товариства за рішенням загальних зборів чи на вимогу учасників товариства; формування органів контролю з числа учасників тощо;

право на внесення пропозицій щодо поліпшення роботи юридичної особи корпоративного типу, усунення недоліків у роботі його органів і їх посадових осіб, що може бути здійснено як шляхом участі в роботі відповідних органів, так і шляхом звернення до них в усній чи письмовій формі.

Здійснення права управління в повних та командитних товариства має певні особливості, зумовлені тим, що учасники (у командитних товариства — повні учасники) мають право управляти діяльністю товариства за спільною згодою безпосередньо, тобто без створення структурних органів. Проте на практиці здебільшого й у цих організаційно-правових формах створюються органи управління.

Окрім суб'єктивного немайнового права участі в управлінні, учасники юридичних осіб корпоративного типу наділяються тісно пов'язаним із ним *правом на отримання інформації про діяльність юридичної особи*. Найбільш детально порядок реалізації цього права учасником та надання йому інформації визначено законодавцем для акціонерної форми товариств. Так, відповідно до

ч. 1 ст. 78 Закону України «Про акціонерні товариства», на акціонерне товариство покладається обов'язок забезпечити кожному акціонеру доступ до низки документів, перелік яких наводиться у ч. 1 ст. 77 цього Закону. Переважно йдеться про статутні документи товариства та інші локальні нормативні акти, протоколи загальних зборів, протоколи засідань наглядової ради та колегіального виконавчого органу, накази й розпорядження голови колегіального та одноосібного виконавчого органу, протоколи засідань ревізійної комісії, річних фінансових звітів та інших документів звітності. Загалом перелік цих документів не є вичерпним та може доповнюватися статутом товариства, його внутрішніми положеннями, рішеннями загальних зборів, наглядової ради, виконавчого органу. Варто зауважити, що не підлягають наданню документи, які стосуються бухгалтерського обліку, документи, які не стосуються вчинення значних правочинів товариством, якщо інше не передбачене законом.

Процедура отримання акціонером зазначених вище документів, виглядає таким чином. Акціонером складається та надсилається письмова вимога до корпоративного секретаря або виконавчого органу товариства. Протягом десяти робочих днів, з моменту надходження письмової вимоги, корпоративний секретар або виконавчий орган товариства, зобов'язаний надати акціонеру, яких склав запит, завірені копії документів, з урахуванням встановлених Законом обмежень. Доволі цікавим моментом є те, що за видачу акціонеру копій документів товариство може встановлювати плату, розмір якої не може перевищувати вартості витрат на виготовлення копій документів та витрат, пов'язаних із пересиланням документів засобами поштового зв'язку.

Крім того, ознайомлення акціонера з необхідними йому документами може здійснюватися в приміщенні товариства за його місцезнаходженням у робочий час. Необхідною умовою для цього є повідомлення акціонером виконавчого органу про свій намір ознайомитися з документами не пізніше, ніж за п'ять робочих днів.

У виробничих кооперативах право на інформацію може бути реалізоване членом кооперативу шляхом звернення до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитами, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, та одержання на них письмових відповідей (п. 6 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про кооперацію»).

Право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержання його частини (дивідендів). На відміну від права участі в управлінні та права на інформацію, це право носить майновий характер та опосередковує майновий інтерес щодо участі в юридичній особі корпоративного типу. Зазначене право належить лише тим особам, які є учасниками товариства на початок виплати дивідендів (в акціонерних товариствах — акціонерам, включеним до переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів).

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства» дивіденд — це частина чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу. За акціями одного типу та класу нараховується однаковий розмір дивідендів. Законом визначено максимальний строк, протягом якого товариство повинно виплатити дивіденди: за простими акціями — у строк, що не перевищує шість місяців з дня прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів (за рішенням загальних зборів цей строк може бути зменшено), за привілейованими акціями — у строк, що не перевищує шість місяців після закінчення звітного року. Слід звернути увагу на те, що виплата дивідендів за привілейованими акціями носить безумовний характер та не залежить від наявності чистого прибутку за результатами звітного року та/або нерозподіленого прибутку: у разі їх відсутності або недостатності виплата дивідендів за привілейованими акціями здійснюється за рахунок резервного капіталу товариства або спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями. Розмір дивідендів за привілейованими акціями всіх

класів визначається в статуті акціонерного товариства, а для їх виплати не потрібно прийняття загальними зборами відповідного рішення, у той час як виплата дивідендів за простими акціями здійснюється на підставі рішення загальних зборів акціонерного товариства про виплату дивідендів, у якому також визначається їх розмір. Дата складання переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, не може передувати даті прийняття рішення про виплату дивідендів. Товариство повідомляє осіб, які мають право на отримання дивідендів, про дату, розмір, порядок та строк їх виплати. Протягом 10-и днів після прийняття рішення про виплату дивідендів публічне товариство повідомляє про дату, розмір, порядок та строк виплати дивідендів фондову біржу (біржі), у біржовому реєстрі якої (яких) перебуває таке товариство.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про господарські товариства», чистий прибуток, одержаний після зазначених розрахунків та сплати дивідендів, залишається в повному розпорядженні товариства, яке, відповідно до установчих документів, визначає напрями його використання.

Слід зазначити, що регулювання питання розподілу прибутку у виробничих кооперативах має певні особливості. Виробничий кооператив належить до підприємницьких товариств, тобто утворюється для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Утім, поняття «отримання прибутку» не вживається в кооперативному законодавстві. Натомість у ст. 26 Закону України «Про кооперацію» регламентуються кооперативні виплати і виплати на паї, право на одержання яких членом кооперативу закріплено в ст. 12 цього Закону. Так, кооперативні виплати визначено як частину доходу кооперативу, що розподіляється за результатами фінансового року між членами кооперативу пропорційно до їх участі в господарській діяльності кооперативу в порядку, визначеному рішенням вищого органу управління кооперативу. Однак у науковій літературі обґрунтовано те, що у виробничих кооперативах

кооперативні виплати виступають по суті механізмом перерозподілу прибутку¹³⁴.

Право на одержання частини активів у випадку ліквідації товариства. Відповідно до загального правила, закріпленого в ч. 12 ст. 111 ЦК України, майно юридичної особи, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів (у тому числі за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими коштами, що належить сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування), передається учасникам юридичної особи, якщо інше не визначено установчими документами юридичної особи або законом.

Що стосується акціонерної форми товариств, то після прийняття рішення про ліквідацію товариства його майно розподіляється між акціонерами відповідно до ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства». У зазначеній нормі це питання врегульовано стосовно випадків припинення платоспроможного товариства. Натомість Закон України «Про господарські товариства» визначає, що в разі припинення платоспроможного товариства вимоги його кредиторів задовольняються в порядку черговості, установленій ЦК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 112 ЦК України, в разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються ліквідаційною комісією в такій черговості:

1) у першу чергу задовольняються вимоги про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншими ушкодженнями здоров'я або смертю, а також вимоги кредиторів, забезпечені заставою та іншим способом;

2) у другу чергу – вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання його інтелектуальної творчої діяльності;

¹³⁴ Позова Д. Д. Правове становище житлово-будівельних кооперативів за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Позова Діна Дмитрівна. О., 2012. С. 42–43.

3) у третю чергу підлягають задоволенню вимоги щодо обов'язкових платежів – податків, зборів;

4) у четверту чергу — решта вимог.

У разі визнання товариства банкрутом, вимоги його кредиторів задовольняються в порядку черговості, установленій Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Варто зазначити, що у ч. 1 ст. 61 ГК України закріплено правило, відповідно до якого задоволення претензій кредиторів до суб'єкта господарювання відбуваються з майна, яке належить цьому суб'єкту. Згідно зі ст. 55 цього Кодексу, суб'єкт господарювання наділяється відокремленим майном і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, за винятком випадків, зазначених у законодавстві. Отже, залежно від організаційно-правової форми юридичної особи задоволення претензій кредиторів може відбуватися не лише за рахунок майна юридичної особи, але й за рахунок майна її учасників. Так, у разі недостатності у повного товариства майна для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, його учасники солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, на яке може бути звернено стягнення. Це правило також поширюється на повних учасників командитного товариства. Для учасників товариств із додатковою відповідальністю так само передбачено субсидіарну відповідальність за зобов'язанням товариства. Розмір такої відповідальності визначається статутом та має бути однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу (ч. 2 ст. 151 ЦК України). Слід зауважити, що з набранням чинності 17.06.2018 року Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» відповідні положення ЦК України в частині регулювання цих товариств втраять чинність (ст.ст. 140-151), натомість відповідне регулювання буде здійснюватися згідно з положеннями Закону.

Право здійснювати відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, акцій (щодо акціонерних товариств), права на пай (щодо

виробничих кооперативів) впливає з речових прав на них. Володіючи зазначеними об'єктами на праві власності, учасник (акціонер) на підставі ч. 1 ст. 319 ЦК України може на власний розсуд продати, обміняти, подарувати, заповісти або іншим чином відчужити їх. Законом України «Про господарські товариства» та ЦК України визначаються основні засади відчуження своєї частки учасником товариства.

Так, відповідно до ст. 69 Закону «Про господарські товариства», ст. 127 ЦК України, передача учасником повного товариства своєї частки (або її частини) іншим учасникам цього товариства або третім особам може бути здійснена лише за згодою всіх учасників. Відповідно до ст. 53 Закону «Про господарські товариства», ст. 147 ЦК України, відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (або її частини) на користь іншого учасника або учасників є безумовним правом і не потребує необхідності одержання згоди інших учасників. Натомість відчуження частки третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства. У такому разі учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між ними не встановлений інший порядок здійснення цього права. Утім у Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» це питання було врегульовано дещо інакше. Зокрема, у статті 21 Закону передбачено, що учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам. Статутом товариства може бути встановлено, що відчуження частки (частини частки) та надання її в заставу допускається лише за згодою інших учасників. Відповідне положення може бути внесене до статуту або виключене з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства.

Оскільки володіння часткою в статутному капіталі товариства зумовлює виникнення в особи корпоративних прав, то з її відчуженням до особи-набувача переходять відповідно корпоративні права.

Говорячи про відчуження акцій, необхідно зазначити, що воно має певні особливості з огляду на правову природу акцій, які є цінними паперами. Відносини щодо обігу цінних паперів регулюються Законом України «Про цінні папери і фондовий ринок». Відповідно до ч. 1 ст. 6 цього Закону акція — це іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, у тому числі право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства в разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені ЦК України та законом, що регулює питання створення, діяльності і припинення акціонерних товариств¹³⁵. В юридичній літературі не має єдиного підходу щодо поділу акцій зважаючи на різноманітність критеріїв, які застосовуються для їх класифікації. Шляхом узагальнення висловлюваних поглядів з цього приводу можна виділити такі основні види акцій: акції з номінальною вартістю; акції без визначення номінальної вартості; акції з «правом голосу»; акції без «права голосу»; засновницькі акції; акції працівників; в інкульовані акції; преміальні акції.

Залежно від типу акціонерного товариства — приватне чи публічне — законодавцем передбачені певні відмінності при відчуженні акцій. Так, акціонери публічного акціонерного товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів товариства (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства»). Водночас статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право його акціонерів на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до

¹³⁵ Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок»: Закон України від 23.02.2006 р. №3480-IV //Відомості Верховної Ради України. 2006. №31. Ст. 268.

відчуження третій особі (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства»). Акціонери приватного акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, які продаються іншими акціонерами цього товариства, за ціною та на умовах, запропонованих акціонером третій особі, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них. Зміст та порядок реалізації переважного права на придбання акцій є подібним до аналогічного права, яким наділяються учасники товариства з обмеженою відповідальністю.

Володіння акціями, так само як і часткою в статутному капіталі товариства, зумовлюють майнову участь у товаристві та засвідчують корпоративні права. У зв'язку з цим у доктрині корпоративного права прийнято розмежовувати поняття «права на акції», яким позначаються речові права на них, та «права з акції», якими позначаються корпоративні права, які ними посвідчуються. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» до особи, яка набула право на цінний папір, одночасно переходять у сукупності всі права, які ним посвідчуються (права за цінним папером), крім випадків, установлених законом або правочином. Перехід прав на іменні цінні папери й реалізація прав за ними потребує обов'язкової ідентифікації власника депозитарною установою, що веде рахунок у цінних паперах такого власника.

Говорячи про відчуження права на пай, слід зазначити, що ЦК України передбачає таку можливість тільки для членів виробничих кооперативів (ч. 3 ст. 166 ЦК України). За загальним правилом, член виробничого кооперативу має право передати свій пай чи його частину іншому членові кооперативу. Проте статутом кооперативу або законом може бути встановлено заборону на таке відчуження. Передача паю (його частини) особі, яка не є членом виробничого кооперативу, допускається лише за згодою кооперативу. У цьому разі інші члени кооперативу користуються переважним правом купівлі такого паю (або його частини). Порядок відчуження паю чи його частини іншому

членові кооперативу або третій особі встановлюється статутом кооперативу й законом.

Зауважимо, що на законодавчому рівні закріплено лише основні положення, які стосуються корпоративних прав учасників, подальша їх конкретизація здійснюється вже на рівні локальних нормативних актів. Установчі документи юридичної особи розширюють права учасників товариств. Так, в акціонерному товаристві обсяг прав та повноважень акціонера залежить від класу привілейованих акцій, що належать йому. Зокрема, у статуті визначаються черговість виплати дивідендів та їхній розмір; ліквідаційна вартість і черговість виплат у разі ліквідації товариства; випадки та умови, відповідно до яких відбувається конвертація привілейованих акцій одного класу в привілейовані акції іншого класу, прості акції чи інші цінні папери; порядок отримання інформації.

Визначення поняття «конвертація» міститься в Законі України «Про цінні папери і фондовий ринок», відповідно до якого, конвертація цінних паперів — обмін цінних паперів одного випуску на цінні папери іншого випуску цього ж емітента. Значна кількість науковців вважає, що найбільш удалим є визначення, надане А. Михайловою, а саме: «Конвертація — це насамперед заміна акцій одного випуску акціями іншого випуску»¹³⁶.

Необхідно зазначити, що подібне визначення міститься також у Положенні про провадження депозитарної діяльності¹³⁷, у п. 14 розділу III якого зазначено, що конвертація являє собою обмін емітентом цінних паперів одного випуску на цінні папери іншого випуску згідно з умовами їх випуску. Під емітентом розуміється будь-яка організація або державний орган, які випускають в обіг гроші й цінні папери. Емітентом може бути юридична особа, органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, які несуть від

¹³⁶ Михайлова А. Правовой статус акционера по законодательству России: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» М., 2006. 26 с.

¹³⁷ Положення про провадження депозитарної діяльності: затверджене Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23 квітня 2013 р. №735 //Офіційний вісник України. 2013. №52. Ст. 486.

свого імені зобов'язання перед власниками цінних паперів щодо здійснення прав, закріплених такими цінними паперами.¹³⁸

У науці корпоративного права питання про природу корпоративних прав тривалий час було предметом наукових дискусій. Останнім часом більшість учених схилиються до того, що корпоративні права є симбіозом прав майнового та немайнового характеру¹³⁹. Необхідно зазначити, що саме такий підхід знайшов утілення на законодавчому рівні. Адже, як зазначалося вище, у Законі України «Про акціонерні товариства» корпоративні права акціонерів визначаються як сукупність їх майнових та немайнових прав, що виникають із права власності на акції.

Майнові складники корпоративних прав є безпосереднім наслідком участі у формуванні статутного (складеного) капіталу. Вони слугують критерієм розмежування двох правових категорій — права участі в товаристві та корпоративних прав. Однією з основних відмінностей цих категорій І. В. Спасибо-Фатєєва називає їх співвідношення як родового та видового понять, адже право участі стосується будь-якого товариства, а не лише господарського¹⁴⁰. Виникнення суб'єктивного корпоративного права з'являється з моменту вкладення майнового змісту в юридичну особу, яка була створена¹⁴¹.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що корпоративні права — це сукупність суб'єктивних майнових та немайнових прав, якими наділяється особа в силу володіння часткою в статутному капіталі, акціями або правом на пай та які включають у себе право на участь в управлінні юридичною особою корпоративного типу, право на інформацію про її діяльність, право на отримання частини прибутку (дивідендів), а також частини

¹³⁸ Щока С. В. Поняття й види акцій та процедура їх конвертації // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 32, т. 2. С. 92–96. (Серія «Право»).

¹³⁹ Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / за заг. ред. В. В. Луця. Тернопіль, 2007. С. 91; Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств. К., 2007. С. 18.

¹⁴⁰ Спасибо-Фатєєва І. В. Проблеми права участі у товаристві // Юридична газета. 2005. №8. С. 27–30.

¹⁴¹ Марущак Я. Корпоративні суб'єктивні права в комерційних товариствах // *Evropskopolitickyaprawnidiskurz*. 2016. Vol. 3, Iss. 5. С. 123–127.

активів у разі ліквідації юридичної особи, а також інші права, передбачені законом та статутними документами товариства.

Утім до змісту корпоративних правовідносин включаються не лише корпоративні права, але й відповідні корпоративні обов'язки учасника товариства. З огляду на усталені загальнотеоретичні положення обов'язок — це поведінка особи, яка полягає в здійсненні дій активного або пасивного характеру. У корпоративному праві поняття корпоративного обов'язку є тотожним із загальноприйнятим поняттям обов'язку в цивільному праві. Поняття обов'язку носить імперативний характер, тобто зобов'язує особу-учасника корпоративних правовідносин учинити певні дії або утриматися від учинення певних дій. Аналіз нормативно-правових актів у сфері корпоративних відносин та змісту статутних документів товариств свідчить про те, що формулювання змісту корпоративних обов'язків найчастіше супроводжуються використанням слів «повинен» та «зобов'язаний». Узагальнення норм корпоративного законодавства дозволяє визначити коло корпоративних обов'язків, які виникають в учасників будь-якої юридичної особи корпоративного типу незалежно від її організаційно-правової форми, а саме:

обов'язок додержуватися вимог установчого документа товариства;

обов'язок виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління товариства;

виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції), сплачувати інші передбачені законом чи статутом внески в розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами;

не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства¹⁴².

ЦК України, ГК України, Законом України «Про господарські товариства», Законом України «Про акціонерні товариства», Законом України

¹⁴² Марущак Я. С. Суб'єктивні корпоративні обов'язки в Україні //Правова держава. 2016. Вип. 24. С. 121–124.

«Про кооперацію», а також Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» покладено обов'язок на всіх учасників товариств дотримуватися вимог та правил, які містяться в установчих документах, інших внутрішніх документах, а також рішень загальних зборів та інших органів управління та контролю, створених у товариствах.

Унаслідок реалізації права на заснування або вступу до вже створеного товариства й участі у формуванні його статутного капіталу учасник товариства набуває низку корпоративних прав майнового характеру, про які йшлося вище. Проте їх виникненню передуює виконання учасником товариства відповідних корпоративних обов'язків. Передусім, маються на увазі майнові обов'язки, тобто ті, які пов'язані з внесенням вкладів у тому розмірі та тими засобами, які передбачені установчим документом товариства. Зазначені майнові обов'язки включають у себе як обов'язок внести вклади при створенні товариства, так і обов'язок зробити додаткові внески при збільшенні статутного капіталу.

Саме виконання зазначеного виду корпоративних обов'язків дозволяє забезпечити принцип самостійної майнової відповідальності, яку несе юридична особа за своїми зобов'язаннями. Виконання цього корпоративного обов'язку, який покладається на учасників товариства як законами, так і установчими документами, має свої особливості в різних організаційно-правових формах юридичної особи корпоративного типу.

Так, в акціонерному товаристві на кожного із засновників покладається обов'язок сплатити повну вартість придбаних ним акцій саме до того моменту, коли будуть затверджені результати розміщення першого випуску акцій (ч. 3 ст. 11 Закону України «Про акціонерні товариства»). В інших формах господарських товариств статутний (складений) капітал підлягає сплаті учасниками товариства протягом першого року з дня державної реєстрації товариства (ст.ст. 52, 65, 80 Закону України «Про господарські товариства», ст.ст. 135, 144, 151 ЦК України). Утім Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачає, що кожен учасник

товариства повинен повністю внести свій вклад протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом (ст. 14). Відповідні положення можуть бути внесені до статуту, змінені або виключені з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства.

Невиконання зазначених обов'язків тягне за собою настання негативних правових наслідків для учасника, який не виконав зобов'язання, та/або для юридичної особи корпоративного типу в цілому (наприклад, у разі ліквідації товариства чи зменшення статутного капіталу товариства). Крім того, у випадках необхідності перерозподілу часток у статутному капіталі це також може негативним чином позначатися й на інших учасниках, оскільки збільшується їх майновий тягар, зумовлений участю в товаристві.

Так, несплата чи неповна сплата учасником товариства з обмеженою відповідальністю свого вкладу до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства має наслідком або виключення зі складу товариства цього учасника та проведення перерозподілу часток у статутному капіталі, або зменшення статутного капіталу з одночасним перерозподілом часток у статутному капіталі, або ліквідацію товариства. Ліквідація товариства як санкція за невиконання обов'язків щодо сплати внесків пояснюється тим, що не до кінця сформований статутний капітал не може виконувати свою основну гарантійну функцію, покликану забезпечити можливість виконання товариством своїх зобов'язань перед кредиторами.

Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство в разі несплати його засновниками повної суми придбаних ними акцій до моменту затвердження результатів розміщення першого випуску акцій вважається не заснованим.

У зв'язку зі створенням командитного товариства кожен із вкладників повинен зробити вклад у розмірі, встановленому законом (ч. 2 ст. 135 ЦК України). Водночас статтею 138 ЦК України передбачено, що на вкладника

командитного товариства, який не вніс передбаченого засновницьким договором (меморандумом) вкладу, покладається відповідальність перед товариством у порядку, установленому установчим документом.

Що стосується корпоративного обов'язку не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства (п. 3 ч. 1 ст. 117 ЦК України), то слід зазначити, що його виконання забезпечене не лише можливістю застосування санкцій корпоративного характеру, які передбачені статутними документами, але й можливістю застосування заходів державного примусу. Так, отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця може утворювати склад адміністративного правопорушення, за яке передбачено відповідальність статтею 164–3 Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁴³. Крім того, кримінально караним визнається умисне розголошення комерційної таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих або інших особистих мотивів і завдало шкоди суб'єкту господарської діяльності (ст. 232 Кримінального кодексу України¹⁴⁴). За певних умов розголошення комерційної таємниці також може кваліфікуватися як акт недобросовісної конкуренції й утворювати склад правопорушення, передбаченого ст. 17 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»¹⁴⁵.

Комерційна таємниця підлягає охороні як один з об'єктів права інтелектуальної власності відповідно до положень ЦК України та ГК України. Відповідно до ч. 1 ст. 505 ЦК України, комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та

¹⁴³ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. №8073-X //Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. №51. Ст. 1122.

¹⁴⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-XIV //Відомості Верховної Ради України. 2001. №№25–26. Ст. 131.

¹⁴⁵ Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції»: Закон України від 07.06.1996 р. №236/96-ВР //Відомості Верховної Ради України. 1996. №36. Ст. 164.

сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, ужитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Виходячи зі змісту ст. 36 ГК України такою інформацією можуть бути відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання. Визначення складу та обсягу відомостей, що становлять комерційну таємницю, порядку її захисту віднесено законодавцем на розсуд суб'єкта господарювання, але з урахуванням положень постанови Кабінету Міністрів України¹⁴⁶. Відповідно до ч. 3 ст. 36 ГК України, під розголошенням розуміється незаконне ознайомлення іншої особи з відомостями, що становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості стали відомі, а також створення нею умов, сприятливих для ознайомлення з ними сторонніх осіб, якщо такі дії завдали чи могли завдати шкоди суб'єкту господарювання.

Крім того, окремі норми корпоративного законодавства містять заборону вчинення певних дій учасниками товариств. Так, згідно з ч. 3 ст. 119 ЦК України, учасник повного товариства не має права без згоди інших учасників вчиняти від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства. У разі порушення цього правила товариство має право за своїм вибором вимагати від такого учасника або відшкодування завданих товариству збитків, або передчі товариству всієї вигоди, набутої за такими правочинами.

Іншим подібним прикладом може бути норма частини другої статті 119 ЦК України, яка по суті забороняє учаснику повного товариства бути засновником іншого повного товариства. Норма частини другої статті 135 ЦК України так само містить заборони для повного учасника командитного

¹⁴⁶ Про перелік відомостей, що не становлять комерційну таємницю [Електронний ресурс]: пост. Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>.

товариства бути учасником повного товариства, а також вкладником того самого командитного товариства.

Крім того, законом заборонено єдиному учаснику товариства з обмеженою відповідальністю бути одночасно учасником іншого такого товариства, яке має одного учасника. Мета цих обмежень полягає в тому, щоб не допустити різного роду зловживань та маніпуляцій шляхом використання конструкції товариства з обмеженою відповідальністю з єдиним учасником. Аналогічний висновок можна зробити й щодо акціонерних товариств, адже акціонерне товариство не може мати єдиним учасником інше підприємницьке товариство, учасником якого є одна особа. Воно також не може мати у своєму складі лише акціонерів — юридичних осіб, єдиним учасником яких є одна й та ж особа (абз. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Окрім загальних корпоративних обов'язків, які властиві учасникам усіх видів юридичних осіб корпоративного типу, прийнято також виділяти спеціальні (характерні для окремих організаційно-правових форм) та локальні (передбачені локальними нормативними актами).

Так, статутом акціонерного товариства може бути передбачено можливість укладання договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі в загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання. Законодавче закріплення такого способу формального вираження додаткових обов'язків акціонерів, на перший погляд, спрощує механізм скасування чинних та впровадження нових обов'язків, оскільки не потрібно вносити зміни до установчих документів товариства. Водночас на практиці може виникнути проблема щодо досягнення згоди всіма акціонерами, яка є необхідною для укладання такого договору¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Корпоративне право України: підручник /[В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко та ін.]; за заг. ред.: В. В. Луць. К., 2010. С. 183.

Залежно від форми господарського товариства у їх учасників виникають й інші корпоративні обов'язки. Ці обов'язки існують паралельно із загальними обов'язками. Так, на учасників повних товариств та повних учасників командитних товариств покладається:

обов'язок не конкурувати з товариством;

обов'язок попередити всіх інших учасників товариства про намір вийти з товариства. Таку дію необхідно вчинити не пізніше як за три місяці до виходу;

обов'язок учасника нести солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

Обов'язок повідомити товариство про свій вихід не пізніш ніж за три місяці до виходу передбачений законом також для учасників товариств з обмеженою відповідальністю та товариств із додатковою відповідальністю.

Отже, корпоративний обов'язок можна визначити як зумовлену вимогами закону та локальних нормативних актів міру належної поведінки особи, частка якої визначена в статутному капіталі юридичної особи корпоративного типу. Невиконання або неналежне виконання корпоративних обов'язків учасником товариства має наслідком застосування до нього за рішенням органів управління відповідних заходів корпоративної відповідальності, які можуть установлюватися законом або установчими документами товариства. Одним з таких заходів є виключення зі складу учасників товариства (ст. 128 ЦК України, ст.ст. 64, 72 Закону України «Про господарські товариства»).

РОЗДІЛ 2.

ЗАКОНОДАВСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ПРАВА КОМПАНІЙ. КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ В ЄС

2.1 Загальні засади законодавства ЄС у сфері права компаній

Упродовж усього періоду свого історичного розвитку країни, які наразі входять до складу Європейського Союзу, удосконалювали правове регулювання ведення комерційної діяльності їхніми громадянами та іншими особами, які провадили таку діяльність на їх території. У ХХ столітті відбувся фактично переворот в усіх галузях суспільного життя, у тому числі й у сфері відносин, пов'язаних з комерційною діяльністю. На ринку почалися з'являтися нові пропозиції товарів та послуг для населення, усе більше осіб займалося підприємництвом. Це зумовлювало необхідність розвитку корпоративних відносин та закладенні основ корпоративного законодавства.

Перебуваючи в складі Радянського Союзу, де була заборонена комерційна діяльність, а капіталістичні погляди вважалися незаконними й кримінально караними, Україна втратила сімдесят три роки на шляху до формування власного корпоративного законодавства. Водночас країни-члени ЄС зробили значні кроки вперед у розвитку права компаній та корпоративного управління. Проте вже з перших років незалежності України було закладено правове підґрунтя для відносин між нею та ЄС шляхом підписання Угоди про партнерство та співробітництво. У подальшому взятий курс на Європейську Інтеграцію зумовив необхідність поступового наближення українського законодавства до *Acquis Communautaire* ЄС, у тому числі й у сфері регулювання корпоративних відносин.

Насамперед, слід зазначити, що основним джерелом права в ЄС як корпоративного, так і інших галузей, є установчі договори ЄС: Паризький договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі 1951 р.

(втратив чинність 23.07.2002 р.), Договір про функціонування Європейського Союзу 1957 р. («Римський договір») та Договір про Європейський Союз 1992 р. Зазначені документи прийнято відносити до актів первинного законодавства ЄС. До актів вторинного законодавства ЄС належать регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки, які приймаються Європейською комісією, Європейською радою, Європейським Парламентом, Європейським судом тощо в межах своїх повноважень. Утім діяльність цих органів та прийняття ними відповідних актів обмежені предметами та цілями, визначеними в установчих договорах ЄС. Відповідно до ст. 288 (249) Договору про функціонування ЄС¹⁴⁸ (надалі — ДФЄС) регламент має загальне застосування, є обов'язковим у всіх своїх елементах та має пряме застосування в усіх державах-членах. Директива обов'язкова для кожної держави-члена, якій її адресовано, щодо результатів, що їх треба досягти, однак залишає національній владі цілковиту свободу вибирати форму та засоби досягнення цих результатів. Рекомендації та висновки належать до засобів так званого «м'якого права» та не мають обов'язкової юридичної сили.

Розвиток корпоративного права ЄС обґрунтовано поділяють на три основні періоди:

- перший (60-ті — кінець 80-х рр. XX ст.);
- другий (кінець 80-х рр. XX ст. — початок XXI ст.);
- третій (з 2003 року)¹⁴⁹.

Наразі справедливим буде виокремлювати також четвертий етап розвитку корпоративного права ЄС, який розпочався в 2011 році і триває донині.

Першим етапом було спрямування регулювання національного законодавства на зближення з національним корпоративним законодавством держав-членів. Римським договором 1957 р. гарантовано чотири основних

¹⁴⁸Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C83/01). – Режим доступу :http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06/paran3#n3.

¹⁴⁹Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 /Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2006. С. 11–12.

свободи, які є необхідними для створення внутрішнього ринку, а саме: свобода пересування осіб, товарів; свобода пересування осіб; свобода послуг; свобода капіталів. Узгодження права компаній у межах ЄС було покликане сприяти економічній інтеграції держав-членів і розпочалося в 1961 році саме зі скасуванням обмежень на свободу здійснення підприємницької діяльності¹⁵⁰. Отже, додатково до зазначених вище свобод також було закріплено свободу підприємницької діяльності, яка включає в себе право на заснування та право вільної участі в капіталі іншої юридичної особи.

Водночас основною метою було забезпечення рівного ступеня захисту акціонерів та кредиторів товариств, які функціонують на території Європейського Союзу. У Римському договорі 1957 р. закріплювався обов'язок Ради та Комісії сприяти забезпеченню свободи підприємницької діяльності, у тому числі шляхом координації потрібною мірою гарантій, яких вимагають держави-члени від компаній заради захисту інтересів їх учасників та третіх осіб, аби забезпечити еквівалентність цих гарантій в усій Спільноті (ст. 49 (43) в останній ред. ДФЕС). Ця стаття тлумачилася як така, що включає два важливих підстави для прийняття ініціатив ЄС у сфері корпоративного права:

а) сприяння свободі створення компаній: гармонізація ряду мінімальних вимог полегшує процес створення компаній в інших державах-членах, де регуляторна база є подібною;

б) забезпечення правової визначеності в операціях всередині Співтовариства, де наявність ряду загальних гарантій є ключовим для створення довіри до транскордонних економічних відносин¹⁵¹.

Як зазначає О. Р. Кібенко, процес координації, передбачений цим пунктом, у подальшому здобув назву «гармонізації корпоративного права»¹⁵².

¹⁵⁰Муравйов В. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках угоди про асоціацію між Україною та ЄС /В. Муравйов, Н. Мушак //Віче. – 2013. – №5. – С. 12-18.

¹⁵¹Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - Modernising Company Law and Enhancing Corporate Governance in the European Union - A Plan to Move Forward /* COM/2003/0284 final. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52003DC0284>.

І. В. Яковюк характеризує гармонізацію таким чином: «Гармонізація передбачає процес спільного, узгодженого розвитку національних законодавств, усунення існуючих між ними суперечностей та формування мінімальних правових стандартів шляхом утвердження спільних правових принципів або прийняття окремих правових рішень із метою зближення правових систем. Таке зближення через низку об'єктивних чинників (політико-правова унікальність держави) не досягає ступеня абсолютної ідентичності права держав-членів та права ЄС.»¹⁵³.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що право компаній є предметом регулювання держав-членів та не становить сфери виключної компетенції ЄС. Зауважимо, що нами вживається термін «право компаній» з огляду на його часте використання в актах вторинного законодавства ЄС та Угоді про асоціацію між ЄС та Україною, що зумовлено значним впливом традицій англійського права та усталеним позначенням юридичної особи терміном «компанія» в англійському праві. Хоча, як зазначалося нами в попередньому розділі, для доктрини континентального права характерним є термін «корпорація».

Первісно при створенні Європейського Економічного Співтовариства було окреслено цілі інтеграції, а саме сприяння вільному пересуванню товарів, осіб, послуг та капіталу; розвиток спільної комерційної політики та розвиток права конкуренції ЄС. Отже, поставлені завдання й визначили ті основні сфери, які є предметом виключної компетенції ЄС (митний союз; установлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку, спільна торгова політика тощо, визначені у ч. 1 ст. 3 (2В) ДФЄС). Внутрішній ринок, характеристикою якого є скасування перешкод вільному пересуванню людей, товарів, послуг та капіталу між державами-членами, становить предмет

¹⁵²Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2006. С. 23.

¹⁵³ Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення // Вісник Академії правових наук України. 2012. №4. С. 36.

сумісної компетенції ЄС та держав-членів. Відповідно до ст. 5 Договору про заснування ЄС¹⁵⁴ (далі – ДзЄС), Спільнота діє в межах повноважень, наданих їй цим Договором, та заради цілей, визначених у цьому Договорі.

З огляду на викладене, акти вторинного законодавства ЄС у сфері права компаній містять лише ті заходи, які були необхідні для гармонізації найбільш важливих положень національних законодавств у цій сфері задля досягнення інтеграції. Сама ж галузь права компаній ЄС носить похідний характер, виконуючи функцію гарантування фізичним особам та компаніям свободи пересування та підприємницької діяльності на території ЄС. Крім того, слід зазначити, що до регламентації сфери права компаній існує можливість застосування з боку ЄС принципу субсидіарності, передбаченого в ст. 5 ДзЄС. Останній означає, що у сферах, які не належать до її виключної компетенції, Спільнота діє у випадках, коли держави-члени не можуть належним чином досягти мети запланованого заходу та, з огляду на масштаби чи результати запропонованих заходів, це краще здійснити на рівні Спільноти. Подібне «втручання» ЄС у компетенцію держав-членів здійснюється в обсязі, необхідному для досягнення цієї мети.

Задля подолання правових перешкод у здійсненні громадянами підприємницької діяльності та на виконання ст. 49 (43) ДФЄС (на той час Договору про ЄЕС) Радою та Комісією ЄС було розроблено й прийнято низку директив, спрямованих на запровадження уніфікованого підходу до регулювання основних аспектів діяльності компаній. Директиви правління, які приймалися на першому етапі, були спрямовані на регулювання питань, пов'язаних зі створенням товариств; капіталом акціонерного товариства та його реорганізацією; розкриттям інформації про товариства та їх відокремлені підрозділи; оподаткуванням, бухгалтерським обліком та фінансовою звітністю товариств.

¹⁵⁴Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року). – Режим доступу :http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_017.

Так, Перша директива Ради ЄС від 9 березня 1968 року № 68/151¹⁵⁵ регулювала питання розкриття інформації про діяльність акціонерних компаній, питання про відповідальність за зобов'язаннями, які виникають із правочинів, укладених на стадії заснування компанії, питання дієздатності компанії, а також визнання недійсною реєстрації акціонерних товариств. Друга директива, затверджена Радою ЄС 13 грудня 1976 року № 76/91¹⁵⁶, стосувалася питань створення акціонерних товариств, формування статутного капіталу та його мінімального розміру, зміни розміру статутного капіталу, гарантій захисту інтересів кредиторів у разі зменшення статутного капіталу тощо. Третя директива від 9 жовтня 1978 р. № 78/855¹⁵⁷ та Шоста директива від 17 грудня 1982 р. № 82/891¹⁵⁸ розглядали питання злиття, приєднання та поділу акціонерних товариств на території держави-члена. Четверта директива Ради ЄС від 25 липня 1978 року № 78/660¹⁵⁹, Сьома директива Ради ЄС від 13 червня 1983 р. № 83/349¹⁶⁰, Восьма директива Ради ЄС від 10 квітня 1984 р. № 84/253¹⁶¹ були спрямовані на уніфікацію порядку ведення, аудиторської перевірки та розкриття фінансової звітності компаній.

Зазначений перший етап розвитку права компаній ЄС засвідчив те, що успіхів у гармонізації вдалося досягти з тих питань, з яких не було суттєвих розбіжностей у національних законодавствах держав-членів. Прийняті

¹⁵⁵First Council Directive 68/151/EEC of 9 March 1968 on co-ordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent throughout the Community //OJ L 65. 14.3.1968. P. 8–12.

¹⁵⁶Second Council Directive 77/91/EEC of 13 December 1976 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, in respect of the formation of public limited liability companies and the maintenance and alteration of their capital, with a view to making such safeguards equivalent //OJ L 26. 31.1.1977. P. 1–13.

¹⁵⁷Third Council Directive 78/855/EEC of 9 October 1978 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty concerning mergers of public limited liability companies //OJ L 295. 14.8.1978. P. 36.

¹⁵⁸Sixth Council Directive 82/891/EEC of 17 December 1982 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty, concerning the division of public limited liability companies //OJ L 378. 31.12.1982. P. 47.

¹⁵⁹Fourth Council Directive 78/660/EEC of 25 July 1978 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the annual accounts of certain types of companies //OJ L 222. 14.8.1978. P. 11–31.

¹⁶⁰Seventh Council Directive 83/349/EEC of 13 June 1983 based on the Article 54 (3) (g) of the Treaty on consolidated accounts //OJ L 193.18.7.1983. P. 1–17.

¹⁶¹Eighth Council Directive 84/253/EEC of 10 April 1984 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the approval of persons responsible for carrying out the statutory audits of accounting documents //OJ L 126. 12.5.1984. P. 20–26.

директиви стосувалися здебільшого регулювання зовнішніх відносин за участі товариств. До того ж, як справедливо зазначається в науковій літературі, директиви, прийняті в 60–70-і роки (передусім, Перша і Друга директиви), були вельми жорсткими і практично не залишали державам свободи вибору тих чи інших варіантів коригування національного законодавства. За своєю природою ці директиви ближчі до способу прямої уніфікації, за якої встановлюються уніфіковані матеріально-правові норми, готові до застосування на національному рівні¹⁶².

Утім спроби органів влади ЄС запровадити уніфікований підхід до розв’язання низки питань, пов’язаних управлінням та внутрішньофірмовими відносинами в товариствах, зіткнулися з відкритим супротивом з боку держав-членів. Свідченням цього може бути провал з прийняттям розроблених Комісією ЄС проектів П’ятої¹⁶³ та Дев’ятої¹⁶⁴ директиви. Так, у першому з них йшлося про координування гарантій, які вимагаються від держав-членів для захисту інтересів акціонерів компаній та третіх осіб, з урахуванням структури товариства та повноважень і обов’язків їх органів управління. Зокрема, містилися норми про структуру органів управління, їх компетенцію, участь найманих працівників в управлінні товариством. Проектом Дев’ятої директиви передбачалося врегулювати відносини всередині груп компаній, відповідальність материнської компанії за боргами дочірніх компаній, які перебувають на території іншої держави-члена ЄС.

Як зазначає А. В. Асосков, розв’язання питань уніфікації права компаній перемістилося багато в чому з економічної та юридичної площини в політичну

¹⁶² Асосков А. В. Правовые формы участия юридических лиц в международном коммерческом обороте; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 2003. С. 129.

¹⁶³ Proposal for a Fifth Directive on the coordination of safeguards which for the protection of the interests of members and outsiders, are required by member states of companies within the meaning of Article 59, second paragraph, with respect to company structure and to the power and responsibilities of company boards. Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/procedure/EN/1972_3.

¹⁶⁴ Draft Proposal for a Ninth Council Directive pursuant to Article 54(3)(g) of the EEC Treaty relating to links between undertakings and in particular to groups. Режим доступу: https://www.mhc.ie/uploads/9th_proposal.pdf.

(насамперед, з болючого питання про участь в управлінні справами компанії найманих працівників)¹⁶⁵.

Загалом, оцінюючи результати першого етапу гармонізації, можна зробити висновок про те, що спроби законодавців ЄС не завершилися тим успіхом, на який вони розраховували. Одним із наріжних каменів стала усталена модель корпоративного управління, притаманна кожній із держав-членів та формування якої пройшло довгий шлях під впливом як історичних факторів розвитку країни, так і її економічних, правових та соціальних особливостей. Наприклад, у Німеччині характерним є утворення виконавчого та наглядового органів управління, у той час як у Великобританії — унітарного органу управління (ради директорів). Врешті-решт, у державах-членах так і залишилися чотири різні моделі корпоративного управління:

німецька (германська, або дворівнева), до якої належать Німеччина, Австрія, Швейцарія;

французька (або альтернативна) (Франція, Португалія);

англосаксонська (британська, або одnorівнева) (Великобританія, Ірландія, Бельгія, Італія, Іспанія, Греція);

скандинавська (або змішана) (Фінляндія, Швеція, Данія, частково — Нідерланди)¹⁶⁶.

У подальшому інституційні органи ЄС вимушені були змінити тактику дій і відмовитися від жорсткого імперативного регулювання питань акціонерного права на європейському рівні задля надання більшої свободи розсуду державам-членам ЄС у виборі форм і методів зміни національного права¹⁶⁷. Це відобразилося у формулюваннях положень директив у сфері права компаній, які надалі приймалися. Одинадцята директива ЄС від 21 грудня 1989

¹⁶⁵Асосков А. В. Правовые формы участия юридических лиц в международном коммерческом обороте; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 2003. С. 129.

¹⁶⁶Право Європейського Союзу. Особлива частина/за ред. Аракеяна М. Р., Вишнякова О. К. 2009. С. 76; Корпоративне право України: підручник /[В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. К., 2010. С. 344.

¹⁶⁷Асосков А. В. Знач. твір. С. 129.

року № 89/666¹⁶⁸ стосувалася гармонізації вимог з обов'язкового опублікування інформації щодо створення іноземними компаніями своїх філій на території держав-членів ЄС. Дванадцята директива від 21 грудня 1989 року № 89/667¹⁶⁹ регламентувала порядок створення компаній з обмеженою відповідальністю з одним учасником у всіх державах-членах ЄС. Необхідно зазначити, що ця директива кардинально відрізнялася від інших тим, що носила рамковий характер.

Загалом у період з 1960 по 1990 рр. було прийнято вісім директив у сфері корпоративного права. І хоча конкретна правова ситуація могла відрізнятися від однієї держави-члена до іншої, зазначені європейські заходи вплинули на національне законодавство країн ЄС про компанії. Крім того, їх вплив не обмежувався тими компаніями, які чітко охоплювалися положеннями директив, оскільки багато держав-членів вирішили поширити свої положення на інші правові форми.

Крім того, на другому етапі були зроблені кроки в напрямку створення правового підґрунтя для функціонування наднаціональних юридичних осіб. Для цього було виділено три основні моделі:

Європейське об'єднання за економічними інтересами;

Європейське акціонерне товариство;

Європейське кооперативне товариство.

На цьому ж етапі почали обговорюватися питання, пов'язані зі створенням нормативно-правової бази для функціонування європейських товариств таких правових форм: Європейське товариство з обмеженою відповідальністю та Підприємство соціальної економіки, до яких входять: товариства взаємодопомоги, асоціацій та установ.

¹⁶⁸ Eleventh Council Directive (EEC) 89/666 of 21 December 1989 concerning disclosure requirements in respect of branches opened in a Member State by certain types of company governed by the law of another State // [1989] OJ L 395/96.

¹⁶⁹ Twelfth Council Directive (EEC) 89/667 of 21 December 1989 on single-member private limited liability companies // [1989] OJ L 395/40.

На відміну від першого етапу, на якому основним правовим інструментом із боку правління виступали директиви, на другому етапі було прийнято рішення використати регламенти. Уперше ці акти правового зближення були використані інститутами Спільноти для реалізації ідей створення наднаціональних компаній. Передбачалося, що такі компанії створюються та діють відповідно до єдиних норм інтеграційного права, які б функціонували нарівні з національним правом.

Процедура обговорення створення вищезазначених видів юридичних осіб була розпочата в 90-х рр. XX ст.¹⁷⁰ Загалом спроби інституцій ЄС зі створення та забезпечення ефективного функціонування наднаціональних юридичних осіб супроводжувалося багатьма труднощами, проте виявилися певною мірою ефективними. Для прикладу можна навести створення у Франції першої наднаціональної компанії — *Groupeement européen d'intérêt économique*, GEIE (англ. *European Economic Interest Grouping*, EEIG), яка була заснована відповідно до Регламенту Ради Європейської Економічної Спільноти (ЄЕС) № 2137/85 від 25.07.1985 р. про Європейське об'єднання з економічних інтересів (ЄОЕІ)¹⁷¹. Згідно зі ст. 41 цього Регламенту на держави-члени покладалося зобов'язання створити умови для функціонування таких об'єднань на своїй території до 1 липня 1989 року. Однак і в цьому випадку європейським інституціям не вдалося повністю досягнути поставлених цілей, зокрема, наднаціонального характеру вищезазначених юридичних осіб. Зіткнувшись із проблемою регулювання певних правових питань, їм доводилося звертатися задля їх вирішення до норм національного законодавства.

Починаючи з 1990-х рр. законотворчий процес у сфері корпоративного права ЄС характеризувався проявом більшої політичної поваги до національного законодавства (з більшою кількістю відсилань до норм національного права у законодавчих пропозиціях). Завдяки такому гнучкому

¹⁷⁰ Право Європейського Союзу. Особлива частина/за ред. Аракеяна М. Р. Вишнякова О.К. 2009. С.76.

¹⁷¹ Council Regulation (EEC) No 2137/85 of 25 July 1985 on the European Economic Interest Grouping (EEIG) // OJ L 199. 31.7.1985. P. 1–9.

підходу до гармонізації стало можливим, зокрема, ухвалення 8 жовтня 2001 року Статуту Європейської компанії (SE), затвердженого Регламентом Ради ЄС № 2157/2001¹⁷². Під час його прийняття державам-членам вдалося дійти консенсусу з багатьох важливих питань, які раніше не були врегульовані. Цей документ розроблявся та доопрацьовувався органами ЄС протягом десяти років. Завдяки цьому Регламенту юридичні особи, які провадили підприємницьку діяльність на території кількох держав-членів, одержали можливість здійснювати господарювання та операції зі злиття на території ЄС на підставі уніфікованих норм та форм звітності. Таким чином, вони позбулися необхідності створювати складну мережу дочірніх підприємств та філій, діяльність яких регулюється законодавством різних держав, що означало зниження фінансових витрат та уникнення додаткових адміністративних процедур¹⁷³.

Започаткування правом компаній ЄС нових організаційно-правових форм дозволило певною мірою вирішити проблему мобільності компаній на території ЄС. Крім того, було запроваджено уніфіковані норми щодо процедури банкрутства підприємств шляхом прийняття відповідного Регламенту 1346/2000 від 29 травня 2000 року¹⁷⁴, а також єдині міжнародні стандарти ведення бухгалтерського обліку¹⁷⁵.

На останньому, третьому етапі, було оголошено про початок всеосяжного перегляду політики галузі корпоративного права. Відповідно до плану ЄС процес реформування мав відбуватися в три етапи:

перший — 2003–2005 рр.;

другий — 2006–2008 рр.;

¹⁷²Council Regulation (EC) No 2157/2001 of 8 October 2001 on the Statute for a European company (SE)//OJ L 294.10.11.2001.P. 1–21.

¹⁷³ Право Європейського Союзу. Особлива частина/за ред. Аракеляна М. Р., Вишнякова О. К. 2009. С.78.

¹⁷⁴ Council Regulation 1346/2000/EC of 29 May 2000 on insolvency proceedings //OJ L 160. 30.6.2000. P. 1–18.

¹⁷⁵Regulation (EC) No 1606/2002 of the European Parliament and of the Council of 19 July 2002 on the application of international accounting standards //OJ L 243.11.9.2002.P. 1–4.

третій — 2009 р.¹⁷⁶

Так, у 2003 році було затверджено План дій щодо модернізації законодавства про компанії та посилення корпоративного управління в ЄС, а впродовж 2005-2006 рр. проведено консультації щодо майбутніх пріоритетів для цього Плану дій. Нові ініціативи були спрямовані на модернізацію наявних інструментів законодавства ЄС та на доопрацювання структури ЄС з обмеженим числом нових, спеціально розроблених інструментів. Їх необхідність була зумовлена двома причинами. По-перше, потребою у використанні якомога більшої частини внутрішнього ринку: зростаюча тенденція європейських компаній щодо транскордонного функціонування на внутрішньому ринку вимагала спільних європейських механізмів корпоративного права, зокрема, задля сприяння свободі підприємницької діяльності та транскордонній реструктуризації. По-друге, потребою в інтеграції ринків капіталу: динамічні ринки цінних паперів були життєво важливими для економічного майбутнього Європи. Це вимагало надання як емітентам, так і інвесторам більшої активності на інших ринках капіталу ЄС та впевненості у тому, що компанії, в які вони інвестують, мають еквівалентні структури корпоративного управління¹⁷⁷.

Багато ініціатив, які були висловлені в зазначеному Плані дій, реалізовано. Зокрема, Четверту директиву Ради ЄС від 25 липня 1978 року № 78/660¹⁷⁸ було доповнено правилами щодо звітів про корпоративне управління. У цей період було врешті-решт прийнято Директиву № 2004/25 (щодо придбання значного пакету акцій) «Про пропозиції про поглинання» від 21 квітня 2004 року, робота над проектом якої велася протягом 10-и років.

¹⁷⁶Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2006. С. 11–12.

¹⁷⁷Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - Modernising Company Law and Enhancing Corporate Governance in the European Union - A Plan to Move Forward /* COM/2003/0284 final. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52003DC0284>.

¹⁷⁸Fourth Council Directive 78/660/EEC of 25 July 1978 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the annual accounts of certain types of companies // OJ L 222. 14.8.1978. P. 11–31.

Планувалося, що це має стати Тринадцята директива, але її було прийнято без відповідної градації. У ній йшлося про поглинання та інші основні угоди з придбання акціонерного капіталу компанії, тобто регламентовано публічне поглинання компанії, пропозиції про купівлю шляхом придбання акцій публічних компаній держав-членів ЄС, акції яких допущенні до обороту на регульованому ринку в одній або в декількох країнах-членах ЄС¹⁷⁹. Крім того, було прийнято Директиву про транскордонні злиття компаній з обмеженою відповідальністю № 2005/56/ЄС від 26 жовтня 2005 року (Десята директива)¹⁸⁰, а також Директиву 2007/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 року про виконання окремих прав акціонерів у лістингових компаніях¹⁸¹. Зазнали спрощення Друга директива про утворення товариств з обмеженою відповідальністю, формування та зміну розміру їх капіталу, Третя та Шоста директиви щодо злиття та поділу. У 2009 році було кодифіковано Першу директиву шляхом прийняття Директиви 2009/101/ЄС про узгодження гарантій, яких вимагають держави-члени від товариств у розумінні другої частини статті 48 Договору з метою захисту інтересів учасників та третіх осіб, з огляду на встановлення рівності таких гарантій по всьому Співтоваристві. У зв'язку з прийняттям Директиви 2009/102 ЄС¹⁸² утратила чинність Дванадцята директива щодо створення компаній з обмеженою відповідальністю з одним учасником.

Більше того, на цьому етапі розвитку корпоративного законодавства ЄС для регулювання питань, пов'язаних з роллю незалежних не виконавчих чи наглядових директорів та їх винагороди, а також комітетів (наглядових) рад

¹⁷⁹ Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids //OJ L 142. 30.4.2004. P. 12–23.

¹⁸⁰ Directive 2005/56/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on cross-border mergers of limited liability companies //OJ L 310. 25.11.2005. P. 1–9.

¹⁸¹ Directive 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies //OJ L 184. 14.7.2007. P. 17–24.

¹⁸² Directive 2009/102/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 in the area of company law on single-member private limited liability companies //OJ L 258. 1.10.2009. P. 20–25. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1517216617266&uri=CELEX:32009L0102>.

було використано новий інструмент – Рекомендації¹⁸³. Утім деякі з ініціатив інституцій ЄС не знайшли підтримки з боку держав-членів. Насамперед, це стосувалося питання заснування нової організаційно-правової форми юридичної особи наднаціонального характеру – Європейської приватної компанії («Societas Privata Europaea» - SPE), яка мала на меті сприяти створенню та функціонуванню малих та середніх підприємств на європейському єдиному ринку.

Четвертий етап модернізації корпоративного права ЄС був зумовлений наявними проблемами у сфері корпоративного управління фінансовими установами, які проявилися назовні з настанням світової фінансової кризи. Крім того, були виявлені слабкі сторони корпоративного управління за межами фінансового сектора. Зокрема, спостерігалися брак інтересу з боку акціонерів стосовно притягнення керівництва компаній до відповідальності за їх рішення та дії, а також недоліки застосування кодексів корпоративного управління під час звітування за принципом «виконати чи пояснити»¹⁸⁴. Поміж основних напрямів модернізації корпоративного права Комісія ЄС визначила такі:

підвищення прозорості, що передбачає обов'язок компаній надавати своїм інвесторам та суспільству в цілому кращу інформацію про їх корпоративне управління. У той же час компанії мають знати, хто їхні акціонери, а інституційні інвестори мають бути більш прозорими у своїй політиці щодо голосування;

залучення акціонерів – акціонери повинні заохочуватись до більшої участі в корпоративному управлінні;

¹⁸³ Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board //OJ L 52. 25.2.2005P. 51–63; Commission Recommendation of 14 December 2004 fostering an appropriate regime for the remuneration of directors of listed companies//OJ: JOL_2004_385_R_0055_01.

¹⁸⁴ Action Plan: European company law and corporate governance - a modern legal framework for more engaged shareholders and sustainable companies /* COM/2012/0740 final. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52012DC0740>.

підтримка росту компаній та їх конкурентоспроможність з огляду на потребу в спрощенні транскордонних операцій європейського бізнесу, особливо у випадку малих та середніх компаній¹⁸⁵.

Цей етап ознаменувався початком кодифікаційних робіт у сфері корпоративного права, що мали на меті зробити регуляторну базу більш зручною для користувачів. Найбільшої підтримки набула ідея об'єднання наявних директив з корпоративного права, у зв'язку з чим Комісія ЄС запланувала кодифікацію більшості директив та їх об'єднання в єдиний інструмент. Насамперед, ішлося про директиви з питань злиття та поділу, створення акціонерних товариств, зміни їх капіталу, одноосібних приватних товариств з обмеженою відповідальністю, іноземних філій та певних правил щодо розкриття, дійсності та недійсності. Так, у ході кодифікації Третьої директиви було прийнято Директиву 2011/35/ЄС про злиття публічних компаній з обмеженою відповідністю¹⁸⁶, а також Директиву 2012/30/ЄС¹⁸⁷ (в порядку кодифікації Другої директиви). Утім зазначені директиви втратили чинність у зв'язку з прийняттям Директиви 2017/1132 Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2017 року стосовно окремих аспектів права товариств (кодифікована версія)¹⁸⁸. Остання набрали чинність 14 червня 2017 року. Зазначеною директивою було кодифіковано, у тому числі, застарілі та не раз змінювані Шосту та Сьому директиви, а також згадувані вище Директиви 2005/56 й 2009/101.

Охарактеризувавши періоди розвитку корпоративного права ЄС, зупинимося більш детально на основних його засадах. Правовим підґрунтям

¹⁸⁵Там само.

¹⁸⁶Directive 2011/35/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 concerning mergers of public limited liability companies //OJ L 110. 29.4.2011. P. 1–11.

¹⁸⁷Directive 2012/30/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 54 of the Treaty on the Functioning of the European Union, in respect of the formation of public limited liability companies and the maintenance and alteration of their capital, with a view to making such safeguards equivalent //OJ L 315. 14.11.2012. P. 74–97.

¹⁸⁸Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law //OJ L 169. 30.6.2017. P. 46–127.

для узгодження права компаній у межах ЄС стали положення Глави 2 ДФЄС «Право на підприємницьку діяльність» (статті 49 (43) — 55 (48bis)). Так, у ст. 49 (43) ДФЄС встановлено заборону обмежувати свободу підприємницької діяльності громадян однієї держави-члена на території іншої держави-члена. Так само не допускаються обмеження громадян будь-якої держави-члена на створення представництв, філій чи дочірніх підприємств на території будь-якої держави-члена. Таким чином, свобода підприємницької діяльності в контексті зазначених положень ДФЄС поширюється на випадки «первинного» заснування власне підприємства та «вторинного» заснування, коли йдеться про створення структурних підрозділів — філій та представництв, дочірніх підприємств.

Свобода підприємницької діяльності, між іншим, передбачає можливість створювати підприємства, зокрема товариства, у сенсі частини другої статті 54, і керувати ними на умовах, встановлених для своїх громадян правом держави-члена, у якій така підприємницька діяльність здійснюється, проте з урахуванням положень Підрозділу про пересування капіталу.

У частині другій статті 54 (48) ДФЄС міститься застереження про те, що під поняттям «товариство» розуміються товариства, що створюються відповідно до положень цивільного або торгового права, у тому числі кооперативи, а також інші юридичні особи, діяльність яких регулюється публічним або приватним правом, за винятком тих, які не мають на меті отримання прибутку.

Слід зазначити, що для забезпечення досягнення проголошеної мети — свободи підприємницької діяльності — від початку заснування ЄС юридичних осіб було прирівняно до фізичних осіб. Так, відповідно до ст. 54 (48) ДФЄС товариства були прирівняні до фізичних осіб, які є громадянами держав-учасників ЄС, за умови, що вони засновані за законодавством держав-членів та мають свою юридичну адресу, центральну адміністрацію та головне підприємство усередині Союзу.

Звертає на себе увагу те, що з огляду на зміст ст. 54 (48) ДФЄС товариство не обов'язково повинно мати статус юридичної особи – єдиною вимогою є заснування його на підставі цивільного або торгового права держави-члена. Отже, розв'язання питання про наділення товариств статусом юридичної особи винесено на розсуд національних законотворців. Так, за законом Франції від 24 липня 1966 року, повне товариство визнається юридичною особою, а таке ж об'єднання осіб у Великобританії (partnership) — ні. У торговому праві Німеччини повне й командитне товариства формально не є юридичними особами, хоча й наділені деякими його правами¹⁸⁹.

Водночас у ст. 54 (48) ДФЄС міститься законодавче обмеження щодо поширення «свободи заснування компаній» на компанії, які не мають на меті одержання прибутку. Проте подібна вимога не в завжди має розумітися буквально. Для прикладу можна навести згадувану вже нами європейську компанію — СОЕІ (Європейське об'єднання з економічних інтересів), створену на базі французької моделі права. Ця компанія не має на меті одержання прибутку, як задекларовано в її основоположних документах. Попри це, діяльність компанії має економічний характер, а отже, повинна підпадати під дію ст. 54 (48) ДФЄС.

Крім того, зважаючи на формулювання ст. 54 (48) ДФЄС, у ній не було однозначно розв'язане питання про те, яким саме чином має визначатися національність юридичної особи, та збережено три альтернативні критерії: за місцем перебуванням, зазначеним у статутних документах; за місцезнаходженням головного управління чи за основним місцем провадження діяльності в межах Союзу. У зв'язку з цим слід зазначити, що в міжнародному приватному праві склалося три основних підходи до визначення національності компанії: 1) континентальний (або принцип осілості), тобто за місцем розташування центрального органу управління (адміністрації) (Італія,

¹⁸⁹Вознесенская Н. Н. Юридические лица в международном частном праве России и Европейского Союза //Труды Института государства и права РАН. 2017. №2, т. 12. С. 118.

Німеччина, Болгарія, Греція, Франція, Швейцарія, Австрія, Бельгія та ін.), 2) англосаксонський (або принцип інкорпорації) — особистим законом юридичної особи вважається право держави, де вона була зареєстрована або іншим чином створена (Великобританія, Ірландія, Нідерланди та ін.), 3) за місцем фактичного здійснення основної виробничої, комерційної або іншої діяльності (субсидіарно застосовується в Іспанії), 4) за місцем здійснення контролю та діяльності юридичної особи (в деяких державах використовується як субсидіарна колізійна прив'язка).

Для уникнення колізій, пов'язаних з визначенням національності юридичної особи в межах Європейського Економічного Співтовариства (на той час), 29 лютого 1968 року було підписано Брюссельську конвенцію про взаємне визнання компаній. Основний принцип, який був використаний розробниками, — принцип інкорпорації компаній «на території Конвенції» (території держав-учасниць ЄЕС). Передбачалося ввести важливе правило про те, що в разі, якщо компанія інкорпорована в одній із країн-учасниць, а її адміністративний центр перебуває в іншій країні-учасниці, то інші країни ЄЕС зобов'язані визнавати таку компанію. Водночас країна розташування адміністративного центру набувала права застосовувати до таких компаній імперативні норми власних законів, яким підкоряються аналогічні типи місцевих компаній, включаючи норми, що регулюють їх створення і припинення. Розташування адміністративного центру компанії за межами території країн ЄЕС надавало державам можливість відмовляти таким компаніям у визнанні на тій підставі, що їх діяльність не має «серйозної зв'язку» з економікою однієї з країн «Спільного ринку». Однак Брюссельська конвенція про взаємне визнання компаній так і не набрала чинності внаслідок відмови Нідерландів від її ратифікації¹⁹⁰.

¹⁹⁰Асосков А. В. Правовые формы участия юридических лиц в международном коммерческом обороте; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Кафедра гражданского права юридического факультета. М.: Статут, 2003. С. 21–22.

Зважаючи на положення ДФЄС, у будь-якому разі не допускається використання принципу контролю за засновниками товариств на підставі національної ознаки. Так, у ст. 55 (48bis) зазначено, що держави-члени надають національний режим громадянам інших держав-членів щодо фінансової участі в капіталі товариств, у сенсі статті 54, та без порушення застосування інших положень цього Договору.

Тісно пов'язаними з проблемою колізій при визначення національності юридичної особи є випадки, коли під час заснування компанії на території однієї держави-члена її засновники бажають підпорядкувати її праву іншої держави-члена, або в ході діяльності компанії виникає потреба в перенесенні її головного офісу до іншої держави-члена. На практиці це зумовило чимало непорозумінь та суперечностей з огляду на положення національних законодавств. Так, законодавство Франції вимагає, аби юридична та фактична адреса, а також розташування всіх керівних органів були саме на території Франції. Перенесення центру управління компанією за межі держави зумовлює необхідність її ліквідації відповідно до французького законодавства. Натомість законодавства Німеччини та Італії, у яких також закріплений принцип осілості під час визначення національності юридичної особи, не містять такої вимоги. У Нідерландах, навпаки, допускається можливість перенесення розташування головної адміністрації до іншої держави-члена за умови, що їхня юридична адреса залишиться на території Нідерландів.

Як зазначається в літературі, питання визнання компаній тісно пов'язане з проблемою втрати ними первісної національної правосуб'єктності тих країн, де критерієм визначення національності є місцезнаходження адміністративного центру компанії. У ЄС неодноразово робилися спроби розв'язати цю проблему, наприклад, шляхом укладання в рамках Євросоюзу спеціальної міжнародної

конвенції. Інші пропозиції стосувалися координації національних законодавств про компанії. Про те всі вони виявилися безрезультатними¹⁹¹.

З огляду на існування неоднорідної практики у зв'язку з переміщенням компаній у межах території ЄС, Суд ЄС розглянув справу, яка стосувалася можливості збереження за первинною установою статусу компанії країни заснування у випадку перенесення місцезнаходження центральної адміністрації до іншої держави-члена¹⁹². Так, у справі Daily Mail C 81/87 1988 йшлося про перенесення центральних органів британської компанії з Великобританії до Нідерландів через більш пільговий податковий режим, проти чого заперечував податковий орган Великобританії. Розглянувши справу, Суд ЄС у своєму рішенні хоча й спирався на ст. 54 Договору про функціонування Європейського Союзу, проте зробив висновок, що в цьому випадку немає достатніх підстав для дозволу на вільне переміщення центральних органів управління компанії з однієї держави-члена ЄС до іншої. Таким чином, Суд не підтримав ідею вільного переміщення місцезнаходження компанії, незважаючи на те, що й Великобританія, і Нідерланди дотримуються критерію інкорпорації, і з погляду права таке переміщення здавалося нескладною справою¹⁹³.

Отже, Судом ЄС було прийнято рішення, про те, що положення норм статей 49 та 51 ДФЄС не слід тлумачити на користь того, що компаніям дозволяється переносити свої керівні органи до іншої держави-члена, зберігаючи при цьому статус компанії, відповідно до законодавства тієї держави-члена, за яким вона створена.

Оскільки подібні ситуації доволі часто траплялись у практиці Європейського судочинства, було прийнято рішення про розробку проекту Чотирнадцятої директиви про транскордонне перенесення зареєстрованого

¹⁹¹Вознесенская Н. Н. Юридические лица в международном частном праве России и Европейского Союза //Труды Института государства и права РАН. 2017. №2, т. 12. С. 138.

¹⁹²Judgement of 27. 9. 1988. CASE 81/87. P. 5505-5514.Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:3b243f0d-f348-4ff1-94a5-022b01a208a4.0002.06/DOC_1&format=PDF.

¹⁹³Вознесенская Н. Н. Юридические лица в международном частном праве России и Европейского Союза //Труды Института государства и права РАН. 2017. №2, т. 12. С. 139.

офісу компанії, який мав на меті врегулювати питання перенесення розташування компанії на територію іншої держави-члена. Цей проект стосувався інтересів усіх компаній, які були створенні відповідно до національного законодавства кожної країни-члена Європейського Союзу та мали на території ЄС свої центральні органи управління і юридичні адреси. Основною метою Чотирнадцятої директиви було те, щоб переміщення місця розташування компанії з однієї держави-члена до іншої не спричиняло небажаних для її учасників наслідків, як-от: необхідність ліквідації такої компанії та створення нової. Відповідно до проекту цієї Директиви, рішення про перенесення компанії на територію іншої держави-члена мало бути ухвалено більшістю у 2/3 голосів учасників такої компанії або її акціонерів, якщо інше не було передбачено в національному законодавстві. Крім того, проектом Чотирнадцятої директиви передбачалося, що публікація змін до статутних документів, які потрібні для адаптації всіх установчих актів до законодавства приймаючої сторони, регулюється законодавством тієї країни, до якої здійснюється перенесення¹⁹⁴. Таким чином, дозволялося змінювати місцезнаходження компанії зі збереженням їх правосуб'єктності та одночасним підпорядкуванням праву іншої держави-члена. Проте зазначену Директиву не було прийнято.

Зауважимо, що можливість транскордонного злиття товариств з обмеженою відповідальністю в межах території ЄС було передбачено Директивою про транскордонні злиття компаній з обмеженою відповідальністю № 2005/56/ЕС від 26 жовтня 2005 року. Відповідно до ст. 1 цієї Директиви вона застосовується до злиття товариств з обмеженою відповідальністю, які засновані відповідно до законодавства будь-якої держави-члена й мають свою юридичну адресу, свою центральну адміністрацію або своє головне підприємство всередині Спільноти, якщо не менше двох із них

¹⁹⁴ Право Європейського Союзу. Особлива частина: навч. посіб. для студ. вищ навч. закл. (з урахуванням положень Лісабон. Договору) /Т. О. Анцупова, М. Р. Аракелян, Б. Хашматула, ін. та; за ред. М. Р. Аракеляна та О. К. Вишнякова. Київ: Істина, 2010. С. 83.

підпорядковуюються законодавству різних держав-членів (зазначені злиття далі йменуються «транскордонними злиттями»). Надання такої можливості транскордонного злиття має вирішальне значення для забезпечення свободи руху робочої сили й капіталу між різними державами-членами.

Що стосується вторинного заснування компанії, як-то передбачено в ст. 49 (43) ДФЄС, то йдеться про можливість відкриття філій, представництв і дочірніх компаній та агентств вторинного заснування. Таке заснування передбачається тільки для компаній, які засновані на території та в країні-члені Європейського Союзу. Разом з тим, виходячи зі ст. 54 (48) ДФЄС, таку саму можливість набувають і компанії, які засновані в одній із держав-членів, але при цьому є лише формально інкорпорованими відповідно до законодавства цієї країни, а насправді контролюються з-за кордону. Тому в 1961 році в Спільній програмі було закріплено вимогу про те, що такі компанії мають право відкривати вторинні установи лише за умови, що вони мають тривалий та ефективний зв'язок з економікою країни-члена ЄС.

Відповідно до законодавства ЄС, забороняється встановлювати будь-які обмеження, що стосуються відкриття вторинної установи в приймаючій країні-члені ЄС, що також знайшло відображення в судовій практиці. Так, предметом судового розгляду був спір, пов'язаний із компанією Centros, яка мала реєстрацію у Великобританії та мала намір відкрити філію на території Данії. Департамент торгівлі Данії відмовив у реєстрації філії, аргументуючи це тим, що компанія Centros не вела підприємницьку діяльність на території Великобританії та отримала там реєстрацію для обходу норм права Данії. Адже у Великобританії правила регулювання підприємницької діяльності були менш жорсткими в порівнянні з відповідними нормами права Данії. Таким чином, на меті компанії було заснування не вторинного, а по суті первинного підприємства на території вищезазначеної країни. На противагу позиції Департаменту торгівлі Данії, представники компанії Centros посилалися на норму ст. 49 та ст. 54 ДФЄС, яка гарантує право компанії, заснованої в межах

території ЄС відповідно до законодавства однієї з країн-членів ЄС, на вільне заснування вторинних підприємств на території будь-якої іншої держави-члена ЄС.

Отже, розглянувши справу та вивчивши всі докази, Суд ЄС дійшов до висновку про те, що Департамент торгівлі Данії незаконно відмовив у державній реєстрації, оскільки рішення Департаменту суперечило ст. 49 та ст. 54 ДФЄС, навіть незважаючи на той факт, що метою вищезазначеної компанії було обхід більш жорсткого законодавства Данії. Доволі цікавим моментом було те, що Суд ЄС також визнав за державами-членами право вживати заходи проти використання громадянами ЄС гарантованих їм прав та свобод з метою обходу національного законодавства або здійснення протиправних дій за умови, що для цього є обґрунтовані підстави¹⁹⁵.

Як видно з цього прикладу, Судом ЄС було проведено розширення поняття свободи заснування. Отже, не може бути підставою для позбавлення громадянина Європейського Союзу права на «свободу заснування» шляхом створення первинного або вторинного підприємства в одній із держав-членів з метою отримання прибутку.

Іншим подібним прикладом може слугувати справа «Комісія проти Італії». Підставою для звернення до Суду ЄС стало положення італійського законодавства, яким установлювався обов'язок здійснення брокерської діяльності на ринку цінних паперів у формі компанії, зареєстрованої виключно в Італії. Це положення було визнано Судом ЄС таким, що є несумісним зі «свободою заснування», оскільки воно позбавляє брокерів інших держав можливості використовувати інші форми товариств¹⁹⁶.

¹⁹⁵Judgment of the Court of 9 March 1999. - Centros Ltd v Erhvervsog Selskabsstyrelsen. - Reference for a preliminary ruling: Højesteret - Denmark. - Freedom of establishment - Establishment of a branch by a company not carrying on any actual business - Circumvention of national law - Refusal to register. - Case C-212/97. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61997 CJ0212&from=FR>.

¹⁹⁶Judgment of the Court of 6 June 1996. - Commission of the European Communities v Italian Republic. - Dealing in transferable securities. - Case C-101/94. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61994CJ0101&from=FR>.

Відповідно до пункту f) частини другої ст. 50 (44) ДФЄС, Європейський парламент, Рада та Комісія мають поступово скасовувати обмеження свободи підприємницької діяльності в кожній відповідній сфері діяльності щодо створення представництв, філій чи дочірніх підприємств на території держави-члена, та щодо умов, за яких персонал головного підприємства може обіймати керівні чи наглядові посади в цих представництвах, філіях та дочірніх підприємствах.

Отже, на шляху до втілення в життя основних принципів побудови єдиного внутрішнього ринку в межах Європейської Спільноти— свободи руху осіб, послуг та капіталу виникло чимало перешкод у частині забезпечення реальної свободи підприємницької діяльності, вільного обрання її місця здійснення та можливості її переміщення з однієї держави в іншу. Зазначене було зумовлене наявними в національних законодавствах розбіжностями. Крім того, поступово з розвитком внутрішнього ринку замість застарілого розуміння регуляторної функції корпоративного права як інструменту захисту кредиторів і учасників, утвердився новий підхід до його розуміння як інструменту для створення умов ефективного ведення бізнесу з метою досягнення успіху.

2.2. Національні організаційно-правові форми корпорацій у ЄС.

Корпоративні права та обов'язки їх учасників

Гармонізація законодавства ЄС у сфері права компаній ніколи не мала на меті уніфікувати систему організаційно-правових форм юридичних осіб у державах-членах ЄС. У зв'язку з цим у ДФЄС, як зазначалося нами в попередньому розділі, у найбільш загальному вигляді визначено поняття «товариство», залишаючи питання конкретних організаційно-правових форм, у яких може створюватися таке товариство, та наділення їх ознаками правосуб'єктності на розсуд національних законодавчих органів. У зв'язку з цим уважаємо за доцільне розглянути національні організаційно-правові форми

юридичних осіб, учасники яких наділяються корпоративними правами та обов'язками та які є найбільш поширеними серед держав-членів ЄС.

Історично в кожній з держав-членів ЄС склалася власна національна система організаційно-правових форм господарювання. Так, відповідно до німецького законодавства, виділяються такі форми бізнесу малих підприємств і зареєстрованих комерційних підприємств, як малі підприємства; зареєстровані комерційні підприємства; індивідуальні підприємці; товариство (Offene Handelsgesellschaft, OHG); командитні товариства (Kommanditgesellschaft, KG); товариство з обмеженою відповідальністю (Gesellschaft mit beschränkter Haftung, GmbH); підприємницька компанія з обмеженою відповідальністю (Unternehmergesellschaft (UG) haftungsbeschränkt); відкрите акціонерне товариство (Aktiengesellschaft, AG); філії; залежні філії — постійні установи — представницькі офіси; інформаційні офіси.

Водночас аналіз національних законодавств держав-членів ЄС дозволяє все ж таки виокремити організаційно-правові форми, які так чи інакше мають місце в кожній з них, а саме:

- акціонерні товариства;
- товариства з обмеженою відповідальністю;
- господарські товариства або торговельні товариства;
- командитні товариства;
- виробничі кооперативи.

Акціонерні товариства. У класичному розумінні це об'єднання капіталу багатьох учасників для досягнення спільної мети. Первинний сенс таких товариств полягав у формуванні великих капіталів за допомогою невеликих сум, які складалися з коштів усіх учасників — акціонерів. Слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку акціонерних товариств уже немає зацікавленості з їхнього боку в залученні незначних сум для формування статутного капіталу, у зв'язку з чим більше немає потреби гарантувати «дрібним» акціонерам ті права, які були формально гарантовані традиційним акціонерним законодавством.

Як уже зазначалося на початку, прообразом перших акціонерних товариств були великі торгівельні компанії, створені в XVII ст. у країнах Європи — Голландська, Британська, Французька Ост-Індійські компанії. Держави надавали їм значних публічно-правових прав, тому їх із упевненістю можна було вважати суб'єктами публічного права. Історично форма акціонерного товариства почала використовуватися в XVIII ст. у таких сферах підприємницької діяльності, як банківська та страхова діяльність, а також у морській торгівельній діяльності. Згодом до них приєдналися справи, пов'язані з будівництвом корабельних каналів та прокладанням залізничних шляхів.

Провідну роль в країнах Європи впродовж тривалого часу відігравала Франція. Торгівельний кодекс Франції в 1807 році вперше закріпив поняття акціонерне товариство, характерними ознаками якого були:

статус юридичної особи, наділеної власним майном, яке було відокремлене від майна його учасників;

обмежена відповідальність учасників за боргами товариства;

випуск акцій, за допомогою яких виникла можливість швидко передавати паї корпорації від одних осіб до других¹⁹⁷.

У зв'язку з тим, що організація акціонерних товариств фактично не зачіпає власні кошти їх акціонерів, виникла потреба у створенні певної системи управління такими товариствами. Особливість таких органів полягала в тому, що вони не завжди формувалися з числа акціонерів — ними також могли бути і треті особи. Цей принцип у корпоративному праві Європи відомий як «Drittorganschaft» — принцип самостійності органів. Незважаючи на це, акціонерне законодавство багатьох країн указує на залучення акціонерів, між якими б розділялися ризики, пов'язані з діяльністю їх компанії. Щоб гарантувати виконання цього положення, законодавці багатьох європейських

¹⁹⁷Code de commerce [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.legifrance.gouv.fr>.

країн постійно зменшували мінімальну вартість однієї акції, що робило їх доступними для багатьох громадян¹⁹⁸.

Як зауважив Є. О. Суханов, практика використання такого акціонерного законодавства виявила такі ризики:

фактична відсутність особистої відповідальності акціонерів за боргами компанії несе великий ризик для кредиторів, що потребує чіткої законодавчої регламентації, яка б захищала їх інтереси;

оскільки акціонерами були переважно особи, які погано орієнтувалися в комерційній діяльності, для корпоративного менеджменту стало легше проводити маніпуляції з майном компанії;

на сучасному етапі активна участь великих акціонерних товариств в організованих ринках капіталу, у тому числі й міжнародному, вимагає посилення прозорості їхньої діяльності, розширення доступу до необхідної інформації та публічного контролю за угодами, які укладають такі корпорації¹⁹⁹.

Такі зауваження видаються доцільними та спрямовані на захист як корпоративних прав учасників товариств, так і інтересів кредиторів.

Залежно від того, чи допущені акції до котирування на біржах, європейські правові системи поділили акціонерні товариства на два види. Перші є великими акціонерними товариствами (у Німеччині їхня кількість доходить до 900), до яких залучено значну кількість акціонерів. Саме цей чинник створює необхідність підвищеного контролю за всіма сторонами діяльності таких товариств. Такий контроль відбувається не тільки в інтересах акціонерів та їхніх кредиторів, а також і в публічно-правових інтересах. Інша група представлена порівняно невеликими корпораціями, діяльність яких не

¹⁹⁸Марущак Я. С. Товариства в Європейському Союзі: права та обов'язки учасників // Підприємництво, господарство і право. 2017. С. 43.

¹⁹⁹Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. С. 101.

потребує такого підвищеного контролю та регулювання через їх незначну кількість²⁰⁰.

Як правильно зазначає О. Р. Кібенко, директиви стосуються діяльності лише товариств — об'єднань капіталу (переважно — акціонерні товариства чи публічні компанії) і не охоплюють регулюванням інші корпоративні утворення (повні та командитні товариства, партнерства зі статусом юридичної особи, кооперативи та інші, менш поширені форми корпорацій)²⁰¹. У переважній своїй більшості корпоративні права та обов'язки регламентуються нормами національного законодавства та локальними корпоративними актами товариств, а їх конкретний зміст та обсяг залежить від обраної організаційно-правової форми.

На підставі узагальнення положень Директив та національних законодавств, які стосуються питань створення та діяльності акціонерних товариств, можна виділити такі основні корпоративні права їх учасників: 1) право передавати акції; 2) право своєчасно та регулярно одержувати істотну та важливу інформацію про товариство; 3) право брати участь у загальних зборах акціонерів; 4) право голосувати — особисто або заочно; 4) право обирати і звільняти членів правління; 5) право на отримання частини чистого прибутку корпорації; 6) право брати участь при прийнятті рішень, які стосуються основних корпоративних змін, зокрема змін у статуті або інших установчих документах корпорації; випуску додаткових акцій; надзвичайних транзакцій, у тому числі щодо передачі всіх або майже всіх активів, які фактично призводять до продажу корпорації; 7) право бути проінформованими про правила проведення загальних зборів, у тому числі про процедури голосування, що включає в себе також правомочності на отримання достатньої та своєчасної інформації про дату, місце та порядок денний загальних зборів, а

²⁰⁰Aktiengesetz vom 6. September 1965 (BGBl. I S. 1089) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/aktg/AktG.pdf>.

²⁰¹Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 /О. Р. Кібенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2006.С. 31.

також повноцінну та своєчасну інформацію про порядок денний і проекти рішень; правомочність поставити перед правлінням питання для включення до порядку денного й запропонувати резолюції з цих питань.

Крім того, слід зазначити те, що для європейських країн характерним є виникнення корпоративних прав та обов'язків на підставі угод, які укладаються між акціонерами. У таких угодах, зокрема, можуть закріплюватися додаткові права та обов'язки, наприклад, щодо розпорядження акціями або стосовно різних категорій акцій.

Дванадцятю директивою, а в подальшому Директивою 2009/102/ЄС було закріплено можливість створення акціонерного товариства одним учасником (як і товариства з обмеженою відповідальністю). Особливість такого акціонерного товариства полягає в тому, що на нього поширюються норми, які стосуються товариства з обмеженою відповідальністю з одним учасником. Така норма була розроблена для того, щоб створити додаткові гарантії для кредиторів.

Важливе значення для розвитку сучасного акціонерного законодавства в ЄС мав перехід від «документарних» паперових акцій до їх «бездокументарного» аналогу, який відбувся у 80–90 рр. ХХ ст. Не маючи письмової форми, цінні папери як новий об'єкт цивільних прав, на противагу традиційним цінним паперам у правових порядках германського типу, нині розглядаються як різновид «ефектів утримувача». У такій правовій системі під «ефектом утримувача» розуміється вільно відчужуване право вимоги або членства по відношенню до емітента, яке враховане як рахунок ефектів отримувача та діє по відношенню всіх третіх осіб. Тобто, вони мають усі властивості цінних паперів, крім письмової вираженості²⁰².

Особливість також полягає в тому, що в ролі емітентів та утримувачів таких акцій у розвинутих європейських правопорядках виступають комерційні

²⁰²Forsmoser P., Meier-Hayoz A. Schweizerisches Gesellschaftsrecht. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2012. S.297; Ekkenga J. Bernau T. Effektengeschäft // Handbuch zum deutschen und europäischen Bankrecht. 2009. P. 1679–1723.

банки, а не акціонерні товариства. Дана норма спричинила те, що традиційні корпоративні відносини акціонерів з акціонерним товариством перетворилися в зобов'язальні відносини набувачів «безпаперових акцій» із реєстроутримувачами (в ролі останніх виступають комерційні банки, які допомагають розмістити акції²⁰³.

Що стосується акцій незначних вкладників публічних компаній, то така процедура регулюється за загальним правилом реєстрацією таких акцій на брокерських фірмах, або передаються ними в траст, при цьому приймаючи умову бланкового індосаменту та дозволяючи відчужувати такі акції в якості пред'явницьких цінних паперів, шляхом простої передачі. У результаті такої ситуації акціонер не вважається навіть формальним володільцем своїх акцій. Він перетворюється в беніфіціарного володільця, який претендує тільки на дивіденди, не маючи права голосу відповідно до своїх акцій. Цікавість даної ситуації полягає в тому, що навіть саме публічне акціонерне товариство як правило не уявляє, хто ж на справі є його учасники²⁰⁴.

Отже, слід погодитися з тим, що у цих випадках можна простежити заміну традиційних корпоративних відносин на договірні цивільно-правові відносини агентського типу. Проте необхідно зауважити, що ці договірні цивільні правовідносини не стосуються статусу корпорації та управління ними. Вони стосуються лише порядку придбання та відчуження акцій та відповідно — участі в таких корпораціях²⁰⁵.

Спрощене акціонерне товариство у Франції. Процес зародження цієї організаційно-правової форми був розпочатий у 1994 році та після серйозного доопрацювання завершився у 2001 році, пройшовши шлях від різновиду акціонерного товариства до повністю самостійної корпоративної моделі — «Спрощене товариство на акціях». Спочатку такий вид товариства був дозволений для взаємодії підприємницьких корпорацій. Мінімальний статутний

²⁰³Roth G. H. Grundriss des österreichischen Wertpapierrechts. Manz, 1999, S. 145.

²⁰⁴Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. С. 101.

²⁰⁵ Там само. С. 102.

капітал такого товариства мав бути не меншим 1,5 мільйони франків, які відповідно до законодавства повинні бути повністю виплачені підчас реєстрації такого товариства. Необхідно зазначити, що його акції були заборонені до публічного доступу. Ці всі вимоги спричинили те, що така форма товариства могла створюватися лише великими корпораціями, які, у свою чергу, використовували їх як дочірні підприємства²⁰⁶.

Як зазначалося вище, остання реформа такого товариства завершилася у 2001 році. Як наслідок, було законодавчо закріплено за фізичними особами право створювати спрощені акціонерні товариства. Дозволялося також створювати такий вид товариства однією особою. Задля того, щоб фізичні особи мали можливість створювати такі товариства, законодавець знизив вимоги до статутного капіталу, зменшивши його з мінімально допустимих 1,5 мільйонів франків до 37 тисяч євро. Після такого «законодавчого перетворення» форма спрощеного акціонерного товариства швидко набрала популярності серед французьких підприємців. За своєю розповсюдженістю вона посіла місце між традиційним видом акціонерного товариства та товариством з обмеженою відповідальністю.

Характерною особливістю вищезазначеного виду товариств є свобода його внутрішньої організації. Крім того, можливість відчуження акцій є обмеженою, а в деяких статутах спрощених акціонерних товариств існує заборона на відчуження акцій. Щодо норм, які регламентують діяльність спрощених акціонерних товариств, то вони носять імперативний характер, а до його статусу субсидіарно застосовуються норми про статус акціонерних товариств. Усе це переслідує мету захисту прав кредиторів та меншості акціонерів. На учасників таких товариств законодавчо покладено обов'язок

²⁰⁶Марущак Я. С. Нові організаційно-правові форми товариств в Європейському Союзі //Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №3. С. 48.

самостійно регулювати певні питання, пов'язані з внутрішньою організацією товариства²⁰⁷.

Товариства з обмеженою відповідальністю. Як відомо, у правовій історії не існувало аналогів товариства з обмеженою відповідальністю. Це поняття вперше з'явилося у Німеччині та було започатковане в 1892 році із прийняттям Закону про товариства з обмеженою відповідальністю²⁰⁸, як спроба законодавців стабілізувати ситуацію після прийняття занадто жорстких норм акціонерного законодавства. Характерною особливістю, яка відрізняла цю форму товариств від акціонерного, була наявність так званого «особистого», або «персонального», елементу, оскільки в такому суб'єкті господарювання допускалися зміни у суб'єктному складі у зв'язку з відчуженням учасниками своїх часток на користь інших осіб. Відповідно до параграфу 45 Розділу 3 цього Закону,²⁰⁹ права, які надаються учасникам у справах товариства, зокрема стосовно ведення справ, а також здійснення цих прав визначаються установчим договором, якщо законом не встановлено інше. За відсутності спеціальних положень в установчому договорі підлягають застосуванню відповідні положення Закону, які визначають коло завдань учасників, порядок голосування, скликання та проведення загальних зборів учасників, право на інформацію та ознайомлення з документами; права меншості (учасники, частка яких у статутному капіталі в сукупності досягає 10 %) вимагати скликання зборів та оголошення рішень, які були прийняті зборами, а також самостійно вчиняти зазначені дії. Крім того, Законом детально врегульовано порядок здійснення інших корпоративних прав – права на отримання прибутку, порядок його розподілу тощо.

Штучно створене Німеччиною товариство вподобали законодавці інших країн тогочасної Європи. Особливої популярності воно набуло у Франції та

²⁰⁷Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. С. 108.

²⁰⁸Торговое уложение Германии. Закон об акционерных обществах. Закон об обществах с ограниченной ответственностью. Закон о производственных и хозяйственных кооперативах. Перевод с немецкого /Сост.: Бергманн В.; Пер.: Дубовицкая Е. А. М.: Волтерс Клувер, 2005. С. 467–510.

²⁰⁹Там само. С. 487–488.

Швейцарії, які, звісно, дещо змінили його правове становище. Так, у французькій системі права законодавцем навмисно була ускладнена процедура відчуження паїв учасниками таких товариств, що мало на меті закріпити особистий характер відносин суб'єктів малого та середнього бізнесу. Спроба ж швейцарського законодавця зробити навмисно жорсткі норми щодо товариств з обмеженою відповідальністю закінчилися тим, що кількість акціонерних товариств порівняно з товариством з обмеженою відповідальністю значно зросла, що було зовсім не характерно для правових систем інших країн Європи²¹⁰.

Правління товариств з обмеженою відповідальністю в Німеччині переважно складалося з їхніх учасників, тобто в цьому разі формальний на той час принцип корпоративного права «незалежності органів корпорації» було замінено на «принцип самоорганізації». У той період форма товариства характеризувалася як перехідна від об'єднання осіб до об'єднання капіталів.

Нині форма товариства з обмеженою відповідальністю є найбільш популярною для ведення підприємницької діяльності в Німеччині. За деякими даними, їхня кількість у країні перевищує 1 млн., а на їх частку припадає третина всіх виробництв і надання послуг²¹¹. Ключовою перевагою таких підприємницьких компаній є обмеження відповідальності компанії її активами, а не особистими активами акціонерів за зобов'язаннями компанії. У разі настання кризи суворий поділ між приватними активами та активами компанії означає, що акціонери будуть нести тільки ризик втрати своїх вкладів. Тим не менше, особиста відповідальність акціонерів можлива у виняткових випадках, наприклад, якщо мали місце зловживання під час створення та діяльності компанії з обмеженою відповідальністю.

Утім слід зазначити, що в підприємницькій та юридичній практиці все частіше спостерігалися різні види зловживань із використанням такої форми

²¹⁰Herberstein G. Die GmbH in Europa: 50 Länder im Vergleich. Verlag Österreich, 2001. 451 s.

²¹¹Суханов Е. А. О развитии статуса компаний в некоторых европейских правовых порядках // Вестник гражданского права. 2009. №2. Т. 9. С. 266—272.

товариства. Наприклад, доволі легко було довести підприємство до банкрутства, якщо повертати учасникам їхні вклади під видом займу. Подібних прогалин було доволі багато, тому згодом було внесено певні зміни до законодавства. А допоки цього не відбулося, головною перевагою товариств з обмеженою відповідальністю була мінімалізація майнової відповідальності учасників. Саме це положення нівелювало очевидну небезпеку, яка виникала для потенційних партнерів. Після такої ситуації серед підприємців абревіатуру товариства з обмеженою відповідальністю почали іронічно іменувати «товариство з обмеженою повагою» або «йди з нами, але будь позаду»²¹².

Розглядаючи організаційно-правову форму товариства з обмеженою відповідальністю, необхідно також звернутися до положень вищезгаданої Дванадцятої директиви від 21 грудня 1989 року № 89/667, якою передбачалася можливість створювати товариства з одним учасником. Цей документ стосувався значною мірою товариств з обмеженою відповідальністю, хоча й зазначав про можливість існування акціонерних товариств з одним учасником. У європейському корпоративному праві почалися різноманітні дискусії з цього приводу, таку форму товариств інколи навіть називали «перекрученням корпоративної ідеї». Проте, незважаючи на це, такі види товариств усе одно вважалися корпораціями, через те що відносини між таким учасником та його товариством, а також відносини з третіми особами, незважаючи ні на що, регулювалися нормами корпоративного права. Вищезазначений приклад товариства з обмеженою відповідальністю з одним єдиним учасником був не допустимий для інших видів товариств (за винятком акціонерних товариств) — господарських товариств (або торгівельних товариств), різних видів кооперативів та союзів, які мали «ідеальну мету». Адже скорочення кількості учасників до одного в інших товариствах призводило до необхідності ліквідації цих товариств. Що стосується товариств з обмеженою відповідальністю, то така ситуація зумовлена особливим підходом до юридичного та майнового

²¹²Klunzinger E. Grundzüge des Gesellschaftsrechts. Vahlen, 2012. S.248.

відокремлення товариства від їх учасників, у результаті чого ані кількість учасників цих товариств, ані, тим паче, заміна персонального складу не впливають на статус товариства та можливість їх функціонування. Крім того, у юридичній практиці багатьох європейських країн існує принцип, який був започаткований у корпоративному праві Німеччини. Відповідно до нього може з'явитися корпорація без учасників (Keinmanngesellschaft). Наприклад, якщо товариство з обмеженою відповідальністю, яке має одного учасника, залишається без власника (цього учасника), унаслідок його смерті та відсутності спадкоємців, то 100 % частки майна переходить до самого товариства. Цей принцип також отримав назву «ТОВ не помирає» — dieGmbHstirbtnicht²¹³.

Підприємницьке товариство в Німеччині. Як уже зазначалося вище, Європейський суд своїм рішенням закріпив права компанії, які зареєстровані в одній із держав-членів, вести свою підприємницьку діяльність в іншій державі-члені. Це дало можливість національним підприємцям обирати будь-яку корпоративну форму з тих, що існують у країнах Європейського Союзу. Якщо взяти для прикладу Німеччину, то там багато підприємців прийняли рішення замість товариства з обмеженою відповідальністю (GmbH) перейти на англійський аналог (Ltd). Це пояснюють спрощеною системою реєстрації англійських компаній та мінімальними вимогами до розміру статутного капіталу (в Англії мінімальна сума складала — 1 фунт ст., а в Німеччині — 25 тис. євро)²¹⁴.

Реакцією законодавців Німеччини стало проведення найбільш всеосяжної, з часів прийняття Закону про товариства з обмеженою відповідальністю 1982 р., реформи німецьких компаній, які створюються у такій організаційно-правовій формі. Найважливішим завданням реформи було

²¹³Altmeppen H., Roth G. H. Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung (GmbH HG): Kommentar. 4. Aufl. Munchen, 2003. S. 29, 495, 858.

²¹⁴Суханов Е. А. О развитии статуса компаний в некоторых европейских правовых порядках //Вестник гражданского права. 2009. №2. Т. 9. С. 266—272.

сприяння створенню основи для зміцнення міжнародної конкурентоспроможності компаній та перешкоджання зловживанням з боку німецьких товариств з обмеженою відповідальністю.

Так, з 1 листопада 2008 року набрав чинності Закон ФРН про модернізацію Закону про товариства з обмеженою відповідальністю і про боротьбу з недбалістю. Зазначена реформа дала можливість вести бізнес шляхом заснування підприємницької компанії (з обмеженою відповідальністю). Звісно, підприємницькі компанії (з обмеженою відповідальністю) виступили не новою правовою формою — до них застосовуються окремі спеціальні положення Закону ФРН про товариства з обмеженою відповідальністю. Найголовніша відмінність полягає в тому, що теоретично підприємницькі компанії (з обмеженою відповідальністю) можуть бути створені з мінімальним розміром статутного капіталу один євро. Адже відповідно до цього Закону такі товариства можуть мати статутний капітал меншого розміру, ніж 25 000 євро, тобто до 1 євро включно²¹⁵. Згодом серед підприємців навіть з'явилася іронічна назва цієї організаційно-правової форми — «одноєврове ТОВ»²¹⁶.

Підставою для прийняття такого закону стала «конкуренція правопорядків», яка швидко зростала на той час у ЄС, про яку також згадувалося в попередньому підрозділі. Потрібно зазначити, що німецький законодавець не мав на меті докорінно змінити форми юридичних осіб, передусім, з тієї причини, що такі форми упродовж багатьох років змогли довести свою ефективність в економічній сфері. Утім допускалося створення нового різновиду товариства з обмеженою відповідальністю, перевагою якого, насамперед, була відсутність законодавчої вимоги до мінімального розміру статутного капіталу. Водночас класична форма товариства з обмеженою

²¹⁵Das Gesetz zur Modernisierung des GmbH-Rechts und zur Bekämpfung von Missbrauchen, (MoMiG)vom 23. Oktober 2008. Режим доступу:

https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&start=//%255B@attr_id=%27bgbl108s2026.pdf%27%255D#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl108s2026.pdf%27%5D_1517336198600.

²¹⁶Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. С. 78.

відповідальністю не зазнала змін, та вимоги до мінімального статутного капіталу в розмірі 25 000 євро залишилися чинними.

Зазначений Закон у доктрині німецького права називався «Реформа товариства з обмеженою відповідальністю». Він був спрямований на лібералізацію процесу створення товариств з обмеженою відповідальністю, але норми, які стосувалися відповідальності керівників такого товариства та їх учасників, стали жорсткішими. Крім того, в Законі «Про модернізацію законодавства про товариства з обмеженою відповідальністю та боротьбу зі зловживаннями» було передбачено посилення корпоративних обов'язків учасників товариств з обмеженою відповідальністю. Вимога, яка ставилася до таких товариств та дала змогу відрізнити їх від класичної форми товариства з обмеженою відповідальністю, полягала в необхідності зазначати у фірмовому найменуванні «Підприємницьке товариство з обмеженою відповідальністю».

Німецькі підприємці були задоволенні проведеною реформою, адже вона цілком може вважатися компромісом, який зумів зберегти класичну форму товариства з обмеженою відповідальністю, при цьому не створюючи нової організаційно-правової форми товариства. Ще однією фундаментальною особливістю цього Закону стала вимога щодо повної виплати грошових вкладів учасників. Інша особливість такого виду товариств полягає в можливості виплати вкладів тільки в грошовій формі – вклади у вигляді майна заборонені. Також законодавець поклав обов'язок створення резервного фонду в розмірі 25 % прибутку, який отримало товариства за рік. Такий резерв створюється виключно для збільшення статутного капіталу та накопичується, доки статутний капітал не досягне розміру 25 000 євро.

Такий вид товариства, як підприємницьке, в основному був розрахований для невеликого бізнесу, саме тому воно створюється в спрощеному порядку. Хоча для того щоб створити його в такому порядку, законодавцем висуваються

певні вимоги — у товаристві має бути не більше трьох учасників та одного керівника²¹⁷.

Інвестиційне товариство у Швейцарії. Такі форми товариства Швейцарії відомі дуже давно: вони створювалися з метою використання вільних грошових ресурсів, які поєднувалися шляхом вкладів учасників з метою створення інвестиційних фондів. У теперішній час законодавство Швейцарії пропонує бажаючим створити або долучитися до такого фонду певні переваги, а саме: можливість управління та контролю за використанням їх майна шляхом створення та участі в такій формі корпорації, що оформлює використання спільних капіталовкладень. Це знайшло закріплення в Швейцарському федеральному Законі «Про колективне капіталовкладення» від 2006 року. Ним було закладено можливість для створення в договірній формі колективних інвестицій, що виглядало як особлива юридична особа — інвестиційне товариство²¹⁸. Попередником такої юридичної особи стала так звана «Люксембурзька конструкція інвестиційного товариства зі змінним капіталом». Необхідно додати, що саме ця конструкція була взята за основу в Законі «Про колективне капіталовкладення». Прийняття цього закону було зумовлене тим фактом, що досі приблизно 5 тисяч організацій, які управляли колективними внесками капіталів, в основному не підпорядковували свою діяльність нормам швейцарського законодавства. Такі корпорації надавали перевагу використанню люксембурзького права, управління великою частиною швейцарських капітал внесків.

Особливістю таких товариств є те, що розмір їх статутного капіталу та кількість акцій не визначається наперед. Це дає можливість таким товариствам здійснювати постійно емісію своїх акцій, а також змінювати їх наступну реєстрацію в торгівельному реєстрі. Попри це Законом містить вимоги щодо

²¹⁷Марущак Я. С. Нові організаційно-правові форми товариств в Європейському Союзі //Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №3. С. 47.

²¹⁸Bundesgesetz vom 23. Juni 2006 über die kollektiven Kapitalanlagen (Kollektivanlagengesetz, KAG). Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20052154/index.html>.

мінімального статутного капіталу такого товариства, який повинен бути не менше 250 тисяч швейцарських марок.

Ще однією особливістю такого виду товариств є відсутність заздалегідь заявленого статутного капіталу, а також кількості акцій, що не відповідає традиційним вимогам, передбаченим швейцарським законодавством для таких товариств. Необхідно зазначити, що на статус інвестиційних товариств розповсюджуються загальні норми акціонерного законодавства. Капітал таких товариств представлений двома видами акцій, які називаються «підприємницькі акції» та «інвестиційні акції». Вони не мають заздалегідь заявленої номінальної вартості. Крім того, на такі товариства покладається обов'язок у будь-який час прийняти випущені акції за фактичною вартістю. Що не менш важливо: такому товариству забороняється бути володарем своїх акцій, а також випускати нові, що по суті означає право на прийняття нових учасників до товариства.

Отже, уведений Законом поділ акцій на два види означає виникнення нерівноправних акціонерів та наявність розбіжностей між їх корпоративними правами. Підприємницькі акції дають право їх володарям брати участь в управлінні таким товариством, володарі ж інвестиційних акцій позбавлені такого права. Найбільший інтерес представляє те, що, відповідно до Закону «Про колективне капіталовкладення», вартість як «інвестиційних», так і «підприємницьких» акцій однакова²¹⁹.

Необхідно відзначити захист майнових інтересів таких акціонерів, передбачений цим Законом, який виражений у вигляді спеціального договору з депозитним банком. Такий договір покладає на банк низку обов'язків, поміж яких: забезпечувати постійну емісію акцій; проводити облік акцій; проводити оцінку фактичної вартості акцій; фактично тримати майно товариства у вигляді безготівкових грошових коштів; проводити всі розрахунки; проводити розрахунки з акціонерами; проводити постійний фінансовий контроль за

²¹⁹Bundesgesetz vom 23. Juni 2006 über die kollektiven Kapitalanlagen (Kollektivanlagengesetz, KAG). Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20052154/index.html>.

діяльністю виконавчих органів товариства відповідно до закону та статуту товариства; проводити контроль за розподілом та використанням прибутку товариства. Отже, покладання на депозитний банк таких обов'язків унеможливилює проведення будь-яких махінацій з боку правління товариства.

Інвестиційне товариство допускає для своїх учасників можливість виходу з нього в будь-який час, а також дозволяє необмежений прийом до товариства нових учасників. Необхідно зазначити, що Закон «Про колективне капіталовкладення» створив ще один різновид інвестиційних товариств, організаційно-правова форма яких носить назву «закритих колективних капіталовкладень». Його суть полягає в заздалегідь визначеному статутному капіталі, тобто в постійному статутному капіталі. У таких товариствах вихід та прийом учасників відбувається на попередньо визначених умовах²²⁰.

Господарські товариства, або торговельні товариства. Як відомо, ця форма товариств є найпершою формою корпорації. Історично вона несла необмежену відповідальність за зобов'язаннями, які виникали внаслідок їхньої комерційної діяльності. Але необхідно зазначити, що в багатьох країнах сучасної Європи вони не мають повної правосуб'єктності; такі товариства вважаються суб'єктами торговельного права та підлягають включенню до торгових реєстрів, але водночас вони не мають статусу юридичної особи та самостійної правосуб'єктності відповідно до норм цивільного права. Така ситуація стосується як торгових товариств, до яких відносять повні, товариства на вірі та командитні товариства, так і товариств цивільного права, до яких відносять прості товариства та об'єднання, які функціонують на підставі договору про спільну діяльність. Виокремлення перших є характерним для європейських країн, в яких торгове право відокремлено від цивільного права, а других – для країн, де відсутній таких поділ. Варто зазначити, що вперше своє законодавче вираження така форма господарювання набула у Франції —

²²⁰Bundesgesetz vom 23. Juni 2006 über die kollektiven Kapitalanlagen (Kollektivanlagengesetz, KAG). Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20052154/index.html>.

спочатку в Королівському Ордонансі про комерцію 1673 року, а згодом і в Торговому кодексі 1807 року.

Повне товариство здебільшого складається з двох або більше фізичних осіб, які разом утворюють корпорацію для здійснення торгівлі, виробництва або іншої комерційної діяльності. Усі партнери несуть солідарну відповідальність, без обмежень відносно кредиторів товариства. Завдяки необмеженій відповідальності по боргах такого підприємства, воно здебільшого характеризується високою кредитоспроможністю. В європейському правопорядку повне товариство завжди розглядалося як форма для існування малого та середнього бізнесу. Всі учасники повного товариства мають право вести підприємницьку діяльність від імені такого товариства. Ще одним важливим нюансом є те, що така форма підприємства змушує її учасників до виявлення особистої ініціативи, у той час як усвідомлення повної відповідальності за таку ініціативу робить її найбільш ефективною для такого підприємства. Кількість повних товариств у Німеччині перевищує 260 тис²²¹.

Як уже зазначалося, характерною рисою правового статусу учасників таких товариств є особиста їх участь у діяльності товариства та особиста відповідальність за боргами товариства. На підставі цього можна дійти висновку про те, що таке товариство вимагає від учасників довгострокових відносин, які б базувалися на повній довірі задля успішного функціонування товариства. Ще одна особливість полягає в тому, що учасник товариства одночасно є його органом, тому наймані менеджери в таких товариствах ніколи не використовувалися. За таких умов особистість учасника відіграє важливу роль для товариства та в європейському правовому полі переважно має вигляд об'єднання осіб.

Наразі в європейському праві склалася така законодавча ситуація, за якої товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства можуть бути учасниками повних товариств. У такому разі унеможлиблюється право

²²¹Klunzinger E. Grundzüge des Gesellschaftsrechts. Vahlen, 2012. S.63.

таких об'єднань стати товариством з одним учасником, адже в разі скорочення числа учасників такого товариства воно поступово перетвориться у форму приватного підприємства.

Командитні товариства. Виникнення цього виду товариств відбулося в Європі в середині ХХ ст. Командитне товариство виглядало як об'єднання спільної діяльності підприємців та третіх осіб, які вносили вклади в такі товариства. Так, німецьке командитне товариство виникло з повного товариства: частина спадкоємців учасників такого товариства не могли або не хотіли брати участь у підприємницькій діяльності, але водночас хотіли зберегти діяльність товариства. До того ж такі учасники мали на меті нести обмежену відповідальність за зобов'язаннями, що виникали з комерційної діяльності такого товариства. Цим пояснюється той факт, що в німецькій системі права такі товаристварозглядаюлися переважно як різновид повного товариства, яке допускає до участі осіб, що не мають на меті нести повну відповідальність за наслідки діяльності такого товариства. Щодо таких учасників, то слід зазначити, що вони не мають права брати участь в управлінні компанією та прийнятті рішень. Натомість учасники, які беруть на себе повну відповідальність, проводять підприємницьку діяльність у рамках такої компанії, виступаючи як особи, що керують товариством, та представляючи товариство у відносинах з третіми особами. Особливістю є те, що права учасників з обмеженою відповідальністю можуть розширюватися або навпаки звужуватися. Наприклад, такі учасники можуть наділятися правом займатися підприємницькою діяльністю від імені товариства за умови видачі товариством на їх ім'я довіреності, у той час як повним учасникам для проведення такої діяльності довіреність не потрібна.

Ще одним видом таких товариств, який потрібно відзначити, є *акціонерне командитне товариство*, або, як їх ще називають, *командитне товариство на акціях*. Така організаційно-правова форма застосовується в Німеччині, Франції та Італії. Його суть полягає в об'єднанні осіб та об'єднанні капіталів. По суті,

воно має вигляд акціонерного товариства, у якому хоча б один акціонер приймає на себе необмежену відповідальність за боргами такого товариства, в обмін на що отримує право на управління таким товариством. Осіб, які взяли необмежену відповідальність та отримали право управління компанією, може бути декілька. Законодавством дозволяється брати участь у таких товариствах і юридичним особам. Відповідно до законодавства Німеччини, органами такої корпорації є загальні збори та наглядова рада, а функції правління (ради директорів) переходять до акціонера, який узяв на себе необмежену відповідальність. Крім того, рішення загальних зборів потребують обов'язкового погодження такого акціонера²²².

Отже, з огляду на вищевикладене, таке товариство для третіх осіб має вигляд акціонерного товариства, проте внутрішні взаємовідносини між учасниками регулюються подібно до командитних товариств.

Командитні корпорації або корпорації на основі командити. В європейських країнах з'явилася нова організаційно-правова форма товариства, яка допускає максимальну свободу щодо внутрішньої організаційної діяльності та статусу учасників такого товариства. Законодавці та судова практика Західної Європи з урахуванням швидкого розвитку економічної діяльності сприяли виникненню та подальшому існуванню таких юридичних осіб. Ця правова конструкція також виключає особисту майнову відповідальність учасників товариства по боргах, які виникають у зв'язку з діяльністю товариства. Для її створення за основу була взята конструкція командитного товариства, яка ідеально підходила для зазначених вище цілей. На основі командитного товариства з'являється нова форма, яка видозмінює традиційні поняття об'єднання капіталу та об'єднання осіб. Отже, таке об'єднання виглядає як товариство з великою кількістю учасників, які жодним чином не пов'язані один з одним та завдяки цьому ніяк не впливають на діяльність такого

²²²Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. С. 73.

товариства. Фактично, таке командитне товариство виконує економічні функції акціонерного товариства²²³.

Таку форму корпорацій нерідко використовують учасники товариств з обмеженою відповідальністю, які згодом стають комплементарієм (повним учасником) такої командити, через такого учасника вони фактично керують усіма справами товариства, формально перебуваючи у статусі командистів, які зробили внески. Суть такої корпоративної форми полягає у використанні переваг такого товариства (свобода внутрішньої організації, відсутність вимог щодо мінімального розміру статутного капіталу, а головне — податкові пільги) за відсутності повної майнової відповідальності учасників (яка в цьому разі покладається на юридичну особу — товариство з обмеженою відповідальністю). «Публічні» та «масові» командити також нерідко створюються у формі командитних товариств із комплементарієм у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю. У таких випадках вони мають назву «Gesellschaft mit beschränkter Haftung» and «Company, Kommanditgesellschaft», що перекладається як «Товариство з обмеженою відповідальністю з однією особою» та «Компанія, командитне товариство»²²⁴.

У Німеччині як державі-члені ЄС останнім часом з'явилося командитне товариство, комплементаріями якого стають не німецькі товариства з обмеженою відповідальністю, а англійські компанії з обмеженою відповідальністю. Наразі в Німеччині діє близько 5000 таких компаній. Вони поєднують у собі важливі для підприємців переваги англійських компаній, а це — простота заснування та відсутність традиційної для німецького права вимоги про обов'язкову участь найманих працівників в управлінні корпорацією, а також переваги німецьких «напівправосуб'єктних» командитних товариств — податкові пільги, зумовлені відсутністю подвійного податку на дохід компанії

²²³Марущак Я. С. Нові організаційно-правові форми товариств в Європейському Союзі //Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №3. С. 46.

²²⁴Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. С. 98.

та її учасників. Проте, з іншого боку, такі особливості створюють низку проблем, пов'язаних із визначенням їхнього правового статусу²²⁵.

Виробничі кооперативи. Батьківщиною цього виду товариств вважається Англія, де в 1844 році було створено Рочдельське товариство справедливих першопроходців (Rochdale Society of Equitable Pioneers). Кооперативна форма організації почала швидко розповсюджуватися та набирати популярності в тогочасній Європі. У 1851 році в австрійському Клагенфурті була заснована перша каса взаємодопомоги, а в 1856 році в Австрії з'явився перший Союз споживачів заводських робітників, у 1886 році — «Райфайзенська каса», яка стала основою для створення одного з найбільших європейських банків та до цього часу функціонує як кооперативна організація.

У нинішній Європі кооперативи не є тією формою товариств, яка користується великою популярністю серед громадян. Про це свідчить той факт, що в третині держав-членів ЄС відсутнє законодавство, що регулює діяльність кооперативів. В окремих європейських країнах спостерігається як зниження числа кооперативів, так і їх підвищення. Наприклад, в Австрії загальна кількість кооперативів скоротилася з 2500 до 1980 у період з 1980-х років до 2005 року, а кількість учасників «Райфайзенського Союзу» за цей період зменшилась із 2,4 млн. до 1,65 млн. У Швейцарії кількість кооперативів також постійно знижувалася з 14 тис. до 10,7 тис. у період з 1999 до 2014 роки. Утім варто зазначити, що в цій країні така форма корпорації посідає четверте місце серед інших форм товариств. Хоча дві третини банків Швейцарії працюють у формі кооперативів. А ось у Німеччині помітне зростання чисельності кооперативів, особливо у сфері енергозабезпечення; за період з 2009 до 2012 рр. було створено 100 кооперативів. За 2012 рік загальна кількість кооперативів зросла з 820 до 890, а кількість їх учасників перевищувала 3,6 млн. осіб²²⁶.

²²⁵Hohne T. Die LTD. & Co, KG. Gesellschaftsrechtliche und kollisionsrechtliche Aspekte der Beteiligung einer englischen Limited als Komplementarin einer deutschen Kommanditgesellschaft//Beiträge zum Europäischen Wirtschaftsrecht. B. 56 Berlin, 2011. S. 17–19.

²²⁶Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. С. 88.

У західноєвропейському праві кооперативи розглядаються як правосуб'єктне об'єднання осіб з розділеним на паї змінним капіталом. Варто зауважити, що їхню суть становить не об'єднання капіталів, а спільна економічна діяльність учасників, яка задовольняє їхні економічні потреби. Цілі кооперативів неможливо досягти без особистої участі його членів, а в акціонерних товариствах така участь членів є зовсім не обов'язковою. Слід зазначити, що обов'язки учасників кооперативів здебільшого пов'язані з некомерційною складовою діяльності, тобто не потребують певних фінансових або майнових вкладів. Таким чином, значення особистої участі переважає над майновою участю.

Відповідно до ст. 828 швейцарського Закону про зобов'язальне право, кооператив має сприяти певним економічним інтересам своїх учасників шляхом організації їхньої взаємодопомоги та не може мати пряму мету – отримання прибутку та в подальшому його розподіл між членами, що відрізняє кооперативи від господарських товариств²²⁷. Подібне сприяння економічним інтересам членів кооперативу може відбуватися завдяки скороченню їхніх витрат шляхом надання майна або послуг на доволі вигідних умовах. Наприклад, акціонерне товариство, яке володіє магазином або житловим будинком, матиме головною метою отримання прибутку від такої діяльності з подальшим його розподілом між учасниками, тоді як головною метою кооперативу буде надання своїм членам відповідних товарів, тобто житла, за якомога нижчими цінами.

Ураховуючи викладене, створення кооперативу з одним учасником є неможливим та недоцільним. Крім того, можна відзначити певну особливість участі в кооперативах: кількість їх учасників може бути обмежена статутом, а також тим, що до кооперативу можуть бути допущені тільки ті учасники, які

²²⁷Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerischen Zivilgesetzbuches (Fünfter Teil: Obligationenrecht) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/de/classifiedcompilation/19110009/index.html>.

займаються певною діяльністю (наприклад, фермери, що працюють у певному місці).

Ще одна особливість кооперативів, яка відрізняє їх від інших видів корпорацій, — це відсутність членського внеску. Характерним, є те що для кооперативів не існує яких-небудь вимог до статутного капіталу. У законодавстві багатьох європейських країн прямо заборонено установлювати вимоги до статутного капіталу, оскільки це буде перешкоджати постійній зміні складу учасників. З цих положень випливає й те, що в такому виді товариств виключається можливість монополізації.

Відповідно до традицій європейського кооперативного права, учасниками кооперативів є фізичні особи, які володіють рівними правами та обов'язками щодо управління ним, вони володіють одною часткою в майновому фонді та відповідно до цього мають по одному голосу. Саме така норма виключає концентрацію влади в руках однієї особи. На відмінну від акціонерного товариства, у кооперативах виключена можливість «право участі без голосу», що відповідно унеможливорює появу різних категорій учасників (що є цілком звичним для акціонерних товариств).

Як відомо, учасники кооперативів не несуть особистої майнової відповідальності, яка виникає з діяльності такого товариства. Проте така відповідальність передбачається здебільшого статутом певних кооперативів, а в деяких європейських країнах вона закріплюється на законодавчому рівні. Виходячи з викладеного, у західноєвропейському корпоративному праві можна виокремити такі види кооперативів.

Кооператив із необмеженою відповідальністю. Необмежена солідарна відповідальність учасників такого товариства виникає тільки в разі його ліквідації або визнання такого кооперативу банкрутом.

Кооператив з обмеженою відповідальністю. У такому кооперативі відповідальність членів не обмежується розміром належних їм паїв, а також доповнюється аналогічною сумою, якщо більша сума не передбачена статутом

такого кооперативу. Як і в попередньому товаристві, відповідальність для учасників кооперативу настає в разі його ліквідації або визнання такого кооперативу банкрутом.

Кооператив із відповідальністю в розмірі паїв участі. У такому виді кооперативів учасники несуть відповідальність тільки відповідно до розміру паю їх участі в майні кооперативу. Необхідно доповнити, що такий вид дозволяється тільки для споживчих кооперативів.²²⁸ На сучасному етапі розвитку комерційної діяльності в Європі простежується тенденція, відповідно до якої більшість кооперативів об'єднуються в межах різних кооперативних союзів за територіальним принципом. Це стосується як виробничих, так і споживчих кооперативів. Умовно такі союзи можна розділити на дві гілки. Перші — це звичайні кооперативи, участь у яких беруть тільки фізичні особи. Другі — це кооперативи, до складу яких входять юридичні особи. Останні координують діяльність та виконують ревізійний контроль відносно першої гілки.

Отже, поряд з організаційно-правовими формами, які є звичними для національних систем права держав-членів ЄС, в окремих із них з'явилася деякі модифіковані форми вже відомих корпорацій — підприємницьке товариство в Німеччині, інвестиційне товариство у Швейцарії, спрощене акціонерне товариство у Франції. Їхня поява стала наслідком та відповідною реакцією на проблему «конкуренції правопорядків», що виникла в ЄС. Безперечно, «конкуренція правопорядків» є вагомим кроком у корпоративному праві європейських країн, розширяючи корпоративні права учасникам товариств, але така конкуренція призвела до того, що багато підприємців реєстрували свої товариства в одній країні за статусом в іншій країні, що викликало низку економічних питань, наприклад, у сфері оподаткування. Таке питання потребувало швидшого розв'язання, тому реакцією національних правових систем стало створення нових організаційно-правових форм, у яких значно

²²⁸Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. С. 93–94.

спрощувалися вимоги до товариств та надавалися більш лояльні засади, за якими створювалися товариства. Так, майже в усіх видах товариств, створених відповідно до національних законодавств, значно зменшувалися вимоги до статутного капіталу, перетворюючи суми в більш доступні для звичайних людей, які мали на меті створювати свої підприємства. Ще одним позитивним аспектом є те що законодавці приділяли значну увагу захисту корпоративних прав та інтересів учасників товариств, як наприклад, в інвестиційному товаристві Швейцарії. Ці всі реформи з упевненістю можна вважати успіхом європейських законодавців у сфері корпоративного права. Вони сприяли зацікавленню осіб у веденні підприємницької діяльності з мінімальними ризиками для їхніх прав та захисту майна.

Говорячи про регулювання корпоративних прав та обов'язків учасників юридичних осіб корпоративного типу, створюваних у державах-членах ЄС, слід зазначити таке. Вони є предметом гармонізації законодавства ЄС у сфері права компаній лише тією мірою, наскільки це було необхідним для забезпечення еквівалентного ступеню захисту інтересів товариств у межах Співтовариства задля створення сприятливого середовища для укладання транскордонних угод та ефективного функціонування внутрішнього ринку. Переважно йдеться про окремі права учасників певних організаційно-правових форм, а саме права на інформацію, у тому числі права на одержання документів у зв'язку з діяльністю компанії, та права на участь в управлінні лістингових компаній, акції яких допускаються до торгівлі на регульованому ринку.

Так, Директивою Європейського парламенту та Ради 2007/36/ЄС від 11 червня 2007 року було передбачено гармонізацію окремих прав акціонерів у лістингових компаніях (аналог вітчизняних публічних акціонерних товариств) з метою забезпечення можливості транскордонного голосування акціонерами. Зокрема, у цій Директиві акцентовано увагу на таких корпоративних правах акціонерів, як право на інформацію та право на голосування, а також їх здійснення. Положення Директиви спрямовані на усунення наявних перешкод,

які ускладнюють доступ акціонерів-нерезидентів до інформації про загальні збори, а також використання права голосу без фізичної присутності на загальних зборах, у тому числі ймовірних перешкод у реалізації цих прав акціонерами-резидентами, які не відвідують або не можуть бути присутніми на загальних зборах. Зокрема, Директива містить положення щодо голосування за довіреністю; участі в загальних зборах за допомогою засобів електронного зв'язку; порядку призначення й повідомлення про довірену особу; голосування за допомогою засобів поштового зв'язку; права ставити питання щодо пунктів порядку денного й отримувати на них відповіді від компанії; права вносити питання до порядку денного загальних зборів та подавати проекти резолюцій.

Директива 2004/109/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 грудня 2004 року про гармонізацію вимог до прозорості щодо інформації про емітентів, чиї цінні папери допускаються до торгівлі на регульованому ринку, також стосується прав акціонерів лістингових компаній на інформацію, передбачаючи обов'язок емітентів надавати певну інформацію та документи, пов'язані із загальними зборами.

Директива 2011/35/ЄС про злиття публічних компаній з обмеженою відповідальністю та Шоста Директива 82/891/ЄЕС про поділ публічних компаній з обмеженою відповідальністю, доповнена 2007/63/ЄС і 2009/109/ЄС, так само стосується акціонерних товариств, проте ними передбачено, що держави-члени можуть на власний розсуд поширити дію відповідних положень і на приватні компанії з обмеженою відповідальністю (аналог наших товариств з обмеженою відповідальністю). Як зазначалося вище, названі директиви втратили чинність у зв'язку з масштабною кодифікацією та прийняттям Директиви 2017/1132/ЄС.

Зокрема, Директива 2011/35/ЄС містила положення щодо такого корпоративного права акціонера, як право на інформацію, у випадку проведення злиття, а саме: право перевірити за юридичною адресою товариства щонайменше за один місяць до дати, установленної для проведення загальних

зборів, на яких затверджуватимуться попередні умови злиття, щонайменше з такими документами: попередніми умовами злиття; звітами адміністративних або управлінських органів товариств, що зливаються (якщо такі застосовуються); річною фінансовою звітністю та щорічними звітами товариств, що зливаються, за три попередні фінансові роки; бухгалтерською звітністю (якщо така застосовується). Кожен акціонер наділяється правом отримати на вимогу та безкоштовно повну чи, відповідно до прохання, часткову копію зазначених документів, за винятком наявності в компанії веб-сайту з розміщенням такої інформації. Такі копії можуть надаватись електронною поштою, якщо акціонер дав згоду на використання товариством електронних засобів передачі інформації. Директива також передбачала право міноритарних акціонерів продати свої акції перед злиттям за ту ціну, яка відповідає вартості їхніх акцій.

Шоста Директива 82/891/ЄЕС містила аналогічні положення про права акціонерів у разі поділу акціонерного товариства.

Наведені положення Директив в частині регулювання окремих корпоративних прав, перш за все, спрямовані на захист інтересів акціонерів. Викладене свідчить також про те, що переважна більшість корпоративних прав та обов'язків учасників національних організаційно-правових форм регулюється відповідно до норм внутрішнього права держав-членів ЄС та внутрішніх документів самих корпорацій.

2.3. Наднаціональні організаційно-правові форми корпорацій у ЄС.

Корпоративні права та обов'язки їх учасників

Однією з провідних цілей, яка ставилася Співтовариством як у сфері економічної діяльності, так і у сфері регулювання права компаній, було створення законодавчого підґрунтя, яке б дозволило ефективно регулювати створення та діяльність нової форми юридичної особи — Європейської

юридичної особи. Зазначене мало на меті підпорядкувати такі юридичні особи єдиному законодавству, яке б діяло на території всіх держав-членів.

Перші кроки у напрямку створення такої юридичної особи були зроблені в 1965 році, коли Комісія ЄС скликала групу експертів з розробки необхідних документів. Уже в 1967 році ними був розроблений та запропонований Статут Європейської компанії (надалі – Статут ЄК). Однак положення щодо правового регулювання груп компаній, а також участі працівників в управлінні компанією викликали спори серед держав-членів ЄС, у зв'язку з чим проект так і не був прийнятий. Відповідно до переліку, наданого в 1985 році Комісією в Білій Книзі щодо завершення формування внутрішнього ринку, Статут європейської компанії визначався одним з інструментів, який мав бути прийнятий Європейською Радою до 1992 року. У 1989 році новий проект Регламенту про Статут ЄК, а також проект Директиви Ради ЄС про участь працівників в управлінні компанією, який мав доповнювати Регламент, також не знайшли підтримки та були відхилені²²⁹.

У 1996 році було сформовано нову групу експертів, проте процес розробки, обговорення, пошуку компромісів та узгодження протиріч між окремими державами-членами затягнувся на довгі роки. Врешті-решт, 8 жовтня 2001 року було прийнято Регламент, яким затверджено Статут Європейської компанії²³⁰, а також Директиву про участь працівників в управлінні компанією²³¹.

Що стосується порядку утворення, діяльності та ліквідації Європейської компанії, то вони регулюються Регламентом, а у визначених випадках – засновницькими документами компанії. Положення, які стосуються таких компаній, також містяться в національних законодавствах держав-членів. До

²²⁹JOCE.1970.№124.P.1.

²³⁰Council Regulation (EC) No 2157/2001 of 8 October 2001 on the Statute for a European company (SE) //JO. L 294 du 10.11.2001. P. 1–21. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001R2157>.

²³¹Council Directive 2001/86/EC of 8 October 2001 supplementing the Statute for a European company with regard to the involvement of employees //JO. L 294 du 10.11.2001. P. 22–32. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0086>.

цієї групи нормативно-правових актів звертаються у випадку, коли питання, що виникло, не врегульоване в установчих документах. Підлягають застосуванню положення законодавства тієї країни, у якій компанія зареєстрована та має головний офіс. У таких випадках застосовуються ті національні положення, які призначені для регулювання діяльності акціонерних товариств, що пропонують свої цінні папери до вільного обігу та операцій із цінними паперами, якщо Європейська компанія створюється шляхом публічного розміщення цінних паперів, а також до Європейської компанії, які мають намір використовувати такі фінансові інструменти. Пояснюється це тим, що саме організаційно-правова форма такого акціонерного товариства найбільше відповідає потребам товариства, яке здійснює свою діяльність у масштабах Спільноти.

Відповідно до положень Регламенту Європейська компанія може бути утворена компаніями або філіями, зареєстрованими на території однієї з держав-членів ЄС, центральне управління й основна підприємницька діяльність яких перебувають на території ЄС. Однак у законодавстві держави-члена може бути передбачена можливість заснування європейської компанії компанією або фірмою, центральне управління якої перебуває за межами ЄС, але такою, що має на території Союзу вторинну установу, яка мусить підтверджувати тривалий зв'язок компанії з державою-членом²³².

Відповідно до Статуту Європейської компанії, остання створюється у формі акціонерного товариства одним із таких способів:

1) шляхом злиття акціонерних товариств, принаймні дві з яких засновані і функціонують на підставі права різних держав-членів ЄС;

2) шляхом заснування холдингової Європейської компанії акціонерними товариствами або товариствами з обмеженою відповідальністю. При цьому центральне управління принаймні двох із них повинне перебувати на території різних держав-членів або дочірнє підприємство чи філія одного з них повинні бути розташовані протягом не менше двох років на території держави-члена

²³² Право Європейського Союзу. Особлива частина/за ред. Аракеляна М. Р., Вишнякова О. К. 2009. С.106.

іншої, ніж та, де розташований головний офіс, і регулюватися її законодавством.

3) шляхом створення спільного дочірнього підприємства компаніями або фірмами в межах ст. 54 ДФЄС з урахуванням вимог територіальної належності, перелічених у попередньому пункті;

4) шляхом перетворення на Європейську компанію акціонерних товариств, зареєстрованих на території однієї з держав-членів, що мають філію протягом не менш двох років на території держави-члена іншої, ніж та, де розташовані їхні головні офіси;

5) шляхом відкриття філії або дочірньої компанії самою Європейською компанією²³³.

У Директиві про участь працівників в управлінні компанією зазначено, що при створенні Європейської компанії, в її засновницьких документах обов'язково повинен бути пункт щодо участі працівників в управлінні такою компанією.

Найменування Європейської компанії має супроводжуватися аббревіатурою «SE». Остання може використовуватися лише в найменуванні Європейської компанії. Капітал такої компанії має визначатися в євро. Підписний капітал щонайменше повинен складати 120000 євро. Разом з тим, якщо законодавством держави-члена вимагається більший розмір підписного капіталу для товариств, які здійснюють певні види діяльності, то воно застосовується до Європейських компаній, які мають зареєстроване розташування в такій державі-члені.

Капітал Європейської компанії поділяється на акції. Акціонери несуть ризик збитків у зв'язку з діяльністю компанії лише в межах суми акцій, на яку він підписався. При цьому Регламент визначає правові наслідки угод, укладених засновниками від імені компанії на стадії її заснування, які в

²³³Council Regulation (EC) No 2157/2001 of 8 October 2001 on the Statute for a European company (SE) //JO. L 294 du 10.11.2001. P. 1–21. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001R2157>.

подальшому не набули схвалення. Зокрема, встановлено правило, згідно з яким, якщо компанія не бере на себе зобов'язань, що виникли внаслідок таких дій, то фізичні особи, товариства, фірми та інші юридичні особи, які вчиняли такі дії, несуть солідарну необмежену відповідальність за такими зобов'язаннями в разі відсутності домовленості про протилежне.

Водночас Регламент дозволяє обрати одну з двох моделей управління для Європейської компанії — дворівневу (утворення виконавчого та наглядового органів) або однорівневу систему (утворення єдиного органу управління).

Що стосується корпоративних прав та обов'язків акціонерів такої компанії, то в Регламенті приділено увагу регулюванню лише окремих правомочностей права участі в управлінні. Зокрема, передбачено, що один або більше акціонерів, які разом володіють не менше 10 % підписного капіталу Європейської компанії, можуть вимагати від компанії скликання загальних зборів із визначеним порядком денним. Утім статутами або національним правом може бути передбачений менший відсоток задля можливості реалізації цього права, за тих же умов, що застосовуються до акціонерних товариств. Вимога про скликання загальних зборів повинна містити питання, які підлягають включенню до порядку денного. Якщо після подання такої вимоги загальні збори не відбулися у відповідний час та, у будь-якому разі, протягом двох місяців, уповноважений судовий або адміністративний орган відповідної юрисдикції, у якій Європейська компанія має своє зареєстроване місцезнаходження, може постановити, що загальні збори мають бути скликані у встановлений строк, або уповноважити на їх скликання акціонерів, які вимагали цього, або їх представників. Проте національним законодавством може бути передбачено право акціонерів самотійно скликати загальні збори в такому разі. Крім того, один або більше акціонерів, які разом володіють не менше 10 % підписного капіталу Європейської компанії, наділені правом вимоги щодо включення до порядку денного загальних зборів одного або більше додаткових питань.

Слід зазначити, що за сферою регулювання Регламенту залишилися питання, пов'язані з оподаткуванням та процедурою банкрутства, інтелектуальною власністю та конкуренцією, – до них застосовуються норми національного права та норми права ЄС.

Ще одним кроком ЄС на шляху до створення наднаціональної корпорації стало прийняття 25 липня 1985 року Регламенту, яким було затверджено статут Європейського об'єднання за економічними інтересами (далі – Регламент ЄОЕІ)²³⁴, який набрав чинності 1 липня 1989 року. Така форма товариств є найбільш придатною для функціонування малих та середніх підприємств, має на меті не одержання прибутку, а сприяння та розвиток економічної діяльності його учасників, покращення її результатів. Таким чином, діяльність Європейського об'єднання за економічними інтересами має бути пов'язана з основною діяльністю його учасників, але не повинна її підміняти. Як і в попередньому нормативному акті, до участі в таких об'єднаннях допускаються товариства у сенсі ст. 54 ДФЄС, а також інші юридичні особи приватного або публічного права, створені відповідно до законодавства держави-члена. До них також додаються фізичні особи, які здійснюють підприємницьку або іншу діяльність у сфері надання послуг на території ЄС. Таке об'єднання має складатися щонайменше з двох учасників. Учасники Європейського об'єднання за економічними інтересами несуть необмежену солідарну відповідальність за зобов'язаннями такого об'єднання. У разі дострокового виходу учасника компанія несе протягом п'яти років після його виходу необмежену та солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли в період його участі²³⁵, що є характерним для учасників повних товариств.

Питання надання правосуб'єктності такому об'єднанню залишається на розсуд національного законодавства, незважаючи на те, що воно має ознаки, притаманні юридичним особам. Зокрема, об'єднання може самостійно

²³⁴Council Regulation (EEC) No 2137/85 on the European Economic Interest Grouping (EEIG) //JO L 199 du 31.7.1985, р. 1–9. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31985R2137&from=FR>.

²³⁵Там само.

виступати в торгівельному обігу; бути позивачем та відповідачем у суді. Необхідно зазначити, що більшість держав-членів визнають таке об'єднання як юридичну особу, виняток становлять Італія та Німеччина²³⁶.

Слід зазначити, що така організаційно-правова форма має низку особливих рис порівняно з іншими наднаціональними юридичними особами ЄС та містить у собі низку ознак, характерних для повних товариств і деяких кооперативних форм організацій. Так, як уже зазначалося, метою об'єднання є не отримання прибутку, а сприяння або розвиток економічної діяльності його учасників та поліпшення або підвищення результатів такої діяльності. При цьому визначено, що діяльність об'єднання має бути пов'язана з економічною діяльністю його учасників та носити лише додатковий характер відносно неї. За цими ознаками такі об'єднання нагадують вітчизняні обслуговуючі кооперативи, метою створення яких так само є сприяння власній діяльності кожного з учасників кооперативу. За характером відповідальності учасників Європейське об'єднання за економічними інтересами нагадує повне товариство.

Аналогічним чином, як і в Європейській компанії, розв'язано питання про відповідальність учасників об'єднання за правочинами, укладеними до моменту реєстрації та в подальшому не схваленими об'єднанням.

Виходячи з положень Регламенту ЄОЕІ до осіб, які мають на меті створити Європейське об'єднання за економічними інтересами, висувається низка вимог. Зокрема, такі особи повинні укласти договір, у якому зазначається мета створення такого товариства та визначається частка кожного учасника, відповідно до якої в подальшому буде розподілятися прибуток від діяльності такого виду об'єднання між його учасниками. Крім того, вимагається реєстрація такого об'єднання в торгівельному реєстрі держави-члена ЄС, із зазначенням юридичної адреси такого об'єднання та виконанням інших вимог, які висуваються до заснування таких компаній європейським та національним законодавством. Так, у деяких країнах-членах існує вимога про опублікування

²³⁶ Europeen Corporate Law.Kluwer, 1994. P. 136-137.

інформації про створення Європейського об'єднання за економічними інтересами у спеціалізованих вісниках.

На відміну від Європейської компанії, Регламент ЄОЕІ більш детально регулює корпоративні права та обов'язки учасників такого об'єднання. За своїм змістом вони багато в чому нагадують права та обов'язки учасників повних товариств.

Зокрема, відповідно до ст. 16 Регламенту ЄОЕІ, органами об'єднання є учасники, які діють колегіально, а також керівник (або керівники). Договором про створення об'єднання можуть бути передбачені інші органи – у такому разі договором повинні визначатися їхні повноваження. Задля досягнення завдань об'єднання його учасники, які діють як орган, можуть ухвалювати будь-яке рішення. Управління об'єднанням здійснюється однією або кількома фізичними особами, призначеними договором про створення об'єднання або рішенням учасників.

Кожен учасник об'єднання наділяється одним голосом. Проте договором про створення об'єднання може бути передбачено надання більше одного голосу окремим учасникам, за умови, що жоден з учасників не матиме більшості голосів. Регламент ЄОЕІ містить перелік питань, рішення за якими має бути прийняте одностайно всіма учасниками, а саме: щодо зміни завдань об'єднання, кількості голосів, що надається кожному з учасників, умов ухвалення рішень, розміру внесків кожного учасника або певних учасників, інших обов'язків учасників об'єднання; подовження строку, зазначеного в договорі, на який було створене об'єднання; внесення інших змін до договору про створення об'єднання, якщо інше не передбачене договором про створення об'єднання. У договорі можуть міститися умови щодо кворуму або більшості, відповідно до яких повинні ухвалюватися рішення.

Крім того, учасники об'єднання наділяються такими корпоративними правами:

право на отримання частини прибутку від діяльності об'єднання (ст. 21)

право отримувати від керівника чи керівників інформацію щодо діяльності об'єднання та вивчати ділову, бухгалтерську документацію об'єднання (ст. 18);

право відступати свою участь в об'єднанні або її частку іншому учаснику або третій особі (таке відступлення потребує одностайного його затвердження іншими учасниками) (ст. 22);

право передати участь в об'єднанні в заставу (тільки після одностайного затвердження його дій іншими учасниками, якщо в договорі створення об'єднання не передбачене інше). Примітно те, що відповідно до Регламенту, застапоутримувач не може в будь-який час стати учасником об'єднання на цій підставі (ст. 22);

право вийти з об'єднання з дотриманням умов, визначених договором про створення об'єднання, або за відсутності таких умов — за одностайним рішенням інших учасників об'єднання. Будь-який учасник об'єднання може вийти з об'єднання за наявності інших переконливих та справедливих підстав (ст. 27)²³⁷.

Серед закріплених корпоративних обов'язків учасників об'єднання можна визначити такі:

виконувати зобов'язання, які витікають з участі, у тому числі щодо сплати додаткових внесків;

нести відповідальність, за борги та інші зобов'язання об'єднання, включаючи ті, які виникли з діяльності об'єднання до його вступу. Однак шляхом застереження в договорі учасник може бути звільнений від такої відповідальності.

За грубе порушення своїх зобов'язань учасник об'єднання може бути виключений з нього. Таке виключення може мати місце тільки за рішенням

²³⁷Council Regulation (EEC) No 2137/85 on the European Economic Interest Grouping (EEIG) //JO L 199 du 31.7.1985, р. 1–9. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31985R2137&from=FR>.

суду, до якого більшістю інших учасників об'єднання було подано спільний позов, якщо інше не передбачене договором про створення об'єднання.

Що стосується питання оподаткування, то тут необхідно визнати успіх Європейського законодавства, якому вдалося уникнути проблеми так званого «подвійного оподаткування». У такому об'єднанні податки сплачуються його учасниками відповідно до частки прибутку, яку вони отримують від діяльності такого об'єднання, згідно із законодавством держави-члена, у якій зареєстроване таке об'єднання.

Питання, пов'язані з припиненням діяльності Європейського об'єднання за економічними інтересами, розв'язуються в Регламенті ЄОЕІ відповідно до стандартних норм, які існують в усіх законодавствах країн-членів. Зокрема, воно може бути припинене на підставі рішення суду, за взаємною домовленістю учасників такого об'єднання, у зв'язку із закінченням певного строку з моменту його реєстрації та після досягнення об'єднанням мети, заради якої воно створювалося.

Ще одним кроком законодавця ЄС зі створення наднаціональних юридичних осіб стало прийняття 22 липня 2003 року Регламенту 1435/2003/ЄС «Про статут Європейського кооперативного товариства»²³⁸, що набрав чинності 18 серпня 2006 року, та Директива 2003/73/ЄС, яка його доповнює, про участь працівників у його управлінні. Зазначена організаційно-правова форма покликана сприяти розвитку транскордонної діяльності кооперативів, яка здійснюється шляхом співробітництва або злиття вже існуючих кооперативів із різних держав-членів, шляхом перетворення національного кооперативу на нову організаційно-правову форму або створення нових кооперативних товариств у масштабах Співтовариства²³⁹.

²³⁸Council Regulation (EC) No 1435/2003 of 22 July 2003 on the Statute for a European Cooperative Society (SCE) //JO L 207 du 18.8.2003, p. 1–24. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003R1435>.

²³⁹ Council Directive 2003/72/EC of 22 July 2003 supplementing the Statute for a European Cooperative Society with regard to the involvement of employees //OJ. – 2003. – L 207. – P. 25-36. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0072>.

Отже, зазначені нормативні документи дозволяють створювати такі кооперативи як фізичним особам – резидентам різних держав-членів, так і юридичним особам, заснованим відповідно до права різних держав-членів. Відповідно до них, підписний пайовий капітал Європейського кооперативного товариства повинен становити не менше 30 000 євро. Цим товариствам надається право проводити свою діяльність на всій території Європейського Союзу. Вони наділяються правоздатністю юридичної особи.

Необхідно зазначити, що функціонування Європейських кооперативних товариств, як і національних кооперативів, ґрунтується на особливих принципах. Суть останніх полягає в пріоритеті особистої участі членів кооперативу в його діяльності, що зумовлює наявність відповідних вимог щодо членства, умов прийому, виходу з кооперативу на свій розсуд, а також виключення за рішенням загальних зборів членів кооперативу. Крім того, його члени наділяються рівними правами щодо участі в управлінні кооперативом та ухваленні рішень за принципом «один член – один голос», хоча можливі певні відступи від цього правила відповідно до норм права держав-членів. Діяльність Європейського кооперативного товариства полягає в спільній трудовій діяльності його учасників, у зв'язку з чим об'єднання майна має другорядне значення, на відмінну від Європейської компанії. Цим зумовлено й те, що розподіл прибутку в такому товаристві відбувається відповідно до трудової діяльності учасника кооперативу, а не за розміром внеску учасника. Як і для будь-якої кооперативної форми організації, характерним є залучення до діяльності такого товариства його членів, які одночасно є й працівниками, і клієнтами або постачальниками.

Утім варто зазначити, що в діяльності кооперативів також допускається участь інвесторів, але тільки шляхом майнових внесків. Однак існує обмеження: кількість таких членів-інвесторів не може перевищувати кількості звичайних учасників кооперативу. Регулювання цього питання Статут Європейського кооперативного товариства відніс на розсуд національного

законодавства країн-членів. У багатьох країн-членах допуск інвесторів, обмежується здебільшого 25 % від числа звичайних членів кооперативу.

Аналізуючи положення Регламенту 1435/2003/ЄС в частині регулювання корпоративних прав членів Європейського кооперативного товариства, можна відзначити певні особливості. Так, допускається можливість випуску паїв різних класів, у зв'язку з чим права на отримання прибутку можуть різнитися залежно від класу паю. Члени кооперативного товариства мають право продати або в інший спосіб передати належний їм пай іншому члену кооперативу або третій особі відповідно до вимог статуту та за згодою загальних зборів або органу управління чи виконавчого органу.

Регламент містить також положення, спрямовані на захист корпоративних прав міноритарних членів. Зокрема, передбачено право такого члена заявити про свій вихід з кооперативу упродовж двох місяців після прийняття загальними зборами одного з таких рішень (якщо член кооперативу голосував проти), а саме: уведення нових обов'язків щодо платежів або інших послуг; істотного розширення наявних корпоративних обов'язків; збільшення строку повідомлення про вихід з кооперативу на строк більший, ніж п'ять років. Крім того, передбачено право міноритаріїв вимагати скликання загальних зборів з визначеним порядком денним. Таку вимогу може бути висунуто членами Європейського кооперативного товариства у кількості більше, ніж 5000, або членами, які в сукупності володіють 10% від загальної кількості голосів, проте статутом зазначені показники можуть бути зменшені. Разом з тим, за тих самих умов зазначена категорія членів кооперативу наділяється правом вимагати доповнення порядку денного одним чи більше додатковими питаннями.

Поміж інших, визначених Регламентом корпоративних прав членів Європейського кооперативного товариства, – право на виплату паїв на умовах,

визначених статтями 3(4) та 16²⁴⁰, у випадках припинення членства (у зв'язку з виходом, виключенням, смертю фізичної особи-члена, банкрутством, ліквідацією юридичної особи-члена тощо). У такому разі на користь члена кооперативу підлягає сплата частки підписного капіталу, пропорційно зменшеної до будь-яких збитків, які покриваються за рахунок капіталу товариства. Серед інших майнових корпоративних прав членів Європейського кооперативного товариства зазначається також право на отримання дивідендів пропорційно до обсягів їхньої торгівлі з кооперативом або послуг, які вони надали кооперативу.

Окрім права на участь в управлінні, до немайнових корпоративних прав членів Європейського кооперативного товариства належить також право на інформацію, яке полягає в отриманні від органу управління чи виконавчого органу інформації щодо справ товариства на вимогу члена, а також у праві на ознайомлення з балансом та звітною документацією.

²⁴⁰Там само.

РОЗДІЛ 3.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

3.1. Процес адаптації вітчизняного корпоративного законодавства до норм законодавства ЄС у сфері права компаній

Сам по собі процес зближення вітчизняного законодавства із законодавством Європейського Союзу відбувся набагато раніше, ніж було підписано Угоду про асоціацію між Європейським Союзом та Україною у 2014 році.

26 січня 2010 року відбулася зустріч Спільного комітету, на якій було визначено та схвалено Перелік пріоритетів Порядку денного асоціації Україна — ЄС на 2010 рік²⁴¹. Крім того, було зроблено Доповідь про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка відбулася в кінці 2012 року²⁴².

Останнім документом, у якому йшлося про адаптацію українського законодавства до положень норм права Європейського союзу, як у сфері корпоративного права, так і в інших галузях права, стала Угода про Асоціацію між Європейським Союзом та Україною, що була ратифікована Верховною Радою України 16 вересня 2014 року.

На зазначеному етапі існує проблема невідповідності вимог у правовому регулюванні діяльності компаній в Україні і Європейському співтоваристві. У майбутньому вітчизняні компанії почнуть активно входити у внутрішній ринок

²⁴¹Спільний Комітет на рівні старших посадових осіб Порядку денного асоціації Україна–ЄС. Перелік пріоритетів Порядку денного асоціації Україна – ЄС на 2010 рік. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=243282301&cat_id=223345338&ctime=1266420479150.

²⁴²Доповідь про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/document/246089185/Dopovid-2012.doc>.

Європейського Союзу²⁴³. Це означає, що їхня діяльність буде регулюватися нормами корпоративного права Співтовариства. Як зазначив А. П. Єфіменко, гармонізація корпоративного права України з правом компаній ЄС закладає в нашій країні всі необхідні засади для виникнення правового середовища, що наразі існує в країнах-членах Європейського Союзу²⁴⁴.

Як убачається, процес гармонізації відкриває значний спектр можливостей для вітчизняних як великих, так і середніх підприємців. Він дає змогу також залучати підприємства з Європейського Союзу на внутрішній ринок, що зумовлює появу нових робочих місць та залучення іноземних інвестицій до вітчизняної економіки. Сама по собі гармонізація ставить перед собою мету: створення такого середовища, яке було б спроможне регулювати за допомогою уніфікації правовідносини між усіма учасниками як України, так і ЄС. Це означає, що з часом будуть зводитися до мінімуму існуючі відмінності в нашому законодавстві, які регулюють корпоративні правовідносини у цій сфері.

Отже, виникає необхідність провести аналіз кожного з вищезазначених нормативно-правових актів та визначити їх вплив на формування сучасного корпоративного права, а також розглянути позитивні та негативні аспекти цього процесу.

Звертаючись до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами членами» від 14 червня 1994 року, слід відзначити дуже «розмитий» характер цього документу. До його переваг можна віднести визначення прав компанії, дещо подібних до прав, які діють у Європейському Співтоваристві. Глава 2 цієї Угоди визначала умови, що

²⁴³Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. №1678-VII //Відомості Верховної Ради України. 2014. №40. Ст. 2021.

²⁴⁴Єфіменко А. П. Проблеми гармонізації вітчизняного законодавства та законодавства Європейського Союзу у сфері регулювання діяльності компаній.

[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://corpravo.com/biblioteka/statti/jefimenko-a.p.-problemigarmonizacijivitchiznanogo-zakonodavstva-ta-zakonodavstva-jevropejskogo-sojuzu-u-sferi-reguluvanna-dijalnosti-kompanij>.

впливають на створення та діяльність компаній. Недоліки укладеної Угоди були влучно окреслені В. Муравйовим та Н. Мушак, а саме те, що Угода не містила ні зобов'язань щодо адаптації законодавства України до права ЄС, ні строків виконання її положень, ні механізмів нагляду за виконанням Угоди збоку компетентних органів України та ЄС. Положення Угоди про партнерство і співробітництво належать до категорії так званого м'якого права, тобто окреслюють переважно наміри, а не чіткі зобов'язання сторін²⁴⁵.

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» не призвів до очікуваних успіхів. Головним його недоліком, який унеможлиблював сам процес наближення законодавства до норм права Європейського Союзу, була передчасність його прийняття. У цьому Законі визначалися підходи, які повинні були наблизити вітчизняну правову систему до Європейської. Але подібні нормативно-правові акти використовувалися країнами, що пройшли етап асоціації, тобто провели роботу, пов'язану з підготовкою нормативно-правової бази для набуття членства в Європейському Співтоваристві та отримання статусу повноправного члена. З огляду на те, що Україна на час ухвалення Закону цієї стадії не пройшла, його прийняття було недоцільним та не відповідало тогочасним відносинам, які існували між Україною та Європейським Союзом.

Разом з цим, не можна не відзначити й певні позитивні моменти цієї Програми. Зокрема, було сформовано стратегічне бачення, інституційний механізм та нормативно-правову базу адаптації українського законодавства до права ЄС²⁴⁶.

Відповідно до загальних положень затвердженої Програми, адаптацію законодавства України до законодавства ЄС визначено як пріоритетну

²⁴⁵Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС /В. Муравйов, Н. Мушак //Віче. 2013. №8. С. 12–18.

²⁴⁶Мармазов В., Друзенко Г. Адаптація законодавства України до *acquis* Європейського Союзу: підсумки п'ятирічного шляху [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/1702>.

компоненту процесу інтеграції України до ЄС. Метою адаптації є досягнення відповідності правової системи України *acquiscommunitaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, що мають намір вступити до нього²⁴⁷. Водночас у розділі II Програми представлено визначення терміну «адаптація законодавства» як процесу приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquiscommunitaire*. Під останнім розуміється правова система ЄС, яка включає в себе акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ²⁴⁸. Ураховуючи більш широке значення терміну «*acquiscommunitaire*» у порівнянні з поняттям «законодавство ЄС», обґрунтованою видається висловлена в юридичній доктрині позиція про доцільність ведення мови про адаптацію законодавства України саме до права ЄС²⁴⁹.

На проведеній 26 січня 2010 року зустрічі Спільного комітету з метою імплементації Порядку денного асоціації Україна – ЄС у сфері корпоративного права було визначено такі напрямки:

поліпшення функціонування корпоративного законодавства шляхом постійного перегляду існуючих норм, модернізації норм та забезпечення їх кращого застосування, зокрема, застосування законодавства про акціонерний капітал компаній;

спрощення правил та процедур з реєстрації юридичних осіб, у тому числі юридичних та фізичних осіб, а також фізичних осіб, що є суб'єктами підприємницької діяльності, поліпшення процедур започаткування та ліквідації підприємницької діяльності;

²⁴⁷Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. №1629-IV //Офіційний вісник України. 2004. №15. Ст. 1028.

²⁴⁸Там само.

²⁴⁹Гарагонич О. В. Адаптація корпоративного законодавства України до права ЄС //Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2015. №2. С. 55.

подальший розвиток політики корпоративного управління та сприяння в її узгодженні з Кодексом корпоративного управління, як того вимагають міжнародні стандарти, а також поступове наближення до норм та рекомендацій ЄС у цій сфері;

запровадження відповідних міжнародних стандартів аудиту на національному рівні;

запровадження застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку всіма компаніями, внесеними до реєстру, на національному рівні шляхом запровадження відповідного механізму²⁵⁰.

У доповіді Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу за 2013 рік указувалося на необхідність подальшого опрацювання законопроектів, розроблених з урахуванням Директив ЄС, спрямованих на узгодження гарантій, яких вимагають держави-члени від товариств з метою захисту інтересів учасників і третіх осіб, створення акціонерних товариств, збереження та зміну капіталу, забезпечення рівності застосування таких гарантій²⁵¹.

Наступним етапом євроінтеграційного процесу за участю України стала ратифікація 16 вересня 2014 року Угоди про асоціацію. Основним завданням такого документа є визначення основних шляхів поступової адаптації чинного законодавства України як корпоративного права, так і інших галузей права, до норм європейського права, що застосовується в державах-членах Європейського Союзу.

Звертаючись до етимології слова «асоціація», слід зазначити, що воно походить від латинського слова «associatio» («з'єднання») та означає

²⁵⁰Спільний Комітет на рівні старших посадових осіб Порядку денного асоціації Україна–ЄС. Перелік пріоритетів Порядку денного асоціації Україна – ЄС на 2010 рік. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=243282301&cat_id=223345338&ctime=1266420479150.

²⁵¹Гарагонич О. В. Адаптація корпоративного законодавства України до права ЄС //Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2015. №2. С. 55.

організоване для досягнення узгодженої мети об'єднання, союз людей, груп, класів тощо²⁵².

У правовій доктрині під асоціацією суб'єктів міжнародного права розуміють виражений певним чином сталий зв'язок між ними. У міжнародному праві найчастіше асоціаціями іменують об'єднання однієї чи кількох держав (або залежних країн і територій) з міжнародними організаціями та групами держав. Такі асоціації здебільшого не створюють нової міжнародної організації, оскільки відсутнє відповідне волевиявлення сторін²⁵³.

Отже, Угода про асоціацію між Україною та ЄС складається з таких частин:

- преамбула, у якій визначено цілі та основні принципи Угоди;
- сім розділів, а саме: «Загальні принципи», «Політичне співробітництво та зовнішня політика й політика безпеки», «Юстиція, свобода та безпека», «Торгівля та суміжні питання», «Економічне та галузеве співробітництво», «Фінансове співробітництво й боротьба із шахрайством», а також інституційні, загальні та заключні положення;
- 43 додатки, у яких визначаються правові акти ЄС, що мають бути імplementовані протягом визначеного строку;
- три протоколи.

Відповідно до ст. 114 Угоди про асоціацію на Україну покладається обов'язок проведення заходів щодо адаптації чинного та майбутнього законодавства до норм права ЄС. Початок запровадження застосування певних розділів, а також, додатків, які були підписані нашою державою в рамках Угоди про асоціацію, відбувся 1 листопада 2014 року, відповідно до Вербальної ноти Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу №SGS14/12029 від 30

²⁵²Философский словарь /Под ред. И. Т. Фролова. 4-е изд. Москва: Политиздат, 1981. С. 24-25.

²⁵³ Березовська І. А. Угоди про асоціацію в праві Європейського Союзу //Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 121. Ч. І. С. 148.

вересня 2014 року²⁵⁴. Як зазначалося вище, норми, що містить у собі Угода про асоціацію, мають рамковий характер, з чого випливає обов'язок держави створити необхідні умови для реалізації Угоди про асоціацію. Як правильно зауважується в літературі, реалізація положень Угоди потребує створення інституційних механізмів та здійснення певних дій і на міжнародному рівні, і в правопорядку України та ЄС²⁵⁵.

Цілком очевидно, що сама по собі Угода про асоціацію не гарантує результату входження у Співтовариство – вона лише закладає підвалини для цього. Водночас позитивний результат залежить від успіхів реформування в галузі економіки, у тому числі й у корпоративному секторі.

Слід зазначити про імперативний характер норм Угоди про асоціацію, що також стосуються й корпоративного права. Як зазначалося вище, положення Угоди про партнерство характеризувалися відсутністю імперативності. Отже, необхідно звернутися до глави 13 Угоди про асоціацію, у якій йдеться про поступове наближення корпоративного законодавства до законодавства ЄС у строк від 2 до 4 років з дати набрання чинності цією Угодою. Конкретні строки реалізації цих зобов'язань Україною наводяться в додатках XXXIV–XXXVI, перебіг яких розпочався 1 листопада 2014 року. Строки виконання Україною зобов'язань щодо поступової імплементації положень Директив ЄС до вітчизняного законодавства умовно можна поділити на такі етапи:

- 1) до 1 листопада 2016 року;
- 2) до 1 листопада 2017 року;
- 3) до 1 листопада 2018 року.

²⁵⁴Щодо визначеного стороною ЄС обсягу тимчасового застосування Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Вербальна нота Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу від 30 вересня 2014 р. №SGS14/12029 //Офіційний вісник України. 2014. №83. Ст. 2368.

²⁵⁵ Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС //Віче. 2013. №8. С. 14.

На підставі викладеного, вважаємо за доцільне розглянути, які саме Директиви ЄС необхідно імплементувати до чинного законодавства України у сфері корпоративного права.

Так, до 1 листопада 2016 року положення Угоди про асоціацію покладають обов'язок імплементції норм наступних Директив:

Першої Директиви № 68/151/ЄЕС від 09 березня 1968 р., зі змінами і доповненнями, внесеними Директивою № 2003/58, про узгодження гарантій, які вимагаються державами-членами від товариств у розумінні п. 2 ст. 58 Договору про заснування ЄС з метою захисту інтересів учасників та третіх осіб, з огляду на встановлення рівності таких гарантій у всьому Співтоваристві;

Другої Директиви № 77/91/ЄЕС від 13 грудня 1976 р., зі змінами та доповненнями, внесеними директивами № 92/101/ЄЕС та № 2006/68/ЄС, про координацію захисних заходів, які вимагаються державами-членами від товариств у розумінні п. 2 ст. 58 Договору про заснування ЄС з метою захисту інтересів учасників та третіх осіб, з огляду на створення акціонерних товариств, збереження та зміни капіталу з метою забезпечення рівності застосування таких гарантій;

Одинадцятої Директиви Ради № 89/666/ЄЕС від 21 грудня 1989 р. про вимоги щодо розкриття інформації філіями, відкритими на території держав-членів товариствами певних видів, що регулюються правом іншої держави.

Наступний етап передбачає необхідність упровадження до 1 листопада 2017 року положень таких Директив:

Третьої Директиви № 78/855/ЄЕС від 09 жовтня 1978 р. про злиття акціонерних товариств, що базується на ст. 54 (3) (g) Договору про заснування ЄС, зі змінами та доповненнями, внесеними Директивою № 2007/63/ЄС;

Шостої Директиви № 82/891/ЄЕС від 17 грудня 1982 р. про поділ акціонерних товариств, що базується на ст. 54 (3) (g) Договору про заснування ЄС, зі змінами та доповненнями, внесеними Директивою № 2007/63/ЄС;

Дванадцятій Директиві Ради № 89/667/ЄЕС від 21 грудня 1989 р. стосовно одноосібних приватних компаній з обмеженою відповідальністю;

Директиви № 2007/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 р. про реалізацію окремих прав акціонерів компаній, унесених у реєстр.

Останній етап, обмежений граничним строком – 1 листопада 2018 року, передбачає необхідність імплементації положень Директив:

Директиви № 2004/25/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 квітня 2004 р. про заявки та пропозиції ціни поглинання²⁵⁶;

Директиви № 2004/109/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 грудня 2004 р. про гармонізацію вимог щодо прозорості стосовно інформації про емітентів, чий цінні папери допускаються до торгів на регульованих ринках, що вносить зміни та доповнення до Директиви № 2001/34/ЄС²⁵⁷;

Директива Комісії № 2007/14/ЄС від 08 березня 2007 р., яка визначає детальні правила впровадження окремих положень Директиви № 2004/109/ЄС про гармонізацію вимог щодо прозорості стосовно інформації про емітентів, чий цінні папери допускаються до торгів на регульованих ринках²⁵⁸.

Як видно з викладеного, Директиви ЄС, визначені як обов'язкові до імплементації, є логічно згрупованими задля забезпечення найбільш успішного та ефективного наближення вітчизняного корпоративного законодавства до норм права ЄС.

Так, для першого етапу характерним є запровадження положень, пов'язаних з формуванням капіталу товариства, зміною його розміру, викупом власних акцій товариством, розкриттям інформації товариствами, та

²⁵⁶Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids //OJ L 142. 30.04.2004. P. 12.

²⁵⁷Directive 2004/109/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 2004 on the harmonisation of transparency requirements in relation to information about issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market and amending Directive 2001/34/EC //OJ L 390. 31.12.2004. P. 38–57.

²⁵⁸Commission Directive 2007/14/EC of 8 March 2007 laying down detailed rules for the implementation of certain provisions of Directive 2004/109/EC on the harmonisation of transparency requirements in relation to information about issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market //OJ L 322M. 2.12.2008. P. 496–505.

відокремленими підрозділами іноземних товариств, визнанням недійсними угод товариств тощо.

Другий етап передбачає необхідність приведення національного законодавства у відповідність з блоком положень права компаній ЄС в частині регулювання прав акціонерів у лістингових компаніях, реорганізації, у тому числі злиття та поділу товариств, правового статусу товариств однієї особи.

Останній етап охоплює вимоги зазначених Директив з питань поглинання товариства (придбання значного пакета акцій), забезпечення прозорості інформації про емітентів, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку.

Утім процес наближення вітчизняного законодавства до норм права ЄС у сфері корпоративного права не вичерпується імплементацією положень наведених Директив. Окрім цього, на Україну покладається обов'язок: відповідно до міжнародних стандартів, проводити політику у сфері корпоративного управління, що знайшло закріплення в пункті «с» частини 1 статті 387 глави 13 розділу V Угоди про асоціацію. Зокрема, йдеться про необхідність поступового наближення до правил та рекомендацій ЄС у цій сфері згідно з Додатком XXXVI до цієї Угоди.

Говорячи про реформування корпоративного законодавства в контексті євроінтеграційних процесів, не можна оминати сферу промислової політики та підприємництва. В Угоді йдеться про домовленість між сторонами розвивати й зміцнювати співробітництво в цих сферах, тим самим поліпшуючи бізнесове середовище для всіх учасників економічних відносин, а надто для малих та середніх підприємств.

Отже, в Угоді про асоціацію містяться так і положення:

щодо здійснення стратегії розвитку малих та середніх підприємств, заснованої на принципах Європейської Хартії для малих підприємств, і контролю процесів впровадження через річну звітність та діалогу. Ця співпраця

буде також включати в себе акцент на мікро й ремісничі підприємства, які є надзвичайно важливими як для ЄС, так і української економіки;

щодо створення кращих умов шляхом обміну інформацією та досвідом, сприяючи тим самим підвищенню конкурентоспроможності. Ця співпраця буде включати в себе управління структурними змінами (реструктуризацію), охорону навколишнього середовища й такі енергетичні питання, як підвищення енергоефективності та чистого виробництва;

щодо спрощення та раціоналізації правил і практики регулювання, з особливим нахилом на обмін позитивним досвідом щодо методів регулювання, включаючи принципи ЄС;

щодо заохочення розвитку інноваційної політики за допомогою обміну інформацією та досвідом відносно комерціалізації наукових досліджень і розробок (у тому числі інструментів підтримки бізнесових починань, заснованих на технологіях), сукупного розвитку й доступу до фінансування;

щодо сприяння зростанню контактів між європейськими та українськими підприємствами, а також між ними і владою України та ЄС;

щодо сприяння створенню діяльності з просування експорту в Україні;

щодо сприяння модернізації та реструктуризації промислового виробництва в Україні та ЄС у певних секторах²⁵⁹.

Глава 13 розділу V Угоди про асоціацію, яка носить назву «Законодавство про компанії, корпоративне управління, облік і аудит» містить положення стосовно створення та діяльності компаній на ринку України та ЄС.

Отже, Асоціація встановлює основні напрямки, за якими будуть будуватися відносини між Україною та Європейським Союзом у галузі корпоративного права:

²⁵⁹Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 27.06.2014 р. //Офіційний вісник України від 26.09.2014 №75, том 1, стор. 83, Ст. 2125.

установлення Україною захисту акціонерів, кредиторів та інших зацікавлених сторін відповідно до законодавства ЄС у цій сфері, перелік якого зазначено в Додатку XXXIII до Угоди про асоціацію;

закріплення Україною відповідних міжнародних стандартів на національному рівні та поступова гармонізація із законодавством ЄС, переліченим у додатку XXXIV, у галузі бухгалтерського обліку та аудиту;

подальший розвиток політики корпоративного управління в Україні відповідно до міжнародних стандартів, а також поступового зближення з нормами права ЄС і рекомендаціями в цій сфері, перерахованими в додатку XXXV²⁶⁰.

Необхідно зазначити про ще один блок документів, які повинні бути імplementовані до вітчизняного корпоративного законодавства, але, на відміну віднаведених вище директив, ці документи не мають чіткого строку, протягом якого має відбутися їх упровадження. Зокрема, йдеться про Принципи ОЕСР, що стосуються корпоративного управління²⁶¹, Рекомендації Комісії від 14 грудня 2004 р., що сприяє встановленню належного режиму оплати праці директорів компаній, унесених у реєстр (№ 2004/913/ЄС)²⁶²; Рекомендації Комісії від 15 лютого 2005 р. щодо ролі невиконавчих чи наглядових директорів компаній, унесених у реєстр, та щодо комітетів (наглядової) ради (№ 2005/162/ЄС)²⁶³.

Зазначимо, що 22 липня 2014 року Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку було прийнято рішення № 955 «Про затвердження Принципів корпоративного управління»²⁶⁴. Розробка положень даного

²⁶⁰Там само.

²⁶¹OECD Principles of Corporate Governance [Електроннийресурс]. Режим доступу: <http://www.oecd.org>.

²⁶²Commission Recommendation of 14 December 2004 fostering an appropriate regime for the remuneration of directors of listed companies Text with EEA relevance //OJ L 385. 29.12.2004. P. 55–59.

²⁶³ Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board (Text with EEA relevance) //OJ L 52. 25.02.2005. P. 51–63.

²⁶⁴ Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 р. №955 //Відомості Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. 2014.№138.

документа відбувалася відповідно до принципів корпоративного управління ОЕСР.

Наразі уряд країни продовжує проведення реформ та вживає заходи на виконання завдань з наближення законодавства України до системи права ЄС.

3.2. Сучасний стан та перспективи узгодження корпоративного законодавства України з правом компаній ЄС

Як справедливо було зазначено О. Р. Кібенко, сучасне корпоративне законодавство України являє собою українську суперечливу групу правових норм, які безсистемно розташовані в кількох основних джерелах²⁶⁵. На думку багатьох науковців, саме існування численних правових джерел, у яких містяться норми корпоративного права, призводять до появи колізій на практиці. Крім того, актуальною залишається проблема часткової регламентації діяльності окремих видів товариств.

Лише нещодавно, а саме 06.02.2018 року, було прийнято довгоочікуваний Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», який більшістю своїх положень набере чинності 17.06.2018 року. Відсутність спеціального регулювання однієї з найбільш поширених організаційно-правових форм ведення підприємництва малого та середнього бізнесу не сприяло створенню належних умов господарювання, залученню інвестицій та забезпеченню захисту прав засновників й учасників цих товариств. Наразі діяльність таких товариств регулюється застарілими нормами Закону України «Про господарські товариства», а також окремими нормами ЦК та ГК України, які здебільшого суперечать одна одній. Таким чином, сучасний стан правового регулювання цих товариств не відповідає вимогам ефективності, повноти та гнучкості. Видається, що прийняття зазначеного Закону дозволило привести регулювання у цій сфері до вимог нової Директиви 2017/1132 Європейського

²⁶⁵Кібенко О. Р. Концепція розвитку корпоративного законодавства України //Юридичний радник. 2007. №5. 9 с. [Електронний ресурс]. Режимдоступу:<http://corpravo.com/biblioteka/statti/koncepcija-rozvitku-korporativnogo-zakonodavstva-ukrajini>.

Парламенту та Ради від 14 червня 2017 року стосовно окремих аспектів права товариств, у якій було кодифіковано вимоги Першої, Другої, Третьої, Шостої, Сьомої директив з права компаній ЄС, а також Директиви 2007/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 року про виконання окремих прав акціонерів у лістингових компаніях.

Слушною є думка І. В. Спасибо-Фатєєвої, яка вказує на те, що багато інститутів вітчизняного корпоративного права потребують загального переосмислення з метою визначення доцільності їх існування. Зокрема, «з корпоративного права України мають бути виведені норми та правові конструкції, які довели свою неефективність (тобто не досягають поставленої мети регулювання, не мають позитивного ефекту) або недієвість (є штучними та нездатними до регулювання тих відносин, що мають місце в реальному житті). Правові моделі поведінки, що запроваджені сучасним корпоративним правом України, іноді є дуже далекими від тих відносин, що насправді складаються на практиці. Потрібно відмовитися від деяких класичних понять та інститутів і створити право, яке б відтворювало сучасні моделі корпоративних відносин і справді відповідало б очікуванням практики»²⁶⁶.

Зіставляючи положення чинного корпоративного законодавства України з положеннями Директив ЄС у сфері права компаній, у цілому можна зробити висновок про відповідність багатьох положень вимогам права ЄС. Слід зауважити, що чимало з них були приведені у відповідність з правом ЄС завдяки поетапній імплементації Директив, про що зазначалося в попередньому розділі. Так, вагому роль в цьому відіграв нещодавно прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів»²⁶⁷. Зокрема,

²⁶⁶Спасибо-Фатеева І. В. Деякі міркування стосовно пропозицій про реформування корпоративного законодавства: [організаційно-правові форми юрид. осіб та держ. реєстрація госп. товариств] //Юридичний радник. 2007. №5. С. 15-18.

²⁶⁷Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів: Закон України №2210-VIII від 16.11.2017 р. /Офіційний вісник України від 16.01.2018. №15, стор. 9, ст. 200.

цим Законом було внесено зміни до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», а також Закону України «Про акціонерні товариства» та усунуто в такий спосіб чимало розбіжностей і протиріч із правом ЄС у сфері права компаній.

Поміж основних здобутків можна відзначити надання акціонерам переважного права набувати акції нової емісії в публічних акціонерних товариствах. Крім того, як відомо, Закон України «Про акціонерні товариства» запровадив поділ акціонерних товариств на публічні та приватні, що в цілому відповідає практиці регулювання зазначеної організаційно-правової форми у праві ЄС. Утім критерієм такого поділу виступав спосіб розміщення акцій та кількість акціонерів, у той час як, відповідно до права ЄС, єдиним критерієм визнання компанії публічною є наявність публічної пропозиції до продажу цінних паперів такої компанії. Як зазначалося нами в попередньому розділі, корпоративні права учасників публічних компаній, які пройшли процедуру лістингу (лістингові компанії) якраз і є предметом гармонізації права ЄС. З огляду на це, однією з головних передумов для подальшого успішного проведення гармонізації вітчизняного корпоративного законодавства до законодавства ЄС мав стати перегляду дихотомії поділу акціонерних товариств на публічні та приватні і впровадження єдиного критерію для їх поділу — проходження процедури лістингу емітентом. Зазначене дозволило б уникнути зайвого обтяження лівової частки вітчизняних публічних акціонерних товариств, які лише формально є публічними.

Отже, ухвалений вище Закон № 2210-VIII від 16.11.2017 р. розв’язав проблему розподілу акціонерних товариств на публічні і приватні лише за формальними ознаками та запровадив європейські принципи у питанні визначення та регулювання публічних компаній. Так, після набуття чинності цього Закону з 06.01.2018 року публічними вважаються лише емітенти, цінні папери яких станом на 1 січня 2018 року перебуватимуть у лістингу фондової біржі, тобто в біржовому реєстрі, або якщо вони оприлюднять заяву про

здійснення у минулому публічної пропозиції цінних паперів. Усі інші публічні акціонерні товариства вважаються такими, що не здійснювали публічну пропозицію цінних паперів і до них підлягають застосуванню вимоги Закону «Про акціонерні товариства», що регулюють діяльність приватних акціонерних товариств.

Крім того, Закон розширив обсяг інформації та способи її розкриття для публічних акціонерних товариств з одночасним зменшенням вимог до обсягу інформації, яка підлягає розкриттю приватними акціонерними товариствами. Прийняття цих положень дозволило виконати зобов'язання України перед ЄС, закріплені Угодою про асоціацію, у частині норм про емісію цінних паперів і розкриття інформації емітентами.

Утім все ж таки можна виокремити деякі положення чинного корпоративного законодавства в частині регулювання корпоративних прав учасників акціонерних товариств, які все ще є недосконалими і потребують доопрацювання у світлі положень Директив ЄС у сфері права компаній. Зокрема, йдеться про право акціонерів брати участь у загальних зборах у разі продажу акцій.

Зазначене питання на цей час регулюється ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства», відповідно до якої у загальних зборах акціонерного товариства можуть брати участь особи, включені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники. Перелік акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах, складається станом на 24 годину за три робочих дні до дня проведення таких зборів у порядку, установленому законодавством про депозитарну систему України.

Однак Закон не дає чіткої відповіді на питання, чи має право акціонер, який здійснив відчуження належних йому акцій після складання такого переліку, брати участь у загальних зборах. Якщо звернутися до відповідних положень Директиви 2007/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 року про виконання окремих прав акціонерів у лістингових

компаніях, держави-члени повинні забезпечити звільнення прав акціонера, пов'язаних з продажем або передачею в інший спосіб його акцій протягом періоду між датою реєстрації, визначеною у частині 2, та датою загальних зборів, до яких вона застосовується, від обмеження, від якого вони звільнені в інших випадках (пункт 1b статті 7). Держави-члени повинні передбачити визначення прав участі та голосування акціонера у загальних зборах, забезпечених його акціями, відповідно до акцій, якими володіє акціонер станом на зазначену дату до дати проведення загальних зборів (дату реєстрації) (пункт 2 статті 7). Таким чином, виходячи із зазначених положень Директиви, акціонер не може бути обмежений у праві брати участь у загальних зборах навіть у разі продажу його акцій за умови включення його до реєстру акціонерів, які мають право брати участь у зборах.

Ураховуючи викладене, вважаємо за доцільне доповнити частину першу статті 34 Закону України «Про акціонерні товариства» положенням такого змісту: «Право акціонера на участь у загальних зборах акціонерів не може бути обмежене відчуженням належних йому акцій до дати проведення загальних зборів, але після дати складання переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах». Варто зазначити, що аналогічним чином розв'язано питання щодо права на отримання дивідендів акціонером, який здійснив відчуження належних йому акцій після дати складання переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, але раніше дати виплати дивідендів, - у такому разі право на отримання дивідендів залишається в особи, зазначеної в такому переліку (ч. 4 ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Крім того, звертають на себе увагу положення Закону України в частині визначення міноритарного пакету акцій. Як справедливо зазначається в літературі, виділяють два найбільш об'єктивні критерії визначення конкретної частки акцій у статутному капіталі, якими повинен володіти акціонер, щоб не вважатися міноритарним, до яких належать право позачергового скликання загальних зборів акціонерів та можливість висувати певного кандидата в органи

управління²⁶⁸. Якщо звернутися до положень Закону України «Про акціонерні товариства», то відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 47, позачергові загальні збори акціонерного товариства скликаються наглядовою радою на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 10-и і більше відсотків голосуючих акцій товариства. Таким чином, виходячи з цього критерію, міноритарним акціонером вважатиметься особа, яка володіє менше 10-и відсотками акцій. Для порівняння: положення Директиви 2007/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 року про виконання окремих прав акціонерів у лістингових компаніях установлює зазначений поріг у 5%. Так, згідно зі ст. 6 (1) 2 Директиви держави-члени повинні забезпечити для акціонерів, які діють окремо або разом: (а) право вносити питання до порядку денного загальних зборів за умови, що кожне таке питання супроводжується поясненням або проектом резолюції, які необхідно ухвалити на загальних зборах; та (б) право подавати проект резолюції щодо питань, включених або що мають бути включені до порядку денного загальних зборів. Водночас у ч. 2 цієї статті зазначено, що якщо будь-яке з прав, зазначених у частині 1, використовується за умови, що відповідний акціонер або акціонери володіють мінімальним пакетом акцій компанії, такий мінімальний пакет не повинен перевищувати 5% акціонерного капіталу.

Таким чином, у світлі положень права ЄС з метою підвищення захисту прав міноритарних акціонерів зазначена норма потребує доопрацювання та приведення у відповідність з положеннями зазначеної Директиви. У зв'язку з цим вважаємо за можливе викладення п. 4 ч. 1 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства» в такій редакції: «на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства». Зауважимо, що такі зміни узгоджуються із положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

²⁶⁸Костюк О. М., Полевикова А. Ю. Захист прав міноритарних акціонерів банку: досвід України та Німеччини //Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2012. Вип. 36. С. 6–17.

щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах»²⁶⁹. Зокрема, ним було внесено зміни до Закону України «Про акціонерні товариства» та запроваджено процедури обов'язкового продажу простих акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій (ст. 65-2), та обов'язкового придбання особою (особами, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій акціонерного товариства, акцій на вимогу акціонерів (ст. 65-3). Необхідність імплементації цих норм була передбачена Тринадцятою директивою. Норми цього Закону майже повністю відтворюють Директиву, за винятком тих положень, імплементація яких була залишена на розсуд національних законодавців (наприклад, перерахунок коштів від мажоритарного акціонера до міноритаріїв). Відповідно до цих нововведень, акціонеру, що стає власником 95% акцій товариства (домінуючий акціонер), надається право вимагати від міноритарних акціонерів продати належні їм акції. Таким чином, виходячи з цього, цілком логічним є визначення міноритарного пакету акцій на рівні менше 5 % акцій.

Узгодження корпоративного законодавства України з правом компаній ЄС також потребує реформування сфери корпоративного управління. Останнє відіграє важливу роль у забезпеченні належної реалізації та захисту корпоративних прав і обов'язків. Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 року N 955 було затверджено нові Принципи корпоративного управління²⁷⁰. Відповідно до цього документу зміст корпоративного управління визначено як систему відносин між інвесторами — власниками товариства, його менеджерами, а також

²⁶⁹Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах: Закон України №1983-VIII від 23.03.2017 р. //Відомості Верховної Ради України. 2017. №25. Ст. 289.

²⁷⁰Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 р. № 955 //Відомості Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. 2014. № 138.

зацікавленими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин.

Звертаючись до доктринальних визначень поняття «корпоративне управління», можна зробити висновок про те, що всі вони здебільшого спираються на легальне визначення та затверджені принципи корпоративного управління. Так, В. М. Кравчук розуміє корпоративне управління як систему, за допомогою якої спрямовують та контролюють діяльність товариства. У рамках корпоративного управління визначається, яким чином інвестори здійснюють контроль за діяльністю менеджерів, а також яку відповідальність несуть менеджери перед інвесторами за результатом діяльності товариства²⁷¹. В. В. Холод визначає корпоративне управління як організаційну модель, за допомогою якої корпорація представляє й захищає інтереси своїх інвесторів, що включає в себе від ради директорів до схем оплати праці виконавчої ланки й механізмів оголошення банкрутства. Тип застосовуваної моделі залежить від структури корпорації, що існує в рамках ринкової економіки, і відображає сам факт поділу функцій володіння й управління сучасною корпорацією²⁷².

Отже, корпоративне управління посідає центральне місце в системі корпоративного права, що впливає на ефективну діяльність товариств, здійснення корпоративних прав та їхній захист, виконання корпоративних обов'язків учасниками товариства. Як зазначив С. Румянцев, якщо система корпоративного управління не налагоджена на належному рівні, в акціонерному товаристві не будуть відбуватися інвестиційні процеси, натомість метою власників стане отримання якомога більших коштів під час розподілу доходів. Крім того, розвиток корпоративного управління сприяє створенню ефективної системи перерозподілу ризиків між учасниками товариства²⁷³.

²⁷¹Кравчук В. М. Корпоративне право. С. 321.

²⁷²Холод В. В. Корпоративне управління в Україні: характерні риси //Економічні науки. Маркетинг та менеджмент. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/59279.doc.htm.

²⁷³Румянцев С. Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток; ред. В. П. Розумний, А. І. Белиба. К.: Знання, 2003. 149 с.

На сучасному етапі, корпоративне управління виражається в організаційній моделі, яка включає в себе загальні збори; наглядову раду; виконавчий орган (правління) та ревізійну комісію. Утім зазначена модель може різнитися залежно від обраної організаційно-правової форми товариства.

Характерним для практики корпоративного управління в розвинутих країн світу є те, що захисту прав акціонерів, окрім законодавчого забезпечення, сприяє фондовий ринок, який відіграє дисциплінарну функцію. Остання дозволяє впливати на власників контрольних пакетів набагато краще, ніж законодавчі норми, що також має бути враховано під час розвитку системи корпоративного управління в Україні.

В. В. Холод виділив такі основні риси корпоративного управління в Україні: проблема виникла в 1992 році; наразі створено близько 32 тисяч акціонерних товариств; більше 12 тисяч акціонерних товариств створено в процесі приватизації; законодавство є недосконалим; переважна більшість осіб, зацікавлених у діяльності товариств, не володіє належним рівнем корпоративної культури та досвідом корпоративних відносин; усвідомлення необхідності запровадження ефективного корпоративного управління відчувається на всіх рівнях; розроблено нові нормативні акти у сфері корпоративного управління; здійснюється багато освітніх заходів; надруковано навчальні видання з питань корпоративного управління²⁷⁴.

Налагодження ефективної системи корпоративного управління, покликаної реалізовувати цілі, зазначені при створенні товариства, потребує багато часу та зусиль збоку засновників та учасників. Водночас рівень розвитку корпоративного управління в державі визначається рівнем розвитку корпоративного законодавства та корпоративної культури. У зв'язку з цим, повертаючись до сьогоденних реалій, необхідно зазначити і про здобутки законодавців у цій сфері.

²⁷⁴Холод В. В. Корпоративне управління в Україні: характерні риси //Економічні науки. Маркетинг та менеджмент. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/59279.doc.htm.

Так, як зазначалося вище, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів» до національного корпоративного законодавства було імплементовано вимоги Директив ЄС з корпоративного управління та діяльності компаній, спрямовані на вдосконалення емісії цінних паперів та розкриття інформації на фондовому ринку України. Зауважимо, що питання розкриття інформації є детально врегульованим у праві ЄС. Одинадцята Директива Ради № 89/666/ЄЕС від 21 грудня 1989 року зобов'язує внести законодавчі зміни, для того щоб товариства відкривали інформацію, яка стосується їхнього функціонування. Отже, на сучасному етапі відповідні положення були впроваджені до національного законодавства. Так, відносно публічних акціонерних товариств та банків встановлено вимогу щодо обов'язкового оприлюднення регулярної річної та квартальної інформації, інсайдерської інформації, інформації про власників істотних пакетів акцій, починаючи з 5%, особливої інформації тощо. Крім того, скасовано вимоги щодо необхідності розкриття інформації в друкованих виданнях. За словами Директора департаменту стратегії розвитку ринків капіталу Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку М. О. Лібанова, «зміна підходів та імплементація в національне законодавство європейських директив дозволить перезапустити фондовий ринок країни. Іноземні інвестори бачитимуть, що українські компанії, які виходять за капіталом на публічний ринок, грають за зрозумілими їм правилами.»²⁷⁵.

У зв'язку із запровадженням нових вимог щодо розкриття інформації, пов'язаної з діяльністю товариства, можна прогнозувати певний розквіт підприємницької діяльності. З огляду на попередній досвід України в корпоративній сфері наявність сучасних технологій та навіть наявність

²⁷⁵Яким чином прийнятий Верховною Радою закон щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів (№2210-VIII) вплине на бізнес [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/2017/12/19/yakim-tchinom-priynyatiy-verhovnoyu-radoyu-zakon-shtodo-sproshtennya-vedennya-bznesu-ta-zalutcheniya-nvestitsiy-emitentami-tsnnih-paperv-v2210-viii-vpli/>.

обігових коштів не стали достатніми для створення компаній, які б приносили прибуток, а також не створили стабільний ринок капіталу. Сама по собі проблема нерозкриття інформації спричиняє значну шкоду самим підприємствам. Також «непрозорість» є однією з проблем, яка гальмує процес зростання економіки.

Як справедливо зазначає В. Євтушевський, «недостатність оприлюднення інформації та відсутність належного контролю за діяльністю органів управління підприємств у багатьох випадках призводять до прийняття рішень, що мають деструктивний характер. До останніх насамперед слід віднести нецільове використання підприємствами кредитів, приховування прибутків та розбазарювання власних активів. Ключове завдання новостворених акціонерних товариств полягає в розумінні важливості ефективного корпоративного управління. Зокрема, воно включає в себе не тільки продуктивну роботу загальних зборів акціонерів або спостережної ради, а й їх постійну взаємодію.»²⁷⁶.

Таким чином, сучасна система корпоративного управління в Україні знаходиться в стадії свого еволюційного становлення. Останній етап прийняття необхідних законодавчих норм, пов'язаних з виконанням Угоди про асоціацію, має відбутися до 1 листопада 2018 року. На підставі викладеного, можна зробити висновок, що на законотворчому рівні було проведено чималу роботу задля виконання взятих Україною на себе зобов'язання перед ЄС. Проте, звісно, побачити європейські принципи та стандарти у сфері корпоративного права та корпоративного управління в дії та оцінити їх результати можна буде лише з часом. Крім того, ефективність законодавчих новацій залежить також від поведінки самих суб'єктів корпоративних відносин у межах правового поля.

²⁷⁶ Євтушевський В. Основи корпоративного управління: Навчальний посібник; Київський нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка; Ін-т вищої освіти Академії пед. наук України. К.: Знання-Прес, 2002. 317 с.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення й нове розв'язання наукового завдання, що полягає в дослідженні корпоративних прав та обов'язків за законодавством України та ЄС. Основні теоретичні й практичні висновки та пропозиції, зроблені дисертантом, становлять таке.

1. Шляхом аналізу положень чинного законодавства, юридичної доктрини, а також з урахуванням зарубіжного розуміння суті корпорації та усталеної практики вживання цього терміна, слід визнати можливим створення юридичних осіб корпоративного типу в Україні у таких організаційно-правових формах: господарські товариства (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства) та виробничі кооперативи, приватні підприємства та фермерські господарства, що діють на основі приватної власності кількох осіб, підприємства споживчої кооперації, утворені декількома споживчими товариствами.

Аргументи щодо невиключення до числа корпорацій персональних об'єднань в умовах вітчизняної системи права є справедливими лише відносно простих товариств, які не мають статусу юридичної особи, а також інших форм ведення спільної діяльності без створення юридичної особи (глава 77 ЦК України).

2. З метою забезпечення єдності термінології та усунення неузгодженостей щодо визначення організаційно-правових форм, у яких можуть виникати корпоративні права, доцільно внести зміни до частини першої ст. 167 Господарського кодексу України, доповнивши її абзацом другим такого змісту: «Корпоративними правами наділяються учасники юридичних осіб, створених відповідно до Цивільного кодексу України у формі підприємницьких товариств, а також інших підприємств, створених відповідно до частини п'ятої статті 63 цього Кодексу».

3. На підставі ретроспективного аналізу нормативно-правових актів проаналізовано трансформацію законодавчого підходу до визначення правової природи корпоративних прав – від визнання за ними природи абсолютного речового права до визначення їх як симбіозу майнових і немайнових прав, зумовлених володінням часткою у статутному капіталі юридичної особи корпоративного типу.

4. Коло корпоративних відносин слід окреслити, беручи до уваги основний критерій (суб'єктний склад правовідносин) та додатковий критерій (спрямованість правовідносин на реалізацію корпоративних прав). Виходячи з цього, корпоративні правовідносини можна визначити як урегульовані нормами права внутрішні відносини, які складаються між юридичною особою корпоративного типу та її учасниками, а також між учасниками (засновниками) такої юридичної особи у зв'язку зі створенням, управлінням та припиненням діяльності цієї юридичної особи, здійсненням корпоративних прав та обов'язків учасниками, а також інші відносини за участю юридичної особи корпоративного права або її учасника, спрямованих на реалізацію корпоративних прав.

Унаслідок реалізації права на заснування юридичної особи корпоративного типу і внесення вкладу до статутного (складеного) капіталу особа-засновник (в подальшому – учасник) набуває низку майнових (на отримання частки прибутку, майна в разі ліквідації тощо) і немайнових прав, пов'язаних з діяльністю та управлінням цією юридичною особою.

5. До змісту суб'єктивного права участі в управлінні необхідно включити низку правомочностей: 1) право брати участь у загальних зборах учасників особисто або через представника; 2) право вимагати скликання позачергових загальних зборів; 3) право самостійно скликати загальні збори учасників у разі, якщо уповноважений орган або посадова особа (голова товариства, наглядова рада) не скликали їх протягом строку, встановленого законом, після пред'явлення учасниками (акціонерами) вимоги про скликання

позачергових загальних зборів; 3) право бути завчасно (у строк, визначений законом) та у передбачений статутом спосіб повідомленим про час і місце проведення зборів та порядок денний; 4) право знайомитися з документами, необхідними для прийняття рішень з питань порядку денного; 6) право вносити пропозиції щодо питань, включених до порядку денного загальних зборів протягом строку, визначеного законом; 7) право голосу при розв'язанні питань загальними зборами; 8) право обирати і бути обраним в органи управління і контролю, утворення яких належить до компетенції загальних зборів учасників; 9) право на контроль за діяльністю його органів з метою перевірки її відповідності нормам чинного законодавства і статуту, а також виявлення можливих фактів порушення прав та охоронюваних законом інтересів юридичної особи корпоративного типу та її учасників; 10) право на внесення пропозицій щодо поліпшення роботи юридичної особи корпоративного типу, усунення недоліків у роботі його органів і їх посадових осіб.

6. Корпоративний обов'язок можна визначити як зумовлену вимогами закону та локальних нормативно-правових актів міру належної поведінки особи, частка якої визначена у статутному капіталі юридичної особи корпоративного типу.

7. Право компаній є предметом регулювання держав-членів та не становить сфери виключної компетенції ЄС. Внутрішній ринок, що його характеристикою є скасування перешкод вільному пересуванню людей, товарів, послуг та капіталу між державами-членами, становить предмет сумісної компетенції ЄС та держав-членів.

Акти вторинного законодавства ЄС у сфері права компаній містять лише ті заходи, які були необхідні для гармонізації найбільш важливих положень національних законодавств у цій сфері задля досягнення цілей інтеграції. Сама ж галузь права компаній ЄС носить похідний характер, виконуючи функцію гарантування фізичним особам та компаніям свободи пересування та підприємницької діяльності на території ЄС.

8. В міру розвитку внутрішнього ринку замість застарілого розуміння регуляторної функції корпоративного права як інструменту захисту кредиторів і учасників, утвердився новий підхід до його розуміння як інструменту для створення умов ефективного ведення бізнесу з метою досягнення успіху.

9. Гармонізація законодавства ЄС у сфері права компаній ніколи не мала на меті уніфікувати систему організаційно-правових форм юридичних осіб у державах-членах ЄС. У зв'язку з цим у ДФЄС у найбільш загальному вигляді визначено поняття «товариство», залишаючи питання конкретних організаційно-правових форм, у яких може створюватися таке товариство, та наділення їх ознаками правосуб'єктності на розсуд національних законодавчих органів. Історично в кожній з держав-членів ЄС склалася власна національна система організаційно-правових форм господарювання.

Утім аналіз національних законодавств держав-членів ЄС дозволяє все ж таки виокремити організаційно-правові форми, які так чи інакше функціонують у кожній з них, а саме: акціонерні товариства; товариства з обмеженою відповідальністю; господарські товариства, або торгівельні товариства; командитні товариства; виробничі кооперативи.

10. На підставі узагальнення положень директив та національних законодавств, які стосуються питань створення та діяльності акціонерних товариств, можна виділити такі основні корпоративні права їх учасників: 1) право передавати акції; 2) право своєчасно та регулярно одержувати істотну та важливу інформацію про товариство; 3) право брати участь у загальних зборах акціонерів; 4) право голосувати – особисто або заочно; 4) право обирати і звільняти членів правління; 5) право на отримання частини чистого прибутку корпорації; 6) право брати участь при прийнятті рішень, які стосуються основних корпоративних змін, зокрема, змін у статуті або інших установчих документах корпорації, випуску додаткових акцій, надзвичайних транзакцій, у тому числі щодо передачі всіх або майже всіх активів, які фактично призводять до продажу корпорації; 7) право бути проінформованими про правила

проведення загальних зборів, у тому числі про процедури голосування, що включає в себе також правомочності на отримання достатньої та своєчасної інформації про дату, місце та порядок денний загальних зборів, а також повноцінну та своєчасну інформацію про порядок денний і проекти рішень; правомочність поставити перед правлінням питання для включення до порядку денного й запропонувати резолюції з цих питань.

11. Корпоративні права та обов'язки учасників юридичних осіб корпоративного типу, створюваних у державах-членах ЄС, є предметом гармонізації законодавства ЄС у сфері права компаній лише настільки, наскільки це необхідне для забезпечення еквівалентного ступеню захисту їх інтересів у межах Спільноти, створення сприятливого середовища для укладання транскордонних угод та ефективного функціонування внутрішнього ринку.

12. Найбільш детальну регламентацію за законодавством ЄС здобули корпоративні права та обов'язки учасників наднаціональних організаційно-правових форм корпорацій (Європейського об'єднання за економічними інтересами, Європейського кооперативного товариства та меншою мірою — Європейської компанії).

13. Будучи однією з наднаціональних організаційно-правових форм корпорацій ЄС, Європейське об'єднання за економічними інтересами поєднує в собі риси повних товариств та деяких кооперативних форм організацій (переважно обслуговуючих кооперативів), що визначає особливий зміст корпоративних прав та обов'язків його учасників.

14. З огляду на визначені засади правового регулювання корпоративних прав та обов'язків за законодавством ЄС процеси гармонізації вітчизняного корпоративного законодавства більшою мірою зачіпають акціонерну форму товариств (переважно публічні акціонерні товариства) та в меншій — товариства з обмеженою відповідальністю.

15. З метою узгодження національного корпоративного законодавства з правом ЄС видається доцільним доповнити частину першу ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства» положенням такого змісту: «Право акціонера на участь у загальних зборах акціонерів не може бути обмежене відчуженням належних йому акцій до дати проведення загальних зборів, але після дати складання переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах».

16. У світлі положень права ЄС та з метою підвищення захисту прав міноритарних акціонерів запропоновано викласти п. 4 частини першої ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства» в такій редакції: «4) на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 5-и і більше відсотків голосуючих акцій товариства».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. /за ред. В. С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2012. С. 10.
2. Акціонерне право: навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. /В. В. Луць [та ін.]; ред. В. В. Луць, О. Д. Крупчан. Київ: ВД «Ін Юре», 2004. 256 с.
3. Алексєєв С. В. Формування та розвиток корпоративних форм підприємництва в промисловості України у 1991-2004 рр.: історичний аспект //Наука. Релігія. Суспільство. 2009. №3. С. 3–10.
4. Асосков А. В. Правовые формы участия юридических лиц в международном коммерческом обороте; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. М., 2003. 219 с.
5. Березовська І. А. Угоди про асоціацію в праві Європейського Союзу //Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 121. Ч. І. С. 147–156.
6. Борисова В. І. Корпорація — організаційно-правова форма корпоративних відносин //Право та інновації.2015.Вип. 4. С. 9–16.
7. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве: понятие, виды, государственные юридические лица. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. 364 с. (Ученые труды; вып. 12).
8. Васильєва В. А. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин //Методологія приватного права: зб. наук. пр. за матеріалами наук.-теорет. конф. (м. Київ, 30 трав. 2003 р.) /редкол.: О. Д. Крупчан (голова) [та ін.]. К., 2003. С. 282–286.
9. Васильєва В. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин //Юридична Україна. 2003. № 10. С. 24–26.
10. Васильєва В. Проблеми розвитку корпоративного права //Приватне право. 2013. № 1. С. 135–145.

11. Вернадский Г. В., Карпович М. М. История России. Ч. 2. Киевская Русь: Пер. с англ. М., 1996. 565 с.
12. Верховний Суд України. Практика розгляду судами корпоративних спорів //Нотаріат для Вас. 2008. № 10. С. 101–126.
13. Вінник О. М. Деякі питання здійснення та захисту корпоративних прав в Україні //Вісник господарського судочинства. № 1/2008. С. 118–125.
14. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія К.: Слово, 2008. 512 с.
15. Вознесенская Н. Н. Юридические лица в международном частном праве России и Европейского Союза //Труды Института государства и права РАН. 2017. № 2, т. 12. С. 109–143.
16. Гарагонич О. В. Адаптація корпоративного законодавства України до права ЄС //Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2015. №2. С. 53–62.
17. Глузь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис... к.ю.н: 12.00.03 /Н. С. Глузь; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 23 с.
18. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №436-IV //Відомості Верховної Ради. 2003. №18. Ст. 144.
19. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII //Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
20. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004» [Електронний ресурс]: затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97. Режим доступу до наказу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/fin10242.html.
21. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року).Режим доступу :http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_017.

22. Долинская В. В. Акционерное право: основные положения и тенденции: монография. Москва: ВолтерсКлувер, 2006. 736 с.

23. Доповідь про стан виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/document/246089185/Dopovid-2012.doc>.

24. Євтушевський В. Основи корпоративного управління: навчальний посібник; Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; Ін-т вищої освіти Академії пед. наук України. К.: Знання-Прес, 2002. 317 с.

25. Єфіменко А. П. Проблеми гармонізації вітчизняного законодавства та законодавства Європейського Союзу у сфері регулювання діяльності компаній. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://corpravo.com/biblioteka/statti/jefimenko-a.p.-problemigarmonizacijivitchiznanogo-zakonodavstva-ta-zakonodavstva-jevropejskogo-sojuzu-u-sferi-reguluvanna-dijalnosti-kompanij>.

26. Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций /под общ. ред. О. И. Чистякова. М.: Юрид. лит., 1994. С. 203–204. (Российское законодательство X — XX веков: т.; т. 9.

27. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія /за заг. ред. В. В. Луця. Тернопіль: Підручники й посібники, 2007. 320 с.

28. Кашанина Т. В. Корпоративное право: учебник. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮРАЙТ: Высшее образование, 2010. 899 с.

29. Кибенко Е. Р. Корпоративное право: учеб. пособие. Х.: Эспада, 1999. 480 с.

30. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины. Х.: Эспада, 2001. 288 с.

31. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 /О.Р. Кібенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2006. 527 с.

32. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 /О.Р. Кібенко /Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2006. 40 с.

33. Ківалов С. В., Музиченко П. П., Крестовська Н. М., Крижановський А. Ф. Основи правознавства України: навч. посіб. Х., 2002. 304 с.

34. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. №8073-Х //Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. №51. Ст. 1122.

35. Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: учеб. пособие; науч. ред. В.С. Ем. М.: Статут, 2003. 318 с.

36. Кононов В. С. Корпоративные правоотношения: понятие, признаки, сущность //Актуальные проблемы гражданского права. Сборник статей. 2005. Вып. 9. С. 50–102.

37. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C83/01). – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06/paran3#n3.

38. Корпоративне право в схемах: навчальний посібник /А.В. Смітюх. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2017. 322 с.

39. Корпоративне право України: підручник /[В.В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2010. 384 с. Бібліогр.: с. 372–374.

40. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики /под общ. ред. В. А. Белова. М.: Издательство Юрайт, 2009. 678 с. (Актуальные проблемы теории и практики).

41. Корпоративное право: учеб. для вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» /отв. ред. И. С. Шиткина. М.: Волтерс Клувер, 2007. 648 с.

42. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Н. С. Глусь; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2000. 23 с.

43. Костюк О. М., Полєвікова А. Ю. Захист прав міноритарних акціонерів банку: досвід України та Німеччини //Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2012. Вип. 36. С. 6–17.

44. Кравцов О. В. Генезис і розвиток корпоративного права на території України: від давньоруського права до законодавства початку ХХ століття //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6–1. Том 2. С. 48–51.

45. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств /К, 2007.180 с.

46. Кравчук В. М. Корпоративне право: наук.-практ. комент. законодавства та суд. практики. К., 2008. 720 с.

47. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин у господарських товариствах: автореф. дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.03 /В.М. Кравчук; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2010. 38 с.

48. Кравчук О. Проблеми класифікації юридичних осіб за новим законодавством України //Право України. 2004. № 6. С. 102–105.

49. Красавчиков О. А. Сущность юридического лица //Советское государство и право. 1976. № 1.С. 51–55.

50. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави та права: Елементарний курс. Х., 2008. 432с.

51. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-XIV //Відомості Верховної Ради України. 2001. №№25–26. Ст. 131.
52. Крупчан О. Публічні і приватні засади в корпоративному праві України: правові питання //Вісник Академії правових наук України. 2004. № 2 (37). С. 71–79.
53. Кузнєцова Н. С. Корпоративні спори: поняття, ознаки, зміст та визначення підвідомчості //Вісник Верховного Суду України. 2008. № 2. С. 34–39.
54. Кучеренко И. Н. Гражданско-правовые проблемы создания системы организационно-правовых форм юридических лиц //Альманах цивилистики. 2008. Вып. 1. С. 236–248.
55. Лазарев В. В., Потапов В. А. Корпорации и их виды в российской правовой системе //Внешнеторговое право. 2006. № 2. С. 44–47.
56. Ломакин Д. В. Акционерное правоотношение М.: Спарк, 1997. 156 с.
57. Ломакин Д. В. Корпоративные отношения и предмет гражданско-правового регулирования //Законодательство. 2004. № 5. С. 58–64.
58. Лукач І. В. Органи корпоративного управління як суб'єкти господарських правовідносин //Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право. 2013. Вип. 22, Ч. 2, Т. 2. С. 35–39.
59. Луць В. В. Деякі питання здійснення та захисту корпоративних прав в Україні //Вісник господарського судочинства. 2008. № 1. С. 125–130.
60. Макарова О. А. Корпоративное право: учебник М.: Волтерс Клувер, 2005. 432 с.
61. Мармазов В., Друзенко Г. Адаптація законодавства України до асquis Європейського Союзу: підсумки п'ятирічного шляху [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/1702>.
62. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: Учебник М.: Юристъ, 2004. 512 с.

63. Михайлова А. Правовой статус акционера по законодательству России: автореф. дисс.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» /А. Михайлова. М., 2006. 26 с.

64. Моммзен Т. История Рима. У 5 т. Т. 1. Кн. 3. До битвы при Пидне: Пер. с нем. М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2001. 524 с.

65. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС //Віче. 2013. № 8. С. 12–18.

66. Оцел В. Поняття та правова природа частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю //Jurnaluljuridicnational: teorie şipractică. 2016. № 5. С. 95–99.

67. Пахомова Н. Н. Цивилистическая теория корпоративных отношений: монография Екб.: Налоги и финансовое право, 2005. 336 с. Режим доступа до кн.: http://forum.yurclub.ru/index.php?app=downloads&module=display§ion=download&do=confirm_download&id=2383.

68. Переверзєв О. М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах: автореф. дис.... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 /О. М. Переверзєв. Донецьк, 2004. 20 с.

69. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755–VI //Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13. Ст. 112.

70. Позова Д. Д. Правове становище житлово-будівельних кооперативів за законодавством України: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 /Позова Діна Дмитрівна. О., 2012. 223 с.

71. Позова Д. Д. Щодо поняття корпорації у світлі законодавства країн континентальної системи права //Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації: зб. наук. праць за матеріалами

Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 2–3 жовт. 2015 р.). С. 198–202.

72. Положення про провадження депозитарної діяльності: затверджене Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23 квітня 2013 р. № 735 //Офіційний вісник України. 2013. № 52. Ст. 486.

73. Право Європейського Союзу. Особлива частина: навч. посіб. для студ. вищ навч. закл. (з урахуванням положень Лісабон. Договору) /Т.О. Анцупова, М.Р. Аракелян, Б. Хашматула, ін. та; за ред. М.Р. Аракеяна та О.К. Вишнякова. Київ: Істина, 2010. 527 с.

74. Прилуцький Р. Б., Шатило В. С. Про визначення поняття «корпорація» в правових системах України та США //Юридична наука. 2013. № 2. С. 55–61.

75. Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 22 липня 2014 р. № 955 //Відомості Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. 2014. № 138.

76. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. №514-VI //Відомості Верховної Ради України. 2008. №№50–51. Ст. 384.

77. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців [Електронний ресурс]: Закон України від 10.10.2013 № 642–VII. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/642-18>.

78. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ із питань приватизації та з корпоративних спорів: Закон від 15.12.2006 № 483–V [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/483-16>.

79. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах: Закон

України №1983-VIII від 23.03.2017 р. //Відомості Верховної Ради України. 2017. №25. Ст. 289.

80. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів: Закон України №2210-VIII від 16.11.2017 р. /Офіційний вісник України від 16.01.2018. №15, стор. 9, ст. 200.

81. Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [Електронний ресурс]: Закон України від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/283/97-%D0%B2%D1%80/ed19970701>.

82. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств: Роз'яснення Кабінету Міністрів України щодо застосування Декрету Кабінету Міністрів України № 24–92 від 31.12.1992 року //Урядовий кур'єр. 1993. № 33–34.

83. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. №1576-XII //Відомості Верховної Ради України. 1991. №49. Ст. 682.

84. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня р. № 1629–IV //Офіційний вісник України. 2004.№ 15. Ст. 1028.

85. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. №236/96-ВР //Відомості Верховної Ради України. 1996. №36. Ст. 164.

86. Про надання чинності Цивільному кодексу УРСР: Постанова ЦВК УРСР від 16 грудня 1922 р. //ЗУ УРСР. 1922. № 55. Ст. 780.

87. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. №2755-VI//Відомості Верховної Ради України. 1995. №4. Ст. 28.

88. Про перелік відомостей, що не становлять комерційну таємницю [Електронний ресурс]: пост. Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 р. № 611. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>.

89. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1678–VII //Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.

90. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР //Відомості Верховної Ради України. 1996. № 19. Ст. 80.

91. Про цінні папери і фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. №3480-IV //Відомості Верховної Ради України. 2006. №31. Ст. 268.

92. Про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи [Електронний ресурс]: Конвенція між Урядом СРСР та Урядом Японії від 18.01.1986 р. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/392_007.

93. Пропозиції Президента України до Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України, а також до Закону України «Про порядок введення в дію Господарського кодексу України», Закону України «Про порядок введення в дію Цивільного кодексу України» № 0935 від 14.02.2002 р. [Електронний ресурс] //Сектор реєстрації законопроектів Верховної Ради України. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_34?id=&pf3511=8467&pf35401=20806.

94. Рожкова М. А. Корпоративные отношения и возникающие из них споры //Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2005. № 9. С. 136–148.

95. Румянцев С. Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток; ред. В. П. Розумний, А. І. Белиба. К.: Знання, 2003. 149 с.

96. Сердюк Е. Б. Акционерные общества и акционеры: корпоративные и обязательственные правоотношения. Москва: ИД «Юриспруденция», 2005. 192 с.

97. Скибицкий К. В. Кооперативы: правовые основы организации и деятельности. К.: О-во «Знание» УССР, 1988. 48 с. (Серия 11 «Правовое воспитание»; 12/88).

98. Смітюх А. В. Щодо правової природи частки в статутному капіталі господарського товариства //Правова держава. 2015. № 19. С. 89–93.

99. Советская историческая энциклопедия: И. «Москва» 1976 г., том 14, ст. 101.

100. Советское гражданское право. Т. 1 /Под ред. О. А. Красавчикова. Изд. третье, испр. и доп. М.: Высшая школа. 1985. 544 с.

101. Соглашение СССР и ФРГ об избежании двойного налогообложения доходов и имущества [Электронный ресурс] от 24 ноября 1981 г. Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/9043551>.

102. Спасибо-Фатеева І. В. Деякі міркування стосовно пропозицій про реформування корпоративного законодавства: [організаційно-правові форми юрид. осіб та держ. реєстрація госп. товариств] //Юридичний радник. 2007. №5. С. 15–18.

103. Спасибо-Фатеева І. В. Проблематика поняття статутного капіталу та пов'язаних із ним об'єктів і прав учасників господарських товариств //Проблеми виникнення та припинення корпоративних відносин: зб. пр. наук.-практ. семінару. Л.: ЛДУВС, 2006. С. 6–15.

104. Спасибо-Фатеева І. Корпоративне управління: монографія /[Спасибо-Фатеева І., Кібенко О., Борисова В.]; за ред. проф. І. Спасибо-Фатеевої. Х.: Право, 2007. 500 с.

105. Спільний Комітет на рівні старших посадових осіб Порядку денного асоціації Україна– ЄС. Перелік пріоритетів Порядку денного асоціації Україна — ЄС на 2010 рік [Електронний ресурс]. Режимдоступу:http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=243282301&cat_id=223345338&ctime=1266420479150.).

106. Субтельний О. Україна. Історія: Пер. с англ. К.: «Либідь», 1993. 718 с.

107. Суханов Е. А. О развитии статуса компаний в некоторых европейских правовых порядках // Вестник гражданского права. 2009. №2. Т. 9. С. 266—272.

108. Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. - 456 с.

109. Торговое уложение Германии. Закон об акционерных обществах. Закон об обществах с ограниченной ответственностью. Закон о производственных и хозяйственных кооперативах. Перевод с немецкого / Сост.: Бергманн В.; Пер.: Дубовицкая Е. А. М.: Волтерс Клувер, 2005. 624 с.

110. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 27.06.2014 р. // Офіційний вісник України від 26.09.2014 №75, том 1, стор. 83, Ст. 2125.

111. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими імплементації додаткових норм і стандартів з метою досягнення необхідного рівня узгодженості українського законодавства із законодавством ЄС про компанії та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 46. Ст. 415.

112. Уряд затвердив План імплементації Угоди про асоціацію з ЄС [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art>.

113. Фроловский Н. Г. Управление предпринимательскими корпорациями в Российской Федерации (Правовой аспект): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Фроловский Николай Геннадьевич. Белгород, 2004. 193 с.

114. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історичні аспекти): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія

та історія держави та права; історія політичних та правових вчень» [Текст] /Є. О. Харитонов. Одеса, 1997. 50 с.

115. Харитонов Є.О. Цивільне право України: підручник /Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Вид. 2-е, переробл. і доп. К.: Істина, 2009. 816 с.

116. Холод В. В. Корпоративне управління в Україні: характерні риси //Економічні науки. Маркетинг та менеджмент. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/59279.doc.htm.

117. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV //Відомості Верховної Ради України. 2003. №40. Ст. 356;

118. Цікало В. Корпоративне товариство: поняття, ознаки, організаційно-правові форми //Право України.2006. № 6.С.50–53.

119. Цікало У. Поняття, ознаки та організаційно-правові форми юридичних осіб корпоративного типу за чинним законодавством України //Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2010. № 51. С. 223–230.

120. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: [підручник] К.: Знання, 2008. 535 с.

121. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) /Вступительная статья, Е. А. Суханов. М., 1995. 556 с.

122. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). М., 1994. 335 с.

123. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 1. /Г. Ф. Шершеневич. М.: Статут, 2005. 461 с. (Классика российской цивилистики).

124. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України: автореф. дис.... к.ю.н.: 12.00.03 /О. В. Щербина; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2000. 18 с.

125. Щодо визначеного стороною ЄС обсягу тимчасового застосування Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом,

Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Вербальна нота Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу від 30 вересня 2014 р. №SGS14/12029 //Офіційний вісник України. 2014. № 83. Ст. 2368.

126. Щока С. В. Поняття й види акцій та процедура їх конвертації //Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 32, т. 2. С. 92–96. (Серія «Право»).

127. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: у 86 т. (82 т. и 4 доп.). Т. XVI (1895): Конкорд Коялович. СПб., 1890—1907. с. 329—332.

128. Яким чином прийнятий Верховною Радою закон щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів (№2210-VIII) вплине на бізнес [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/2017/12/19/yakim-tchinom-priynyatiy-verhovnoyu-radoyu-zakon-shtodo-sproshthennya-vedennya-bznesu-ta-zalutchennya-nvestitsy-ementami-tsnnih-paperv-v2210-viii-vpli/>.

129. Яковюк І. Адаптація й гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення //Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 29–42.

130. Action Plan: European company law and corporate governance - a modern legal framework for more engaged shareholders and sustainable companies /* COM/2012/0740 final. Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52012DC0740>.

131. Aktiengesetz vom 6. September 1965 (BGBl. IS. 1089) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/aktg/AktG.pdf>.

132. Altmeppen H., Roth G.H. Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung (GmbHG): Kommentar. 4. Aufl. München, 2003. 1359 s.

133. Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerischen Zivilgesetzbuches (Fünfter Teil: Obligationenrecht) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/de/classifiedcompilation/19110009/index.html>.

134. Bundesgesetz vom 23. Juni 2006 über die kollektiven Kapitalanlagen (Kollektivanlagengesetz, KAG). Режим доступа: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20052154/index.html>.

135. Code de commerce [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.legifrance.gouv.fr>.

136. Commission Directive 2007/14/EC of 8 March 2007 laying down detailed rules for the implementation of certain provisions of Directive 2004/109/EC on the harmonisation of transparency requirements in relation to information about issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market // OJ L 322M. 2.12.2008. P. 496–505.

137. Commission Recommendation of 14 December 2004 fostering an appropriate regime for the remuneration of directors of listed companies Text with EEA relevance // OJ L 385. 29.12.2004. P. 55–59.

138. Commission Recommendation of 15 February 2005 on the role of non-executive or supervisory directors of listed companies and on the committees of the (supervisory) board // OJ L 52. 25.2.2005 P. 51–63; Commission Recommendation of 14 December 2004 fostering an appropriate regime for the remuneration of directors of listed companies // OJ: JOL_2004_385_R_0055_01.

139. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - Modernising Company Law and Enhancing Corporate Governance in the European Union - A Plan to Move Forward /* COM/2003/0284 final. Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52003DC0284>.

140. Council Regulation (EC) No 2157/2001 of 8 October 2001 on the Statute for a European company (SE) // OJ L 294. 10.11.2001. P. 1–21.

141. Council Regulation (EEC) No 2137/85 of 25 July 1985 on the European Economic Interest Grouping (EEIG) // OJ L 199. 31.7.1985. P. 1–9.

142. Council Regulation 1346/2000/EC of 29 May 2000 on insolvency proceedings // OJ L 160. 30.6.2000. P. 1–18.

143. Council Regulation (EC) No 1435/2003 of 22 July 2003 on the Statute for a European Cooperative Society (SCE) //JO L 207 du 18.8.2003, p. 1–24 . Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003R1435>.

144. Council Directive 2003/72/EC of 22 July 2003 supplementing the Statute for a European Cooperative Society with regard to the involvement of employees //OJ. – 2003. – L 207. – P. 25-36. Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0072>.

145. Das Gesetz zur Modernisierung des GmbH-Rechts und zur Bekämpfung von Missbrauchen, (MoMiG) vom 23. Oktober 2008. Режим доступа: https://www.bgb1.de/xaver/bgb1/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&start=//*%255B@attr_id=%27bgb1108s2026.pdf%27%255D#__bgb1__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgb1108s2026.pdf%27%5D__1517336198600.

146. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law //OJ L 169. 30.6.2017. P. 46–127.

147. Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids //OJ L 142. 30.4.2004. P. 12–23.

148. Directive 2004/109/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 2004 on the harmonisation of transparency requirements in relation to information about issuers whose securities are admitted to trading on a regulated market and amending Directive 2001/34/EC //OJ L 390. 31.12.2004. P. 38–57.

149. Directive 2005/56/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on cross-border mergers of limited liability companies //OJ L 310. 25.11.2005. P. 1–9.

150. Directive 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies //OJ L 184. 14.7.2007. P. 17–24.

151. Directive 2009/102/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 in the area of company law on single-member private limited liability companies //OJ L 258. 1.10.2009. P. 20–25. Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1517216617266&uri=CELEX:32009L0102>.

152. Directive 2011/35/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 concerning mergers of public limited liability companies //OJ L 110. 29.4.2011. P. 1–11.

153. Directive 2012/30/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 54 of the Treaty on the Functioning of the European Union, in respect of the formation of public limited liability companies and the maintenance and alteration of their capital, with a view to making such safeguards equivalent //OJ L 315. 14.11.2012. P. 74–97.

154. Draft Proposal for a Ninth Council Directive pursuant to Article 54(3)(g) of the EEC Treaty relating to links between undertakings and in particular to groups. Режим доступа: https://www.mhc.ie/uploads/9th_proposal.pdf.

155. Eighth Council Directive 84/253/EEC of 10 April 1984 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the approval of persons responsible for carrying out the statutory audits of accounting documents //OJ L 126. 12.5.1984. P. 20–26.

156. Ekkenga J. Bernau T. Effektingeschäft //Handbuch zum deutschen und europäischen Bankrecht. 2009. P. 1679–1723.

157. Eleventh Council Directive (EEC) 89/666 of 21 December 1989 concerning disclosure requirements in respect of branches opened in a Member State by certain types of company governed by the law of another State //[1989] OJ L 395/96.

158. European Corporate Law. Kluwer, 1994. 236 p.

159. First Council Directive 68/151/EEC of 9 March 1968 on co-ordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are

required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent throughout the Community //OJ L 65. 14.3.1968. P. 8–12.

160. Forsmoser P., Meier-Hayoz A. Schweizerisches Gesellschaftsrecht. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2012. 908 s.

161. Fourth Council Directive 78/660/EEC of 25 July 1978 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the annual accounts of certain types of companies //OJ L 222. 14.8.1978. P. 11–31.

162. Herberstein G. Die GmbH in Europa: 50 Länder im Vergleich. Verlag Österreich, 2001. 451 s. Klunzinger E. Grundzüge des Gesellschaftsrechts. Vahlen, 2012. 451 s.

163. Hohne T. Die LTD. & Co, KG. Gesellschaftsrechtliche und kollisionsrechtliche Aspekte der Beteiligung einer englischen Limited als Komplementarin einer deutschen Kommanditgesellschaft //Beiträge zum Europäischen Wirtschaftsrecht. B. 56 Berlin, 2011. S. 17–19.

164. JOCE.1970.№124.P.1.

165. Judgement of 27.9.1988. CASE 81/87. P. 5505-5514. Режим доступа: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:3b243f0d-f348-4ff1-94a5-022b01a208a4.0002.06/DOC_1&format=PDF.

166. Judgment of the Court of 6 June 1996. - Commission of the European Communities v Italian Republic. - Dealing in transferable securities. - Case C-101/94. Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61994 CJ0101&from=FR>.

167. Judgment of the Court of 9 March 1999. - Centros Ltd v Erhvervsog Selskabsstyrelsen. - Reference for a preliminary ruling: Højesteret - Denmark. - Freedom of establishment - Establishment of a branch by a company not carrying on any actual business - Circumvention of national law - Refusal to register. - Case C-212/97. Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61997 CJ0212&from=FR>.

168. OECD Principles of Corporate Governance [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.oecd.org>.

169. Proposal for a Fifth Directive on the coordination of safeguards which for the protection of the interests of members and outsiders, are required by member states of companies within the meaning of Article 59, second paragraph, with respect to company structure and to the power and responsibilities of company boards. Режим доступа: http://eur-lex.europa.eu/procedure/EN/1972_3.

170. Regulation (EC) No 1606/2002 of the European Parliament and of the Council of 19 July 2002 on the application of international accounting standards //OJ L 243. 11.9.2002. P. 1–4.

171. Roth G. H. Grundriss des österreichischen Wertpapierrechts. Manz, 1999, 145 s.

172. Second Council Directive 77/91/EEC of 13 December 1976 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, in respect of the formation of public limited liability companies and the maintenance and alteration of their capital, with a view to making such safeguards equivalent //OJ L 26. 31.1.1977. P. 1–13.

173. Seventh Council Directive 83/349/EEC of 13 June 1983 based on the Article 54 (3) (g) of the Treaty on consolidated accounts //OJ L 193. 18.7.1983. P. 1–17.

174. Sixth Council Directive 82/891/EEC of 17 December 1982 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty, concerning the division of public limited liability companies //OJ L 378. 31.12.1982. P. 47.

175. Third Council Directive 78/855/EEC of 9 October 1978 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty concerning mergers of public limited liability companies //OJ L 295. 14.8.1978. P. 36.

176. Twelfth Council Directive (EEC) 89/667 of 21 December 1989 on single-member private limited liability companies //[1989] OJ L 395/40.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача:

1. Марущак Я. С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки //Часопис цивілістики. 2016. Вип. 20. С. 63–67.
2. Марущак Я. Корпоративні суб'єктивні права в комерційних товариствах //Evropskypolitickyapравnidiskurz. 2016.Vol. 3, Iss. 5. С. 123–127.
3. Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорській, Російській імперії та СРСР //Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. №9. С. 90–95.
4. Марущак Я. С. Корпоративне право України ХХ століття як передумова сучасного етапу його розвитку //Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 58. С. 266–275.
5. Марущак Я.С. Суб'єктивні корпоративні обов'язки в Україні //Правова держава. 2016. Вип. 24. С. 121–124.
6. Марущак Я. С. Товариства в Європейському Союзі: права та обов'язки учасників //Підприємництво, господарство і право. 2017. С. 43–48.
7. Марущак Я. С. Нові організаційно-правові форми товариств в Європейському Союзі //Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №3. С. 46–48.
8. Марущак Я. С. Суб'єкти корпоративних відносин //Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І. В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС»: матер. інтернет-конф. (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.). С. 154–156.

9. Марущак Я. С. Ліквідація підприємства як підстава припинення корпоративних відносин //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 548–549.

10. Марущак Я. С. Зародження основ корпоративного права в Римській Імперії //Римське право як підґрунтя сучасного права Європи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Римське право і сучасність»: актуальна проблема (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). С. 29–31.

11. Марущак Я. С. Корпоративні права та обов'язки учасників інвестиційного товариства в Швейцарії //Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.): у 2 т. Т. 2. Одеса, 2017. С. 623–625.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Результати дисертаційного дослідження апробовані при обговоренні дисертації на засіданнях кафедри права інтелектуальної власності і корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Результати дисертаційного дослідження також були апробовані на таких науково-практичних конференціях: Інтернет-конференції, присвяченій пам'яті І. В. Шерешевського «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право й сучасність»: актуальна проблема (м. Одеса, 27 травня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (19 травня 2017 р., м. Одеса).